

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBÜSSUÛD EFENDİ’NİN TEFSİRİ’NDE
ESBÂB-I NÜZÛL

İbrahim KURŞUN

Danışman
Doç. Dr. Ziya ŞEN

İZMİR - 2013

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

Üniversite	: Dokuz Eylül Üniversitesi	2006800426
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü	
Adı ve Soyadı	: İbrahim KURŞUN	
Tez Başlığı	: Ebussuûd Efendi'nin Tefsiri'nde Esbab-ı Nüzul	
Savunma Tarihi	: 26.07.2013	
Danışmanı	: Doç. Dr. Ziya ŞEN	
<u>JÜRİ ÜYELERİ</u>		
<u>Öğr. Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç. Dr. Ziya ŞEN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Ömer DURLU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇİÇEK	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Oybirliği	(X)	
Oy Çokluğu	()	
İbrahim KURŞUN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Ebussud Efendi'nin Tefsiri'nde Esbab-ı Nüzul" başlıklı Tez() / Projesi() kabul edilmiştir.		
Prof.Dr. Utku UTKULU Enstitü Müdürü		

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Ebüssuûd Efendi’nin Tefsiri’nde Esbâb-ı Nüzûl**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../.....

İbrahim KURŞUN

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Ebüssuûd Efendi'nin Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl
İbrahim KURŞUN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Programı

Bu tez, Ebüssuûd Efendi'nin “İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm” adlı tefsirinde, esbâb-ı nüzûl rivayetlerine yaklaşımını konu edinmektedir.

Bu tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş'te, araştırmanın konusu ve önemi ile araştırmanın amacı ile yönteminden bahsedildi.

Birinci bölümde, önce Ebüssuûd Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve tefsiri tanıtıldı. Daha sonra esbâb-ı nüzûlün tanımı, esbâb-ı nüzûlü bilmenin yolu ve esbâb-ı nüzûlü bilmenin önemi izah edildi. Son olarak da Ebüssuûd Efendi'nin esbâb-ı nüzûl kaynakları açıklandı.

İkinci bölümde, müfessirin esbâb-ı nüzûl rivayetlerini takdim ederken kullandığı tabirler ve rivayetlerin isnadı incelendi.

Üçüncü bölümde, müfessirin esbâb-ı nüzûlü nerede ve nasıl kullandığı, bu rivayetleri nasıl değerlendirdiği anlatılmaya çalışıldı. Tüm bu konular örneklerle izah edilerek müfessirin esbâb-ı nüzûl konusuna yaklaşımı açıklığa kavuşturuldu.

Tez, bir değerlendirme ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebüssuûd, Ebüssuûd Tefsiri, Esbâb-ı Nüzûl.

ABSTRACT
Master's Thesis
Ebüssuûd Efendi's Comments on Esbâb-ı Nüzûl (the Reasons for Descend)
Ibrahim KURŞUN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Islamic Sciences
Tafsir Program

This thesis examines the subject of Eb ssu d Efendi's approach to the accounts of reasons for descend in his interpretation called " r    'l-Akli's-Selim il  Mez   'l-Kitâbi'l-Kerim".

This thesis is comprised of an Introduction and three Sections.

In the Introduction the subject and significance of the Research, its purpose and method were explained.

In the first section Eb ssu d Efendi's life, scientific characteristics, works and interpretations were introduced. Later the definition of Esb b-ı N z l, how to recognize Esb b-ı N z l and the importance in knowing esb b-ı n z l were explained. Finally the sources of Eb ssu d Efendi's esb b-ı n z l were disclosed.

In the second section, the terms that the interpreter uses when introducing esb b-ı n z l and attributions of the accounts were examined.

In the third section how and where the interpreter uses esb b-ı n z l and how he assesses the accounts was attempted to be explained. All of these subjects were explained with examples to clarify the approach to the subject of esb b-ı n z l.

The thesis was concluded with a summary analysis.

Keywords: Eb ssu d, Eb ssu d Commentary, Esb b-ı N z l.

EBÜSSUÛD EFENDİ’NİN TEFSİRİ’NDE ESBÂB-I NÜZÛL

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÜSSUÛD EFENDİ VE ESBÂB-I NÜZÛL

I. EBÜSSUÛD EFENDİ VE TEFSİRİ	3
A. Hayatı ve İlmî Kişiliği	3
B. Eserleri	5
C. Tefsiri	6
II. ESBÂB-I NÜZÛL	9
A. Esbâb-ı Nüzûlün Tanımı	9
B. Esbâb-ı Nüzûlü Bilmenin Yolu	10
C. Esbâb-ı Nüzûlü Bilmenin Önemi	11
D. Esbâb-ı Nüzûle Dair Eserler	15
III. EBÜSSUÛD EFENDİ’NİN ESBÂB-I NÜZÛL KAYNAKLARI	17
A. Kaynağı Verilenler	17
B. Kaynağı Verilmeyenler	18
1. Keşşâf’tan aldığı rivayetler	19
2. Beyzâvî’den aldığı Rivayetler	22

İKİNCİ BÖLÜM
EBÜSSUÛD TEFSİRİ'NDE ESBÂB-I NÜZÛL'ÜN TAKDİM TARZLARI

I. İSNADI VERİLMEYEN RİVAYETLER	24
A. Özel Bir İfade İle Verilen Rivayetler	24
1. “Rivayet Olunduğuna Göre” Tabiri	24
2. “Rivayet Olunduğuna Göre ...Bu Ayet İnmiştir” Tabiri	26
3. “Denildiğine Göre, ...Bu Ayet İnmiştir” Tabiri	29
4. “İşte Bunun Üzerine Bu Ayet İndi” Tabiri	31
5. “Bu Ayet, Şu Kişi veya Kişiler Hakkında İnmiştir” Tabiri	33
6. “Bu Ayet, Şu Olay Olduğu Zaman İnmiştir” Tabiri	36
7. “Bunun Üzerine Allah, Bu Ayeti İndirdi” Tabiri	38
8. “Nihayet Bu Ayet İndi” (Hattâ Nezelet) Tabiri	39
B. Özel Bir İfade Kullanılmadan Verilen Rivayetler	39
II. İSNADI VERİLEN RİVAYETLER	45
A. Sahabeye İsnat Edilen Rivayetler	45
1. Abdullah b. Abbas	45
2. Abdullah b. Mesud	47
3. Abdullah b. Ömer	47
4. Hz. Âişe	48
5. Ali b. Ebî Tâlib	50
6. Berâ b. Âzib	50
7. Cabir b. Abdullah	51
8. Ebû Eyyub el-Ensârî	51
9. Ebû Hüreyre	52
10. Ebû Said el-Hudrî	52
11. Enes b. Mâlik	53
12. Habbab b. Eret	54
13. Kâ'b b. Mâlik	54
14. Numan b. Beşir	56
15. Ömer b. Hattab	56
16. Sa'd b. Ebî Vakkas	57
17. Ubâde b. Sâmit	57

18. Zeyd b. Sabit	58
B. Tabiûn Müfessirlere İsnat Edilen Rivayetler	58
1. Atâ b. Ebî Rebah	58
2. Dahhâk	59
3. Ebû Salih es-Semmân	60
4. Hasan el-Basrî	60
5. İkrime	61
6. Katâde	61
7. Muhammed b. Saib el-Kelbî	62
8. Mukâtil b. Süleyman	62
9. Mücahid	63
10. Said b. Cübeyr	63
11. Said b. el-Müseyyeb	64
12. Süddî	65
13. Şa'bî	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN ESBÂB-I NÜZÛLE YAKLAŞIMI

I. ESBÂB-I NÜZÛLÜ VERDİĞİ YERLER	67
A. Tefsirinin Başında Rivayete Yer Vermesi	67
B. Tefsirinin Sonunda Rivayete Yer Vermesi	69
C. Bir Ayetin Bir Bölümü İçin Rivayete Yer Vermesi	72
D. Bir Grup Ayetle İlgili Olarak Bir Rivayete Yer Vermesi	74
E. Başka Bir Ayetle İrtibatlı Olan Rivayetlere Yer Vermesi	76
II. BİRDEN ÇOK ESBÂB-I NÜZÛLÜ TAKDİM ETMESİ	79
A. Bazı Rivayetlerin Çoğunluğun Görüşü Olduğunu Söylemesi	79
B. Birden Fazla Rivayeti Zikrederek Tercihle Bulunması	80
C. Birden Fazla Rivayeti Zikrederek Tercihle Bulunmaması	82
D. Bir Rivayetin Değişik Varyasyonlarına Değinmesi	85
III. EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN ESBÂB-I NÜZÛLÜ DEĞERLENDİRMESİ	87
A. Rivayetleri Verip Bunlara Göre Oluşan Manayı Açıklaması	87
B. Sebebin Hususiliğine Değil Hükümün Umumiliğine İtibar Etmesi	87

C. Rivayeti Ayetin Tefsirine Delil Olarak Kullanması	91
D. Rivayetleri Eleştirmesi	93
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	100

KISALTMALAR

b.	İbn
bkz.	bakınız
çev.	Çeviren
h.	Hicrî
h. no.	Hadis numarası
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
ö.	Ölümü
s.	Sayfa numarası
ss.	Sayfadan sayfaya
t.y.	Tarih yok
tah.	Tahkik eden
y.y.	Yer yok

GİRİŞ

a. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Edebiyatın bölümlerinden biri olan “Belâgat” ilmi için; “Muktezâyı hâle uygun olarak söz söylemek”¹ tanımı yapılır. Yani belâgat, muhatap ya da muhatapların içinde yaşadıkları durumu dikkate alarak, bu durumun gereklerine uygun bir ifade şeklini kullanmaktır.

Belâgat yönünden sözlerin en mükemmeli olan Kur’an-ı Kerim’in iniş sürecinin tamamında, genel olarak muhatapların durumunun dikkate alındığını söyleyebiliriz. Kur’an-ı Kerim’in dilinin, indirildiği dönemdeki muhataplarının dili olan Arapça olması ve bu kültürün taşıyıcısı olan dil malzemelerini kullanması hitap ettiği insanların genel özelliklerinin dikkate alındığını göstermektedir.

Bununla birlikte bazı âyetlerin daha özel anlamda, içinde bulunulan durum, yaşanan olay veya sorulan bir soru üzerine indiği bilinmektedir.

Kur’an metniyle kastedilen anlamın doğru olarak anlaşılabilmesi için bu olay, durum veya soruların oluşturduğu tarihî arka planın bilinmesinin gerekliliği açıktır.

Kur’an ilimlerinden biri olarak kabul edilen Esbâb-ı Nüzûl ilmi, Yüce Yaratıcı’nın Hz. Peygamber’e bildirdiği bazı Kur’an âyetlerinin hangi olay, durum veya soru üzerine indiğini ortaya çıkaran ilim dalıdır.

Biz de bu çalışmamızda, Ebüssuûd Efendi’nin Kur’an tefsirleri arasında önemli bir yeri olan “*İrşâdü’l-Akli’s-Selim ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*” adlı eserinde Esbâb-ı Nüzûl konusuna yaklaşımını incelemeye çalıştık.

b. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Osmanlı Devleti’nin en ihtişamlı dönemlerinde, devletin en üst kademelerinde uzun yıllar görev yapmış biri olan Ebüssuûd Efendi’nin kaleme aldığı tefsir, hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde büyük teveccüh görmüştür.

¹ Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzah fî Ulûmi’l-Belâğa*, tah. Muhammed Abdulmün’im Hafâcî, 5. Baskı, y.y., 1980, s. 80.

Bu kıymetli eseriyle, kendisinden sonra gelen Şevkânî ve Âlûsî gibi müfessirleri etkileyen Ebüssuûd Efendi'nin esbâb-ı nüzûl konusuna nasıl yaklaştığı meselesi, bilimsel anlamda merak uyandıracak bir niteliğe sahiptir. Biz de bu çalışmamızda bu konuyu incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda öncelikle Ebüssuûd Efendi'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerini tanıttık. Ardından Esbâb-ı Nüzûl'un tanımını, esbâb-ı nüzûlü bilmenin yolu ve esbâb-ı nüzûlü bilmenin önemi konularına açıklık getirmeye çalıştık.

Daha sonra, ayetlerin iniş sebepleriyle ilgili tefsirimizde yer alan rivayetleri, kendi içlerinde bir bütünlük oluşturacak şekilde, belirli başlıklar altında bir araya getirdik. Her alt başlıktan sonra ele alacağımız konuyla ilgili açıklamalar yaptık. İncelediğimiz esbâb-ı nüzûl konusu, vahyin iniş sürecinde meydana gelen olaylar veya sorulan sorularla ilgili olduğu için, bu rivayetlerin tefsirimizde nasıl ele alındığını göstermemiz gerekiyordu. Bu yüzden mümkün olan her konu için birden fazla örnek vermeye çalıştık.

Örnekleri takdim ederken ilk olarak sebab-i nüzûlün ilgili olduğu ayet veya ayetlerin mealini verdik. Meallerin yazımı sırasında Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları'na ait *“Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Mealı”* ile Suat Yıldırım'ın *“Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Mealı”*nden yararlandık.

Daha sonra, mealini verdiğimiz ayetlerin nüzûl sebeplerini Ebüssuûd Efendi'nin nasıl takdim ettiğini veya nasıl değerlendirdiğini ilgili konu başlığına uygun olarak açıklamaya çalıştık.

Son olarak da Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinde yer aldığı şekliyle nüzûl sebebi ile ilgili rivayetin mealini arz ettik.

Bu yöntemle çalışmamızın tüm bölümlerini sunduktan sonra, sonuç bölümünde Ebüssuûd Efendi'nin Esbâb-ı Nüzûl konusuna yaklaşımını olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÜSSUÛD EFENDİ VE ESBÂB-I NÜZÛL

I. EBÜSSUÛD EFENDİ VE TEFSİRİ

A. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî el-İmâdî olan Ebüssuûd Efendi, bir görüşe göre 30 Aralık 1490 (h. 17 Safer 896) tarihinde², bir görüşe göre ise 21 Aralık 1491 (h. 19 Safer 897) tarihinde İstanbul yakınlarındaki Metris (Metris-Müderriş) köyünde dünyaya gelmiştir.³ Kendisine “el-İskilîbî” denmesi, babası Muhammed Muhyiddin’in İskilipli olmasından dolayıdır.⁴ “el-İmâdî” nisbesi, İskilip civarındaki İmad (Direklîbel) köyüne işaret etmektedir.⁵ Ebüssuûd Efendi’nin babası, “Şeyh Yavsî”⁶ veya Sultan II. Bayezid’e yakınlığı dolayısıyla “Padişah Şeyhi” diye de bilinir.⁷ Annesi Sultan Hatun, bazı kaynaklara göre Ali Kuşçu’nun kardeşinin kızı⁸, bazılarına göre ise bizzat Ali Kuşçu’nun kızıdır.⁹

Hocası Mevlânâ Seydî-i Karamânî’nin kızı Zeyneb Hanım’la evlenen Ebüssuûd Efendi’nin bu evlilikten Ahmed, Mehmed ve Mustafa adlarında üç oğlu ile Hatice, Rahime ve Kerime adlarında üç kızı olmuştur. Oğullarından Ahmed Efendi Şehzâde Medresesi’nde müderriş iken yirmi altı yaşında (m. 1562) vefat etmiştir. Diğer oğullarından Mehmed Çelebi Halep kadılığına kadar yükselmiş, Mustafa Çelebi de Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Ebüssuûd Efendi, kız

² Nev’îzâde Atâî, **Hadâiku’l-Hakâik fî Tekmileti’s-Şekâik**, İstanbul, 1268 (h.), Cilt: I, s. 183.

³ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, **Devhatü’l-Meşâyih**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 24.

⁴ Taşköprüzâde Ebu’l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, **eş-Şekâikun’Nu’maniyye fî Ulemâid’-Devleti’l-Osmaniyye**, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut, 1975, ss. 206-207; Edirneli Mecdî Efendi, **Tercüme-i Şekâik-ı Nûmaniyye**, İstanbul, 1269 (h.), s. 351; Ebü’l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, **el-Fevâidü’l-Behiyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye**, Dâru’l-Mârifet, Beyrut, t.y., s. 205.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilatı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 235.

⁶ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333 (h.), Cilt: I, s. 225.

⁷ Mecdî Efendi, s. 350.

⁸ Mecdî Efendi, s. 351.

⁹ Nev’îzâde Atâî, Cilt: I, s. 215.

kardeşinin oğlu olan Şeyhülislam Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhî Efendi ile Şeyhülislam Mâuluzâde Mehmed Efendi'nin kayınpederidir.¹⁰

Ebüssuûd Efendi ilk öğrenimini babasının yanında yapmıştır. Daha sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Mevlânâ Seydî-i Karamânî¹¹ ve bazı kaynakların verdiği bilgilere göre İbn Kemal'den ders almıştır.¹²

Ebüssuûd Efendi ilk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde 922'de (m. 1516) Çankırı Medresesi'ne, buraya gitmekte tereddüt göstermesi üzerine de İnegöl İshak Paşa Medresesi'ne tayin edildi. 926'da (m. 1520) buradaki görev süresi sona erince ertesi yıl Dâvud Paşa Medresesi'nde, bir yıl sonra da Mahmud Paşa Medresesi'nde görevlendirildi. 931 (m. 1525) yılında Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği medreseye tayin edildi. Bir yıl sonra Bursa Sultâniye pâyesine lâıyk görülen Ebüssuûd Efendi 934'te (m. 1528) Medâris-i Semâniye'den Müftü Medresesi'ne müderris oldu. Beş yıl bu vazifede kaldıktan sonra, önce Bursa, 940 Rebîulâhır'inde de (Kasım 1533) İstanbul kadılığına getirildi. 944'te (m. 1537) Rumeli kazaskerliğine tayin olunan Ebüssuûd Efendi Şaban 952'de (Ekim 1545) Fenârizâde Muhyiddin Efendi'nin yerine şeyhülislam oldu.¹³

İlmiye ve devlet teşkilatında altmış yıl kadar görev yapan Ebüssuûd Efendi'nin en önemli hizmetleri hukuk alanında olmuştur. Ebüssuûd, hem şer'î hukukun gölgesinde örfî hukukun ve kanunlaştırmanın gelişmesine imkân hazırlaması, hem de İslâm hukukunun klasik devrine ait görüşleri yorumlayarak döneminin problemlerine çözüm getirmesi özelliğiyle İslâm ve Osmanlı hukuku alanında önemli hizmetler yapmıştır.¹⁴

Yirmi sekiz yıl on bir ay şeyhülisamlık yapan ve bu arada bazı siyasi olaylarda ağırlığını hissettiren, Kıbrıs seferinin açılmasını fetvasıyla destekleyen Ebüssuûd Efendi 5 Cemâziyelevvel 982 (m. 23 Ağustos 1574) tarihinde vefat etmiştir.¹⁵

¹⁰ Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, Cilt: X, ss. 365-366.

¹¹ Nev'izâde Atâî, Cilt: I, s. 184.

¹² Bursalı Mehmed Tahir, Cilt:I, s.225; Cevdet Bey, **Tefsir Usûlü ve Tarihi**, haz. Mustafa Özel, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 155.

¹³ Akgündüz, s. 365.

¹⁴ Akgündüz, s. 367.

¹⁵ Akgündüz, s. 366.

İstanbul’da Eyüp Sultan Caddesi üzerindeki kendi adıyla anılan okulun bahçesinde medfundur.¹⁶

B. Eserleri

Uzun yıllar şeyhülslâm olarak görev yapmasının da etkisiyle hukuk alanında önemli hizmetleri bulunan Ebüssuûd Efendi, fıkhn yanı sıra tefsir, akâid, tıp, dil ve edebiyat gibi alanlarda da çok kıymetli eserler vermiştir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

1. İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm.
2. Maâkîdü’t-Tarrâf fî Evveli Sûreti’l-Feth mine’l-Keşşâf.
3. Tefsîru Sûreti’l-Furkân.
4. Tefsîru Sûreti’l-Mü’minîn.
5. Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi.
6. Ma’rûzât.
7. Kânûnü’l-Muâmelât.
8. Risâle fî Vakfî’l-Menkûl ve’n-Nukûd.
9. Bidâatü’l-Kâdî li-İhtiyâcihi fî’l-Müstakbel ve’l-Mâzî.
10. Fetâvâ Kâtiblerine Tenbih.
11. el-Fetva’l-Müteallika bi-Beyâni’l-Vakti’l-Mu’tebere li’l-Hasâd ve İstihkâkı’l-Gallât.
12. Ğamezâtü’l-Melîh fî Evveli Mebâhisi Kasrı’l-Âmm mine’t-Telvîh.
13. Sevâkıbü’l-Enzâr fî Evâili Menâri’l-Envâr.
14. Hasmü’l-Hılâf fî’l-Mesh ale’l-Hıfâf.
15. Risâle fî Vakfî’l-Arâzî ve Ba’zı Ahkâmi’l-Vakf.
16. Risâle fî Tescîli’l-Evkâf.
17. Risâle fî Vakfî’t-Tavâhîn ale’l-Arzi’l-Mevkûfe li’l-Ğayr.
18. Ta’lîka ale’l-Hidâye.
19. Ğalatât-ı Avâm.
20. el-Kasîdetü’l-Mîmiyye.
21. el-Kasâidü’l-Arabiyye.

¹⁶ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Yayına hazırlayanlar: Ali Aktan ve arkadaşları, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995, Cilt: I, s. 162.

22. Kasîde fî Risâi's-Sultan Süleyman.
23. Münşeât-ı Ebüssuûd.
24. Risâle fî Beyânî'l-Kazâ ve'l-Kader.
25. Risâle li-Ecli't-Tâûn.
26. Duânâme-i Ebüssuûd.¹⁷

C. Tefsiri

Osmanlı döneminde yetişen tefsir âlimlerinin çoğu Kur'an'ın tamamını tefsir etmeyip daha önce yazılan tefsirlere hâşiye veya ta'lik yazmakla yetinmişlerdir. Kur'an'ı Kerim'in bütününe tefsir edenlerin başında yer alan Ebüssuûd Efendi'nin "sultânü'l-müfessirin, hâtimetü'l-müfessirin" gibi unvanları onun tefsir ilmindeki yerini belirlemesi bakımından önemlidir. Arapça olarak kaleme aldığı ve Kanûnî Sultan Süleyman'a sunduğu "*İrşâdü'l-Akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*" adlı eseri sayesinde şeyhülislamlık makamı diğer ilmî kurumların üstüne çıkmıştır. Ondan önce şeyhülislam maaşı günlük 200 akçe iken, tefsirinin bir bölümünü Kanûnî'ye takdim etmesi üzerine Bayezid müderrisliğiyle beraber, 300 akçe zam yapılarak günlük 500 akçeye çıkarılmıştır. Tefsir tamamlanınca maaşı 100 akçe daha artırılarak şeyhülislam yevmiyesi 600 akçe olmuştur. Böylece şeyhülislamlık hem maddeten hem de mânen kazaskerliğin üstüne çıkarılmıştır.¹⁸

Eserine yazdığı kısa mukaddimede müfessir, pek çok tefsir kitabı okuyup istifade ettiğini, bunlar arasında bilhassa Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'inin özel bir önem taşıdığını belirttikten sonra, söz konusu iki eserde önemli gördüğü bilgilerle diğer tefsirlerdeki bilgileri ve kendi zihninde oluşan işaretleri bir araya getirmek suretiyle bir tefsir yazmaya karar vermiştir.¹⁹

Ebüssuûd Efendi, kitabının mukaddimesinde, tefsirini kaleme alırken en çok istifade ettiği isimleri Zemahşerî ve Kâdî Beyzâvî olarak belirtmiştir. Bunların yanı sıra başka eserlerden de yararlandığını ifade eden Ebüssuûd Efendi, bu konuda

¹⁷ Abdullah Aydemir, **Ebüssuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1968, ss. 23-28; Akgündüz, ss. 370-371.

¹⁸ Akgündüz, ss. 366, 369.

¹⁹ Süleyman Ateş, "İrşâdü'l-Akli's-Selîm", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, Cilt: XXII, ss. 456-457.

herhangi bir isim tasrih etmemiştir.²⁰ *el-Keşşâf*'ı esas almakla birlikte Zemahşerî'nin i'tizâlî görüşlerine katılmamış, fakat Zemahşerî tarafından sûrelerin faziletiyle ilgili olarak kaydedilen ve çoğu uydurma veya zayıf olan hadisleri aynen almıştır.²¹

Ebüssuûd Efendi, eserinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine azımsanamayacak derecede ehemmiyet vermiştir. Aynı şekilde, binden fazla hadis rivayetine yer vererek, tefsirinin rivayet tefsirleri arasında makbul bir yer edinmesini sağlamıştır.²² Ancak bununla birlikte eser, az önce değindiğimiz gibi, ağırlık merkezini sûrelerin fazileti ve onları okuyacak olan kimselere vaat edilen sevabın oluşturduğu ve her sûrenin sonuna eklenen apokrif ve zayıf hadisleri de içermektedir.²³

Ebüssuûd Efendi, isrâiliyat türünden rivayetlere de yer vermiş, ancak bunlardan bazılarının uydurma olduğunu, akıl ve nakille bağdaşmadığını ifade etmiştir. Hârût ile Mârût hakkında nakledilen rivayet (Bakara suresi, 2/102) bunun bir örneğini teşkil eder. Müellif böyle bir rivayete güvenilemeyeceğini, bu tür hikâyelerin sadece irşad amacıyla nakledilen mesellerden ibaret olduğunu kaydetmiştir.²⁴

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri aktarmaya büyük önem vermiştir. Ayetlerin nüzûlüne sebep teşkil eden çeşitli olay ve durumları olduğu gibi eserine almıştır. Kitabın değişik sayfalarına serpilmiş bulunan rivayetler toplanmış olsa, müstakil olarak bu konuyu içeren bir kitabın hacminden hiç de aşağı olmayan bir risale meydana gelebilir.²⁵

Ahkâm âyetlerinin tefsirinde, bağlı bulunduğu Hanefî mezhebini öne çıkarmakla birlikte Ebüssuûd Efendi, zaman zaman diğer mezheplerin temel görüşlerini de özet halinde verir, kendi mezhebiyle diğer mezheplerin görüşleri arasında karşılaştırmalar yapar.²⁶

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde zaman zaman farklı görüşler arasından tercihte bulunmuş, bazen de kendi görüşlerini ifade etmiştir. Kendilerinden esinlendiğini ifade ettiği müfessirlerin görüşlerini çeşitli gerekçelerle eleştiri konusu yaptığı da olmuştur. Şiirleri ve dilbilgisi kurallarını, görüşlerini desteklemek amacıyla

²⁰ Aydemir, s. 90.

²¹ Ateş, Cilt: XXII, s. 457.

²² Aydemir, ss. 110, 116.

²³ Aydemir, s. 259.

²⁴ Ateş, Cilt: XXII, s. 457.

²⁵ Aydemir, s. 125.

²⁶ Ateş, Cilt: XXII, s. 457.

kullanmıştır. Tüm bu hususlar dikkate alındığında, Ebüssuûd Efendi'nin "*İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*" adlı tefsirinin dirayet tefsirleri arasında da önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kâtip Çelebi, tefsirin nüshalarının İslam dünyasına yayıldığını, ifade ve üslûbunun güzelliği sebebiyle büyük âlimlerin kabulüne mazhar olduğunu, *el-Keşşâf* ve *Envâru't-tenzil*'den başka hiçbir tefsirin bu ölçüde itibar görmediğini ifade etmiştir.²⁷

Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinin, üslûbunun güzelliği ve Kur'an'ın belâgatını ortaya çıkarması konusunda zirveyi temsil ettiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda, ayetler arasındaki münasebeti açıklamaya özen göstermesi, İsrâîlî rivayetlere çok az yer vermesi, fıkıhla alakalı konulara aşırı şekilde dalmaması ve ayetin i'rabının elverdiği muhtemel manalara değinmesi konularında takdir edilmiştir. Bununla birlikte, yalancılıkla itham edilen Ebû Salih ve Kelbî gibi kişilerden yaptığı alıntılar nedeniyle eleştirilmiştir.²⁸

Yine bir kısım müellifler bu tefsiri, *Keşşâf* ve *Beyzâvî* tefsirlerinden daha makbul ve daha üstün saymışlardır. Buna sebep olarak da, anlatımın akıcılığı, betimlemelerin nefisliği ve âyetler arasındaki tenâsübün en iyi şekilde beyan edilmesini göstermişlerdir. Buna bağlı olarak, "Ebüssuûd, Anadolu'nun Zemahşerî'sidir." demişlerdir.²⁹

Merhum Ömer Nasuhî Bilmen, *Beyzâvî* tefsirinin pek güzel, pek faydalı, fevkalâde önemli olmakla birlikte, mütalaa edecek kişileri Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinden müstağnî kılamayacağını, ancak *Ebüssuûd Tefsiri*'nin kişiyi *Beyzâvî Tefsiri*'nden müstağnî bırakabileceğini ifade etmiştir.³⁰

²⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 2. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, Cilt: I, s. 65.

²⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, 7. Baskı, Mektebe-i Vehbe, Kahire, 2000, Cilt: I, ss. 247-250.

²⁹ Mehmed Süreyya, Cilt: I, s. 162; Cevdet Bey, s. 155.

³⁰ Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1960, Cilt: 2, s. 480.

II. ESBÂB-I NÜZÛL

A. Esbâb-ı Nüzûlün Tanımı

“Esbâbü’n-Nüzûl” ifadesi, “Esbâb” ve “Nüzûl” kelimelerinden oluşan Arapça bir isim tamlamasıdır. Bu tamlama Türkçe’de daha çok “esbâb-ı nüzûl” şeklinde kullanılmaktadır. Tamlamanın birinci kısmını oluşturan “esbâb” kelimesi, terim olarak “arzu edilen bir amaca kendisiyle ulaşılan şey” anlamına gelen “sebeb” kelimesinin çoğuludur.³¹

Buradaki “sebeb” sözcüğü, “bir neticenin meydana gelmesi için şart olan şey” manasında felsefî bir muhteva taşımayıp, Kur’an’ın bir kısım ayetlerinin inmesine vesile olan ortam demektir.³²

“Nüzûl” kelimesi de “N-Z-L” fiilinin mastarı olup “yukarıdan aşağıya inmek” manasını taşımaktadır.³³ Burada ise, “inmek” ile kastedilen, Kur’an ayetlerinin Allah katından veya Levh-i Mahfuz’dan Hz. Peygamber’e vahyedilmesidir.

Bir tamlama olan Esbabü’n-Nüzûl, bir Kur’an âyetinin veya âyet grubunun veya bir sûrenin inmesine vesile olan olay veya soruyu (olayları veya soruları) inceleyen Kur’an ilmine verilen isimdir.³⁴

Esbâb-ı nüzûl ilmi, tefsir ilminin alt dallarından biridir. Bu ilimde, ayet veya surelerin iniş zamanı, yeri ve bunların dışındaki bazı ayrıntılar açıklanır.³⁵

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Kur’an âyetlerinin tamamı belirli bir olay veya sorulan bir soru üzerine inmiş değildir. Bu anlamda Kur’an âyetlerinin büyük çoğunluğu, belirli bir sebebe bağlı olmaksızın, Allah tarafından insanları hidayete ulaştırmak ve onların dünya ve ahiret saadetini elde edebilmeleri için doğru ve

³¹ Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’an**, tah. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut, t.y., s. 220; Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414 (h.), Cilt: I, s. 458.

³² Suat Yıldırım, **Anahatlarıyla Kur’an-ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş**, 5. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 87.

³³ Râgıb el-İsfahânî, s. 488.

³⁴ Mustafa Özel, **Kur’an ve Tefsir Terimleri Sözlüğü**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 49.

³⁵ Kâtip Çelebi, Cilt: I, s. 76.

yanlışıları bildirmek amacıyla inmiştir. Sınırlı sayıdaki bir kısım âyetler ise, nüzûl ortamında yaşanan bir olay veya sorulan bir sorunun akabinde inmiştir.³⁶

İşte Kur'an ilimlerinden biri olan Esbâb-ı Nüzûl ilmi, bu ikinci kısımda sözü edilen âyetlerin inmesine sebep olarak nakledilen rivayetleri araştırma amacına hizmet eder.

B. Esbâb-ı Nüzûl Bilmenin Yolu

Kur'an âyetlerinin inmesine sebep olan olay ya da soruları bilmenin en sağlam yolu, sahih rivayetlere istinad etmektir. Bu gibi rivayetlerin sahabeye kadar ulaşmış olması gerekir. Sebeb-i nüzûl hakkındaki haberler merfû olarak Peygambere veya sahabeye ulaşmazsa makbul sayılmazlar.³⁷

Bu hususta söz söylemek için, söz konusu haberlerin, Kur'an'ın nüzûlüne şahit olan ve onun iniş sebeplerini bilen kimselerden rivayet edilmiş olması veya onlardan işitilmesi şarttır. Yani, nüzûl sebebi akılla idrak edilmesi mümkün olmayan, sadece işitme veya görme suretiyle bilinebilen ve sahabîden gelen rivayettir. Bu rivayetler adeta Hz. Peygamber'den bildirilmiş hükmünde kabul edilir.³⁸

Şâtîbî bu konuda, sahabenin icmâ' ettikleri herhangi bir konunun sıhhatinde ve kabulünün vacip olduğu hususunda görüş ayrılığı bulunmadığını belirtmektedir.³⁹

Ayetlerin iniş sebebi olarak rivayet edilen haberleri incelediğimizde, sahabeden başka tâbiînin de nakilde bulundukları görülmektedir. Onların haber verdiği rivayetler de makbul görülmüştür. Fakat bu tür mürsel (senedi sahabîye ulaşmayıp tabiînden olan kişide son bulan) rivayetler için, sahih olma ve tabiînden tefsir imamı olan İkrime, Mücahid ve Said b. Cübeyr gibi zatlardan nakledilme ya da başka mürsel bir rivayetle desteklenme gibi birtakım şartlar öne sürülmüştür.⁴⁰

Sebeb-i nüzûl rivayetlerini bize nakleden bu zatların, bazen bir ayet için birden fazla nüzûl sebebi rivayet ettikleri görülmektedir. Âlimler, birçok nüzûl

³⁶ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1978, Cilt: I, s. 38; Muhammed Abdulazim ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1995, Cilt: I, s. 89.

³⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 118.

³⁸ Yıldırım, s. 90.

³⁹ Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, tah. Abdullah Draz, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1975, Cilt: III, s. 338.

⁴⁰ Suyûtî, Cilt: I, s. 42; Zerkânî, Cilt: I, s. 95.

sebebi dolayısıyla bir ayet nâzil olmuş ise, buna “sebebin taaddüdü” demektedirler.⁴¹

Böyle bir durumda rivayetlerden biri sahih, diğeri sahih değilse, sahih olan rivayet tercih edilir. İki rivayet de sahih ise ve birinin tercih edilmesini gerektirecek bir delil varsa, delili olan rivayet tercih edilir. İki rivayet de sahih ise ve birini diğeri üzerine tercih ettirecek herhangi bir delil de bulunmuyorsa, bu durumda iki rivayetin arası cem edilerek bu iki rivayetin de ayetin inişinden önce meydana geldiği kabul edilir. Ancak son durumda, bu iki rivayetin arası cem edilemiyorsa, o zaman söz konusu ayetin mükerrer nâzil olduğuna hükmedilir.⁴²

Bazen de bir sebep birçok ayetin nüzûlüne vesile olabilir. Bu bir tek sebep iki ayetin inmesine sebep olabildiği gibi, ikiden fazla ayetin inmesine de sebep olabilir.⁴³

C. Esbâb-ı Nüzûl Bilmenin Önemi

Esbâb-ı Nüzûl bilgisi, Kur'an-ı Kerim'in nüzûl ortamının aslî bir unsurudur. Bu bakımdan o, İslam'ın başlangıcından beri bilinen, bilinmesi istenen ve İslamî ilimlerin birçok alanında âlimlerce önemle üzerinde durulan bir vakıa olagelmıştır. Çünkü esbâb-ı nüzûl, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında gerekli bir bilgi olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴

Özellikle tefsir ilminde, sebep-i nüzûlün âyeti izah ve beyan etmesi bakımından lüzûmu çok önemlidir. Zaten tefsir alanında sahabeyi yükselten en önemli etken de budur. Onlar, Hz. Peygamber'e bir âyet nâzil olduğunda, nüzûle sebep olan olayı ve sebebini, soru soranın durumunu ve o soruyu sormasındaki sebebi bilirlerdi. Hatta ilk dönemlerde tefsir ilmi, sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin bilinmesinden ibaret olarak görülmüştür.⁴⁵

Esbâb-ı Nüzûl'ü bilmenin gerekliliğini ifade sadedinde, esbâb-ı nüzûl ile ilgili müstakil eser yazmış olan Vâhidî, “Bir âyetin nüzûl sebebi bilinmedikçe, o âyetin tefsirini tam olarak kavrayabilmek mümkün değildir.” demiştir.⁴⁶ Aynı şekilde İbni Teymiye de, “Nüzûl sebeplerini bilmek, âyetlerin anlaşılmasına yardımcı olur. Zira

⁴¹ Mennâu'l-Kattân, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an**, ed-Dâru's-Suudiyye, Riyad, 1378 (h.), s. 39.

⁴² Mennâu'l-Kattân, ss. 41-42.

⁴³ Cerrahoğlu, s. 120.

⁴⁴ Ahmet Nedim Serinsu, **Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1994, s. 15.

⁴⁵ Cerrahoğlu, s. 116.

⁴⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, **Esbâbü'n-Nüzûl**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, t.y., s. 3.

bir şeyin sebebi ile ilgili bilgi sahibi olmak, o şeyin sonucu hakkında da bilgi sahibi olmayı netice verir.” diyerek konunun önemini vurgulamıştır.⁴⁷

Esbâb-ı Nüzûlün bilinmesi, Kur'an'ın anlaşılması hususunda birçok fayda sağlamaktadır:

1. Kur'an'da Allah tarafından belirlenen bir hükmün hikmetinin anlaşılması ancak nüzûl sebebine vâkıf olmakla mümkündür.⁴⁸ Bu hikmetin bilinmesi, hem inananlar hem de inkâr edenler için faydalıdır. Mü'minler için, imanlarını artırma ve söz konusu hükmü hayatlarına tatbik etme konusunda daha istekli olmalarını sağlama şeklinde bir fayda sağlar. Zira inanan bir kişi âyetin inmesine sebep olan olayı bilince, Allah'ın belirlediği hükmün kendisine sağladığı yarar ve erdemleri daha iyi kavrar. İnançsız insanlar da, eğer önyargılı değillerse, bu bilgi vesilesiyle meselenin hikmetini kavrayacakları için iman edebilirler. Çünkü bu sayede insan, İslâmî hükümlerin baskıcı, otoriter ve insanları köleleştirmeye yönelik hükümler olmadığını, bilakis o hükümlerin belirlenmesinde, insanların içinde bulundukları durumların dikkate alındığını ve bu hükümlerle insanlığa fayda sağlama amacının gözetildiğini anlar. Buna örnek olarak, şarap içmenin haram kılınması konusunda hükmün birdenbire ortaya konmayıp, bu konuda indirilen farklı âyetlerle bir tadrîciliğin uygulandığını görmek yeterli olacaktır.⁴⁹

2. Ayetlerin zahirine bakıldığında oluşma ihtimali bulunan yanlış anlamaların giderilebilmesi ve doğru mananın ortaya çıkarılabilmesi için bu âyetlerin nüzûl sebeplerinin bilinmesi gereklidir.

Bununla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz:

a. **“Doğu da batı da Allah'ındır. Hangi tarafa dönerseniz orada Allah'a ibadet ciheti vardır. Muhakkak ki Allah'ın lütfu ve rahmeti geniştir, ilmi her şeyi kuşatır.”**⁵⁰

Bu ayetin zahirine bakıldığında, insanın namaz kılacağı zaman istediği yöne doğru yönelebileceği konusunda serbest olduğu ve ister seferî ister mukim olsun kibleye doğru yönelmesinin gerekmediği anlaşılmaktadır. Halbuki bu icmâ'a

⁴⁷ Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye, **Tefsir Usûlüne Giriş**, çev. Yusuf Işıcık, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, s. 48; Suyûtî, Cilt: I, s. 190.

⁴⁸ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an**, tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, 1972, Cilt: I, s. 22; Suyûtî, Cilt: I, ss. 38-39.

⁴⁹ Zerkânî, Cilt: I, s. 91.

⁵⁰ Bakara Sûresi, 2/115: “وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَانْصُرُوا وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ”

aykırıdır. Ancak ayetin nüzûl sebebi bilinince hükmün bu şekilde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira bu ayet, ya yolculuk esnasında binek üzerinde kılınan nafile namazlar; ya da kiblenin yönünü bilemediği için içtihat eden ve sonradan içtihadında yanlışlığı anlaşılan kişinin mazur sayılacağıyla ilgili olarak inmiştir.⁵¹ Ayetin sebep-i nüzûlünün bu şekilde bilinmesi, ilk bakışta ayetten anlaşılan genel serbestlik manasının yanlışlığını ortaya çıkarmaktadır.

b. “Safa ile Merve Allah’ın belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret ederse, o ikisi arasında tavaf etmesinde bir beis yoktur. Her kim de, farz olmadığı halde gönlünden koparak bir hayır işlerse mükâfatını görür. Zira Allah, şükürün karşılığını veren ve her şeyi bilendir.”⁵²

Bu ayetin zahirinden anlaşılan manaya göre, Safa ile Merve arasında sa’y yapmanın farz olmadığı anlaşılmaktadır. Sahabeden Urve b. Zübeyr de (ö. 93 h.) ayeti ilk önce böyle anlamış fakat Hz. Aişe ayetin nüzûl sebebini haber vererek Urve’nin bu fikrini reddetmiştir. Ayetin nüzûl sebebi ise şöyledir: Safa ile Merve tepeleri üzerinde “İsâf” ve “Nâile” isimli birer put vardı. Müşrikler sa’y yaptıkları zaman bu putlara dokunuyorlardı. İslâm gelip şirk ifade eden putlara tapmayı ortadan kaldırıncı, Müslümanlar Safa ile Merve arasında sa’y yapmayı bir câhiliye âdeti olarak görüp günah saydılar. İşte bu ayet, bu tereddüdü ortadan kaldırmak için nâzil olmuştur.⁵³

c. “İman edip salih amel işleyenlere, tattıklarından dolayı hiçbir günah yoktur.”⁵⁴

Rivayete göre, sahabeden Kudame b. Maz’un ve Amr b. Ma’dikerib bu âyetten şarabın mübah olduğu manasını çıkarmışlardır. Bu durum onların bu âyetin iniş sebebini bilmediklerini göstermektedir. Halbuki olay şöyle gerçekleşmişti: Mâide suresinin 90. âyetiyle şarabın haram kılındığı bildirilmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber’e, hayatlarındayken şarap içip bu âyetin inmesinden önce ölenlerin durumu sorulmuştu. İşte bunun üzerine Mâide suresinin 93. âyeti nâzil olmuştu.⁵⁵

⁵¹ Zerkeşî, Cilt: I, s. 29; Suyûtî, Cilt: I, s. 39; Zerkânî, Cilt: I, s. 92.

⁵² Bakara Sûresi, 2/158: “إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ”

⁵³ Suyûtî, Cilt: I, s. 39; Zerkânî, Cilt: I, s. 92.

⁵⁴ Mâide Sûresi, 5/93: “لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا”

⁵⁵ Zerkeşî, Cilt: I, s. 23; Suyûtî, Cilt: I, s. 38.

3. Ayetin zahirinden anlaşılan hasr manası, sebab-i nüzûlün bilinmesiyle ortadan kalkar. Yani, Kur'an'da bir ayetin zahiri hasr ifade edebilir. Fakat sebab-i nüzûl bilinirse bu hususta yapılması muhtemel hatalar önlenmiş olur. Buna örnek olarak şu ayeti gösterebiliriz: **“De ki: Bana vahyolunanlar içinde, bu haram dediklerinizin, yemek isteyen kimseye haram kıldığını görmüyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut pis olduğunda hiç şüphe edilmeyen domuz eti, veya Allah yolundan çıkararak Allah'tan başkası adına kesilen hayvan olursa başka (bunlar haramdır). Fakat kim çaresiz kalırsa başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret sınırını aşmamak üzere bunlardan yiyebilir. Çünkü Rabbin affı ve merhameti bol olandır.”**⁵⁶

Bu ayetin zahirine bakıldığında sadece burada sayılan dört şeyin haram kıldığı, bunlardan başka hiçbir şeyin haram olmadığı sonucuna ulaşılır. Halbuki bu dört şeyden başka haram olan yiyecek ve içecekler de vardır. Nitekim İmam Şâfiî, iniş sebabini delil olarak göstermek suretiyle bu ayetteki hasrın şekli bir sınırlandırmadan ibaret olduğunu, gerçek manada bir sınırlandırmanın söz konusu olmadığını şöyle izah eder: “Bu ayet, inat ve düşmanlıklarından ötürü Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helal kabul eden kâfirler hakkında inmiştir. Yani bu ayet, onların gayelerine karşı çıkmak amacıyla inmiştir. Sanki Allah, onlara şöyle demiştir: “Helal, sizin haram saydığınız şeylerdir; haram da sizin helal saydığınız şeylerden ibarettir.” Bu yaklaşım tarzı, tıpkı şuna benzer: Bir kişi sana: “Bugün hiç tatlı bir şey yemel!” der. Sen de ona: “Bugün, sadece tatlı şeyler yiyeceğim!” dersin. Bu sözü söylemekteki amacın, yalnızca muhatabın görüşüne karşı çıkmaktır. Yoksa, gerçek manada bir ret veya kabul söz konusu değildir. Aynen bunun gibi Yüce Allah bu ayette sanki: “Sizin helal kıldığınız leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başka haram yoktur.” demiştir. Dolayısıyla amaç, onların helal kıldıklarının haram olduğunu söylemektir. Yoksa, bunların dışında kalan her şeyin helal olduğunu söylemek değildir.” İmamü'l-Harameyn bu konuda: “Bu, harika bir izah tarzıdır. Eğer İmam Şâfiî bu konuyu bu şekilde izah etmemiş olsaydı, biz, İmam Malik'in, haramların ayette zikrolunlarla sınırlandırılması gerektiği görüşüne karşı bir şey söyleyemezdik.” demiştir.⁵⁷

⁵⁶ En'âm Sûresi, 6/145: “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ”

⁵⁷ Zerkeşî, Cilt: I, ss. 23, 24; Suyûtî, Cilt: I, s. 39; Zerkânî, Cilt: I, s. 94.

4. Sebeb-i nüzûlün bilinmesiyle, söz konusu ayetin kimin hakkında indiği netlik kazanır. Böylece masum olan bir kişinin töhmet altında kalmasının ve asıl kabahatli olan kişinin temize çıkarılmasının önüne geçilmiş olur. Buna örnek olarak şu ayeti gösterebiliriz: **“Bir de öyleleri var ki, kendisini imana davet eden anne ve babasına: “Öf be! (Yeter artık!) Benden önce nice nesiller ölüp de geri dönmediği halde, siz beni mezarımdan dirilip çıkarılmakla mı korkutuyorsunuz!” derken, onlar Allah’a sığınıp yalvararak oğullarına: “Yazık ediyorsun kendine! İmana gel, Allah’ın vaadi elbette gerçektir.” derler. O ise yine de: “Bu ahiret inancı eskilerin masallarından başka bir şey değildir.” diye diretir.”**⁵⁸

Mervan b. Hakem, bu ayetin Abdurrahman b. Ebubekir hakkında indiğini söylemiştir. Bunu duyan Hz. Aişe, bu konuda Mervan’a ayetin nüzûl sebebini açıklayarak itiraz etmiştir: “Allah’a yemin ederim ki, ayette kastedilen kişi, o değildir. Eğer ben bu ayetin kimin hakkında indiğini söylemek isteseydim, elbette söylerdim. Allah Tealâ, Ebubekir’in ailesi hakkında benim suçsuz olduğumu bildirdiği ayetler dışında hiçbir ayet indirmemiştir.”⁵⁹

5. Sebeb-i nüzûlü bilmek, ayeti duyan bir kimsenin vahyi sağlam bir şekilde kavramasını, onu anlayıp ezberlemesini kolaylaştırır. Çünkü sebeplerin sonuçlara, hükümlerin olaylara ve olayların da kişilere, zamanlara ve mekanlara bağlanması, bu bilgilerin insan zihnine daha iyi yerleşmesini sağlar. Böylece söz konusu bilgi hatırlanmak istendiğinde, bu bilginin irtibatlı olduğu herhangi bir unsurun hatırlanmasıyla zihindeki bilgiye ulaşılabilir. Bu konu, psikoloji biliminde çağrışım kanunu olarak adlandırılır.⁶⁰

D. Esbâb-ı Nüzûle Dair Eserler

İslam tarihinde tedvin dönemine geçilmesiyle birlikte meydana getirilen ilk tefsirler, çoğunlukla rivayet tefsirleridir. İlk müfessirler, ayetin tefsirine sebeb-i nüzûlünü zikrederek başlamayı adet edinmişlerdi.⁶¹

⁵⁸ Ahkâf Sûresi, 46/17: “وَالَّذِي قَالَ لَوْلَا إِلَهُهُ أَفْ لَكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَعْجِلَانِ اللَّهَ وَبَلَكَ آمِنْ”
“إِنْ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا فَقُولْ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ”

⁵⁹ Suyûtî, Cilt: I, s. 39; Zerkânî, Cilt: I, s. 95.

⁶⁰ Zerkânî, Cilt: I, s. 95.

⁶¹ Zerkeşî, Cilt: I, s. 34.

Bununla birlikte, esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin ilk kayda geçirildiği eserler tefsir kitapları değildir. Hadis mecmuaları tefsirlerden önce telif edilmiş ve bu eserlerin bir bâbı da tefsire ait olmuştur. Bu bâblar, hemen hemen sebeb-i nüzûle tahsis edilmiş gibidir.⁶²

Dolayısıyla esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin ilk önce hadis mecmualarında, bilahare tefsir eserlerinde kaydedildiği görülmektedir. Müstakil olarak telif edilmiş esbâb-ı nüzûl eserleri daha sonraki tarihlere aittir.

Esbâb-ı nüzûl rivayetleri hakkında yazılmış belli başlı eserleri incelediğimizde, bu eserlerin kronolojik bir sıralamasını şu şekilde yapabiliriz:

1. Ali b. el-Medînî (234/848), Esbâbu'n-Nüzûl.
2. Ebu'l-Mutrîf Abdurrahman b. Muhammed el-Kurtubî (402/1010), el-Kasas ve'l-Esâlib elletî Nezele min Eclihâ'l-Kur'an.
3. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî (468/1075), Esbâbu'n-Nüzûl.
4. Muhammed b. Es'ad b. Muhammed el-Irakî el-Hanefî (567/1171), Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an.
5. Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Şuayb el-Mâzenderânî (588/1192), Esbâbu'n-Nüzûl.
6. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî (597/1200), Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an.
7. Muhammed b. Es'ad el-Irakî (667/1268), Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an bi'l-Âyâtî'l-Kur'âniyye ve'l-Kısasî'l-Furkâniyye.
8. İbn Teymiye (728/1327), el-İlm bi Esbâbi'n-Nüzûl.
9. Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (732/1331), Muhtasaru Esbâbi'n-Nüzûl li'l-Vâhidî.
10. İbn Hacer el-Askalânî (852/1448), el-Ucab fî Beyâni'l-Esbâb.
11. Kadî Zeynuddin Abdurrahman b. Ali b. İshak et-Temîmî (876/1472), Mededü'r-Rahman fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'an.
12. Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911/1505), Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'-Nüzûl.
13. Lübî Muhammed Efendi (1166/1752), Lübû't-Tefâsîr fî Ma'rifeti Esbâbi'n-Nüzûl ve't-Tefsîr.

⁶² Serinsu, s. 73.

14. Atıyyetullah b. el-Burhân el-Uchûrî (1190/1776), İrşâdû'r-Rahmân li Esbâbi'n-Nüzûl ve'n-Nesh ve'l-Müteşâbih fi Tecvîdi'l-Kur'an.
15. Abdülcelil en-Nakşibendî, Esbâbu'n-Nüzûl.
16. Hasan Tahsin Emiroğlu, Esbâb-ı Nüzûl (Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri), Yenikitap Basımevi, Konya, 1965-1983.
17. Abdülfettah el-Kâdî, Sahabe ve Müfessirlere Göre Esbâb-ı Nüzûl, (çev. Salih Akdemir), Fecr Yayınları, Ankara, 1986.
18. İbn Halife Uleyvî, Câmiu'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl ve Şerhu Âyâtihâ, Matâbiu'l-İş'â, Riyad, 1984.
19. Mukbil b. Hâdî el-Vâdî, es-Sahîhu'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1987.⁶³
20. Bedreddin Çetiner, Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl, 3. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010.

III. EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN ESBÂB-I NÜZÛL KAYNAKLARI

A. Kaynağı Verilenler

Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinde, sahabe ve tabiine isnat edilen rivayetleri hariç tutacak olursak, sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin kaynağının belirtilmesi durumu yok denecek kadar azdır.

Ebüssuûd Efendi, esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri tefsirine alırken, birkaç yerde Vâhidî (ö. 1075) ile Fahreddin Râzi'ye (ö. 1209) atıfta bulunarak rivayetin kaynağını göstermiştir.

Ebüssuûd Efendi, şu ayetle ilgili rivayete yer verirken, kaynak olarak Vâhidî'yi göstermektedir:

“Rahmân, evlat edindi, derler. O, bundan münezzehtir. Bilakis, onların evlat dedikleri melekler, O'nun ikram ve takdirine mazhar olmuş kullarıdır.”⁶⁴

*“Vâhidî'nin naklettiğine göre, Kureyş ile Cüheyne ve Benî Müleyhe gibi bazı Arap kabileleri, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı.”*⁶⁵

⁶³ Serinsu, ss. 75-80.

⁶⁴ Enbiyâ Sûresi, 21/26: “وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ”

Ebüssuûd Efendi, aslında tefsirinde iki yerde Fahreddin Razi'ye atıfta bulunur.⁶⁶ Ancak bunlardan sadece bir tanesi sebep-i nüzûl ile ilgili olduğu için burada bu örneğe yer veriyoruz:

“Allah ile melekler arasında bir nesep uydurdular. Andolsun, o melekler, bunu iddia eden müşriklerin yargılanıp cehenneme tıklacaklarını pek iyi bilirler.”⁶⁷

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin tefsirini yaparken, sebep-i nüzûl ile ilgili farklı rivayetlere yer verir. Bu rivayetler, sıraları farklı olmakla birlikte Fahreddin Razi'nin tefsirinde de yer almakta ve Razi, bu rivayetler arasından bir tercihte bulunmaktadır.⁶⁸ Ebüssuûd Efendi de, Razi'nin, bu görüşlerden birinci görüşü tercih ettiğini naklettikten sonra, “Tercihe şayan olan, ilk görüştür.” diyerek Razi'nin görüşüne katıldığını dile getirmektedir:

“Bir görüşe göre, zındıklardan bir kavim diyorlardı ki: “Allah ile İblis iki kardeştir. Allah, hayır ve ihsanı temsil eder; İblis de şer ve alçaklığı temsil eder. İşte “Allah ile melekler arasında bir nesep uydurdular.” ifadesinin manası budur. İmam Râzi demiştir ki: “Bu görüş, bana göre doğruya en yakın olan görüştür. Aynı zamanda bu, mecûsilerin inancıdır ki onlar, Yazdan ve Ehriman dedikleri iki ilaha inanırlar.

*... Ancak tercihe şayan olan, ilk görüştür.”*⁶⁹

B. Kaynağı Verilmeyenler

Ebüssuûd Efendi, tefsirinin mukaddimesinde, Zemahşerî'nin “*el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidü't-Tenzîl*” adlı eseri ile Beyzâvî'nin “*Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*” adlı eserinden yararlandığını şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Hz. Peygamber'den bu yana kendilerine ulaşan rivayetler doğrultusunda çalışan tahkik ehli ilk dönem tefsir âlimleri, âyetlerin anlamlarını, kelimelerin kalıplarını, kıraat imamlarının okuyuşlarına göre ortaya çıkan manaları ve bunlarla ortaya çıkan hükümleri açıklamakla yetinmişlerdir. Tetkik ehli olan son dönem tefsir âlimleri ise, bunlara ek olarak, Kur'an'ın mucizevî özelliklerini ve diğer ilâhî kitaplar karşısındaki üstünlüğünü göstermek amacıyla âyetlerin içerdiği sır ve işaretleri açığa çıkarmak için büyük çaba harcamışlardır. Özellikle Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl adlı tefsirler,

⁶⁵ Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî el-İskilîbî, **İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim**, tah. Halid Abdulğânî Mahfuz, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, Cilt: V, s. 493.

⁶⁶ Aydemir, s. 90.

⁶⁷ Sâffât Sûresi, 37/158: “وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ”

⁶⁸ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420 (h.), Cilt: XXVI, s.360.

⁶⁹ Ebüssuûd, Cilt: VII, s. 137.

gerçekten eşsiz ve kendi dönemlerinde bu alanda yazılmış olan eserlerin en üstünleridir. Bu iki kitabı okuduğum ve okuttuğum yıllarda gece gündüz sürekli olarak içimde duyduğum bir arzu vardı: Bunların yararlı görüş ve düşüncelerini inciler gibi dizeyim; diğer kitaplarda gördüğüm paha biçilmez hakikat ve incelikler ile ilâhî inayet ve sübhanî hidayetin bir lütfu olarak kalbime doğan ilgi çekici bazı bilgileri de bunlara ilave edeyim.”⁷⁰

Görüldüğü üzere, Ebüssuûd Efendi burada, Zemahşerî'nin “*Keşşâf*”ı ile Beyzâvî'nin “*Envâru't-Tenzîl*” adlı eserini tefsiri için ana kaynak olarak gördüğünü ifade etmektedir. Hal böyle olunca, tefsirinde kullandığı sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetleri de bu kaynaklardan almış olabileceğini düşünmemiz gerekmektedir.

Ancak Ebüssuûd Efendi, sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetlere yer verirken, bir önceki bölümde açıkladıklarımız dışında, herhangi bir kaynaktan söz etmemektedir. Tabi ki bu, Ebüssuûd Efendi'nin söz konusu tefsirlerden alıntı yapmadığı anlamına gelmemektedir. Zira, kaynakları belirtilmemiş olsa da, Ebüssuûd Tefsiri'nde nakledilen rivayetleri bu eserlerdeki rivayetlerle karşılaştırdığımızda, kelimesi kelimesine aynı olan rivayetler görülmektedir. Bu da bizi, bu eserlerin, esbâb-ı nüzûl konusunda Ebüssuûd Efendi'ye kaynaklık ettikleri sonucuna götürmektedir.

1. *Keşşâf*'tan aldığı rivayetler

Ebüssuûd Efendi, tefsirle ilgili diğer konularda olduğu gibi esbâb-ı nüzûl konusunda da Zemahşerî'nin “*Keşşâf*” adlı eserinden istifade etmiştir.

Ebüssuûd Efendi, tefsirinin sadece bir yerinde Zemahşerî'nin ismini tasrih ederek nakil yapmıştır.⁷¹ Fakat bu nakil de esbâb-ı nüzûl ile ilgili değildir. Dolayısıyla Ebüssuûd Efendi, “*Keşşâf*”tan sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetleri alırken, Zemahşerî'ye herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Ancak karşılaştırmalı olarak metinleri incelediğimizde konu açıklığa kavuşmaktadır. Şimdi bununla ilgili örnekleri inceleyelim:

1. Örnek: “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut ona kendi izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir. Çünkü O, yüceler yücesidir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷²

⁷⁰ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 35.

⁷¹ Aydemir, s. 90.

⁷² Şûrâ Sûresi, 42/51: “وَمَا كَانَ لِنَبِّئٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ”

Ebüssuûd Efendi bu ayetin tefsirini yaparken aşağıdaki rivayete yer verir. Bu rivayet, Keşşâf'taki rivayetle birebir aynıdır.

*“Rivayet olunuyor ki, Yahudiler Hz. Peygamber’e: ‘Eğer sen peygamber isen, Musa, Allah’ı görerek onunla konuştuğu gibi, sen de niçin Allah’ı görerek onunla konuşmuyorsun? Sen bunu yapmadıkça, biz sana asla iman etmeyeceğiz!’ dediler. Hz. Peygamber de onlara: ‘Hayır, Musa Allah’ı görmedi!’ dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”*⁷³

2. Örnek: **“Kullarım sana Ben’i soracak olurlarsa, bilsinler ki Ben pek yakınım. Bana dua edenin duasını kabul ederim. Öyleyse onlar da davetime icabet etsinler ve Bana hakkıyla iman etsinler ki doğru yolu bulsunlar.”**⁷⁴

Müfessirin bu ayetin inmesine sebep olarak zikrettiği rivayet hem Keşşâf’ta hem de Beyzâvî’de aynen yer almaktadır:

*“Rivayet olunuyor ki, bir bedevî Arap Hz. Peygamber’e: ‘Senin Rabbin bize yakın mıdır? Biz yakına seslenir gibi mi O’na seslenelim? Yoksa uzak mıdır? Biz uzağa seslenir gibi mi O’na seslenelim?’ dedi. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”*⁷⁵

3. Örnek: Burada farklı bir örneğe yer vermek istiyoruz. Şöyle ki, Ebüssuûd Efendi’nin, Allâme Zemahşerî’den sebep-i nüzûl konusunda yararlandığı açıktır. Peki, Ebüssuûd Efendi Keşşâf’ta yer alan rivayetleri olduğu gibi alıp, bu rivayetler üzerinde hiçbir değerlendirmede bulunmamış mıdır? Bu soruya cevap olarak; Ebüssuûd Efendi’nin Keşşâf’tan aldığı bazı rivayetleri eleştirdiğini dikkate alacak olursak, onun bu konuda seçici davrandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. İşte şimdi vereceğimiz ayetle ilgili rivayetleri, Zemahşerî de tefsirinde nakletmiştir. Fakat Ebüssuûd Efendi, bu rivayetlerde anlatılan olayların bu ayetle irtibatlandırılmasını uygun bulmamaktadır. Zira, bu olayların Medine’de yaşandığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar İsrâ suresinin bazı ayetleri Medine’de inmişse de söz konusu ayetin Mekke’de indiğini söyleyen Ebüssuûd Efendi, Keşşâf’ta yorumsuz olarak aktarılan bu rivayetleri eleştirmektedir:

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma ki, ayıplanan ve kaybettiklerine hasret çeken biri olmayasın.”⁷⁶

⁷³ Ebüssuûd, Cilt: VII, s. 305; Ebu’l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi’-Tenzîl**, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut, 1407 (h.), Cilt: IV, s. 234.

⁷⁴ Bakara Sûresi, 2/186: “وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ”

⁷⁵ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 423; Zemahşerî, Cilt: I, ss. 228-229; Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl**, tahkik: Muhammed Abdurrahman el-Mura’selî, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1418 (h.), Cilt: I, s. 125.

“Son kısmında yer alan bazı ayetler dışında İsrâ suresinin Mekke’de inmiş olması, şu iki rivayetin geçerliliğine engeldir:

a. Câbir’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir gün, Hz. Peygamber aramızda otururken bir çocuk geldi ve: ‘Annem, senden bir gömlek istiyor.’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Bir müddet sonra gel.’ diye cevap verdi. Çocuk annesine gidip durumu anlatınca annesi: ‘Ona de ki, annem, senin üstündeki gömleği istiyor.’ Çocuk da gelip bunu Hz. Peygamber’e aktardı. Hz. Peygamber, evine girip gömleğini çıkardı ve çocuğa verdi. Çıplak olarak evinde oturmak zorunda kaldı. Bilâl ezan okudu, cemaat Hz. Peygamber’i beklemeye başladı. Fakat Hz. Peygamber, namaza çıkamadı. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

b. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, Akra’ b. Hâbis ile Uyeyne b. Hısn el-Fezârî’ye ganimet develerinden pay verdi. O zaman Abbas b. Mirdas gelip şu şiiri söyledi:

‘Sen, benimle Ubeyd’in yağmasını Uyeyne ile Akra’a mı veriyorsun?
Onların babaları, hiçbir toplantıda benim babamdan hayırlı olmadılar.
Ben de hiçbir zaman onların ikisinden geri kalmadım.

Senin bugün mertebesini indireceğin kimse, bir daha yükseltilemez.’

Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Ey Ebû Bekir! Bu adama hemen yüz deve ver ki ağzı kapansın.’ dedi. Anılan şahısların hepsi, müellefe-i kulûb olan (mali yardım ile gönülleri İslam’a ısındırılmaya çalışılan) kimselerdi. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”⁷⁷

4. Örnek: Bu örnekte de Ebüssuûd Efendi, Keşşâf’ta yer alan bir rivayeti tefsirine almakla birlikte, bu rivayet dikkate alındığında ayetten anlaşılan mananın gerçeğe aykırı olduğu gerekçesiyle bu rivayeti eleştirmektedir.

“Biz her ümmet için, kendi dönemlerinde uyguladıkları özel bir ibadet yolu belirledik. Öyle ise artık onlar din işinde asla seninle çekişmesinler. Sen insanları Rabbinin yoluna davet et! Çünkü sen gerçekten hakka götüren dosdoğru bir yoldasın.”⁷⁸

Ebüssuûd Efendi, bu ayette geçen “özel bir ibadet yolu” (mensek) ifadesini, her ümmet için belirlenmiş dini kurallar olarak izah etmiştir. Ebüssuûd Efendi’nin belirttiğine göre bu kurallar ve hükümler, Hz. Musa’nın ümmeti için Tevrat ile, Hz. İsa’nın ümmeti için İncil ile, Hz. Muhammed’in ortaya çıkmasından kıyamete kadar geçen sürede ise Kur’an ile belirlenmiştir. Dolayısıyla Kur’an’ın gelmesinden sonra öncekilerin hükümleri sona ermiştir. Artık Yahudi ya da Hristiyanların bu konuda bir tartışmaya girmelerinin bir anlamı yoktur.

Ebüssuûd Efendi, buradaki çekişme konusunu bu şekilde açıkladıktan sonra, böylesine genel bir anlamı daraltan ve “özel bir ibadet yolu” (mensek) kavramını, dar

⁷⁶ İsrâ Sûresi, 17/29: “وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا”

⁷⁷ Ebüssuûd, Cilt: V, s. 212; Zemahşerî, Cilt: II, ss. 662-663.

⁷⁸ Hac Sûresi, 22/67: “لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنَسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ”

bir çerçeveye indirerek gerçeğe aykırı bir anlamın ortaya çıkmasına neden olan ve Keşşâf'ta da yer alan rivayeti şöyle eleştirmektedir:

“Bu çekişme konusunu, Huzâîlerin ve başkalarının: ‘Size ne oluyor ki, kendi öldürdüğünüz hayvanların etlerini yiyorsunuz da, Allah’ın öldürdüğü (kendi kendine ölen) hayvanların etlerini yemiyorsunuz?’ şeklindeki sözlerine tahsis etmeye asla imkân yoktur.

Zira bu şekildeki bir izah, (ayetteki ‘Biz ... belirledik.’ ifadelerinden dolayı) şöyle bir anlamın oluşmasını gerektirir: ‘Allah, bazı ümmetler için, ölü hayvan etini yemeyi ve dinlerindeki diğer bâtil şeyleri meşru kılmıştır.’ Oysaki böyle bir anlamın gerçeğe uygun olmadığı konusunda, hiçbir akıl sahibi tereddüt etmez.”⁷⁹

2. Beyzâvî’den Aldığı Rivayetler

Ebüssuûd Efendi’nin “İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm” adlı tefsiri ile Kadı Beyzâvî’nin “Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl” adlı eserini esbâb-ı nüzûl bağlamında karşılaştırdığımızda, bu eserin de tefsirimize kaynaklık ettiği açıkça görülmektedir. Şimdi bununla ilgili örnekleri inceleyelim.

1. Örnek: “Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı...”⁸⁰

Bu ayetin inmesine sebep olan rivayet, Beyzâvî’de de aynen nakledilmektedir:

“Rivayet olunuyor ki, müslümanların oruçlu oldukları günlerde, yeme, içme ve cinsel ilişkide bulunma konularında, iftardan yatışıya veya yatıncaya kadarki zamanı kullanmaları helal idi. Sonra bir gece Ömer, yatsıdan sonra eşiyle cinsel ilişkide bulundu. Sonra da çok pişman oldu ve Hz. Peygamber’e gelip özrünü arz etti. O sırada birçok sahabî de ayağa kalkıp yatsıdan sonra bu işi yaptıklarını itiraf ettiler. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”⁸¹

2. Örnek: “Sizinle savaşanlara karşı, siz de Allah yolunda savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”⁸²

Bu örnekte Ebüssuûd Efendi, ayetin manasıyla ilgili değişik görüşlere yer verdikten sonra, sebep-i nüzûl ile ilgili rivayeti delil olarak göstermek suretiyle ilk olarak aktardığı yorumu tercih ettiğini ifade etmektedir. Ancak hem ayetin anlamıyla ilgili farklı görüşler hem de rivayetin tercih sebebi olarak kullanılması Beyzâvî’de aynen yer almaktadır. Hatta rivayetin içinde “Mekke” kelimesi geçtiğinde ara cümle olarak yer alan “Allah, onun şerefini yüceltsin!” şeklindeki dua ifadeleri dahî aynıdır:

⁷⁹ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 49; Zemahşerî, Cilt: III, s. 169.

⁸⁰ Bakara Sûresi, 2/187: “أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ”

⁸¹ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 423; Beyzâvî, Cilt: I, s. 126.

⁸² Bakara Sûresi, 2/190: “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ”

“Bu ayetin manası hakkında değişik görüşler vardır:

a. Bu ayet, Müslümanlara karşı savaş açmış veya açmamış olsun bütün müşriklere karşı topyekün savaş izni ve emri verilmeden önce nâzil olmuştur.

b. Bu ayet; Size düşmanlık besleyen ve sizinle savaşmaları beklenen müşriklere karşı siz de savaşın, ancak yaşlıları, çocukları, kendini ibadete vermiş rahipleri ve kadınları öldürmeyin, demektir.

c. Bu ayet; Bütün kafirlere karşı savaşın, çünkü onlar Müslümanlarla savaşmak istiyorlar, demektir.

Ancak şu rivayet birinci görüşü destekler niteliktedir: Hicretin altıncı yılında müşrikler, umre yapmak için Mekke’ye –Allah, onun şerefini yüceltsin!- doğru giden Hz. Peygamber ve Ashabını engellemişlerdi ve gelecek yıl üç günlüğüne Mekke’yi boşaltarak buna izin vereceklerine dair anlaşma imzalamışlardı. Müslümanlar, Hicretin yedinci yılında, bir önceki yıl yapamadıkları umreyi kaza etmek için Mekke’ye geldiklerinde müşriklerin, anlaşmaya bağlı kalmayıp Harem toprağında ve haram ayda kendileri ile savaşmalarından endişe ettiler ve bu durumdan hoşlanmadılar. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu. Bu ayetin, haccın hükümlerinin beyan edildiği ayetlerle beraber zikredilmesi de bu görüşü destekler.”⁸³

3. Örnek: “Kim şu peşin dünya zevkini isterse, Biz de dilediğimiz kimse hakkında ve dilediğimiz miktarda, o dünya zevkini ona veririz. Ama sonra ona cehennemi mekan yaparız. Oraya yerilmiş ve kovulmuş olarak girer.”⁸⁴

Ebüssuûd Efendi’nin bu ayetle ilgili olarak verdiği sebep-i nüzûl ile ilgili rivayet, Beyzâvî’de de aynen yer almaktadır. Ancak Ebüssuûd Efendi, burada söz konusu rivayeti aktardıktan sonra, Beyzâvî’de yer almayan bir eleştiriyi dile getirerek rivayetin geçerliliğini iptal etmektedir. Eleştirisine göre, ayet Mekke’de nâzil olmuş iken, rivayette Medine dönemi hususiyetlerinden olan “münafıklık”tan söz edilmektedir.

“Bir görüşe göre bu ayet, münafıklar hakkındadır. Onlar Müslümanlara karşı riyakârca davranıp onların safında savaşıyorlardı. Münafıkların bundaki amacı, sadece ganimetlerden ve diğer menfaatlerden pay alabilmektir.

Ancak, belirli ayetlerin dışında bu surenin Mekke’de inmiş olması, bu görüşe engeldir.”⁸⁵

⁸³ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 431; Beyzâvî, Cilt: I, ss. 127-128.

⁸⁴ İsrâ Sûresi, 17/18: “مَنْ كَانَ يُرِيدِ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَنحُورًا”

⁸⁵ Ebüssuûd, Cilt: V, s. 204; Beyzâvî, Cilt: III, s. 251.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÜSSUÛD TEFSİRİ'NDE ESBÂB-I NÜZÛL'ÜN TAKDİM TARZLARI

I. İSNADI VERİLMEYEN RİVAYETLER

A. Özel Bir İfade İle Verilen Rivayetler

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde esbab-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri aktarırken, rivayetin isnadını belirtmediği durumlarda bazen birtakım ifadeler kullanmıştır. Bu ifadeler, anlatılan olayın sebep-i nüzûl olduğunu bildiren bazı tabirlerdir. Ebüssuûd Efendi bu tabirleri, ayetin inmesine sebep olan olayın başında veya sonunda zikretmek suretiyle, söz konusu olayın sebep-i nüzûl olduğunu göstermiştir. Bunlar, “Rivayet olunduğuna göre”, “İşte bunun üzerine bu ayet indi” ve “Bu kişi hakkında inmiştir” gibi tabirlerdir. Şimdi, bu tabirleri örnekleriyle inceleyelim:

1. “Rivayet Olunduğuna Göre” Tabiri

Ebüssuûd Efendi, sebep-i nüzûl rivayetlerini verirken bazen rivayetin başında “Rivayet olunduğuna göre” (Ruviye) tabirini kullanır. Bu tabirden başka, rivayetin başında veya sonunda, ayetin bu olayın hemen ardından indiğini ifade eden (“fenezelet” gibi) başka bir tabir kullanmaz. Böyle yaparak Ebüssuûd Efendi, rivayet ile ayetin tam bir sebep sonuç ilişkisi içerisinde olmadığına, ancak ayetin konusunun anlaşılabilmesi için rivayette yer alan olayların bilinmesi gerektiğine işaret etmiştir. Yani bu ayetler, ayetin iniş zamanından önce yaşanmış olan bazı olayları betimlemektedir. İşte bu gibi durumlarda Ebüssuûd Efendi, rivayeti aktarırken sadece “Rivayet olunduğuna göre” tabirini kullanmaktadır.

1. Örnek: **“Elleriyle kitap yazıp, biraz para almak için ‘Bu Allah tarafındandır’ diyenlerin vay haline! Kendi elleriyle yazdıklarından vay onların haline! Kazandıklarından da vay haline onların!”**⁸⁶

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan olayı anlatırken sadece “rivayet olunduğuna göre” (ruviye) ifadesini kullanmaktadır:

⁸⁶ Bakara Sûresi, 2/79: “فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ”
“أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ”

“Rivayet olunuyor ki, Hz. Peygamber Medine’ye gelince, Yahudi alimleri gelirlerinin kesilmesinden ve otoritelerinin sarsılmasından endişe etmeye başladılar. Bundan dolayı da Yahudilerin bilgisiz halk kitlelerini Hz. Peygamber’e imandan alıkoymak için çareler düşünmeye başladılar. Bunun için de Hz. Peygamber’in Tevrat’taki özelliklerini değiştirmeye koyuldular. Hz. Peygamber’in Tevrat’taki özellikleri şöyleydi: ‘Güzel yüzlü, güzel saçlı, kara gözlü, orta boylu.’ Onlar, bu özellikleri değiştirip yerine şunları yazdılar: ‘Uzun boylu, mavi gözlü, düz saçlı.’ Yahudi halk kitlesi, bu konuyu kendilerine sordukları zaman, Tevrat’ta olanın aksine kendi elleriyle yazdıklarını okuyorlardı. Onlar da bu özelliklerin, Hz. Peygamber’in özelliklerine uymadığını görüyorlar ve bu yüzden de Hz. Peygamber’i yalanlıyorlardı.”⁸⁷

2. Örnek: “Takva sahiplerine, “Rabbiniz ne indirdi?” denildiğinde, “Hayır indirdi.” derler. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Ahiret yurdu ise gerçekten daha hayırlıdır. Takva sahiplerinin yurdu ne güzel bir yurttur!”⁸⁸

Ebüs-suûd Efendi, bu ayet-i kerimede yer alan “Hayır indirdi” ifadelerini kimlerin söylediğini açıklamak için, ayetin iniş sebebini nakletmektedir. Bu nakli yaparken de rivayetin başında “Rivayet olunduğuna göre” tabirini kullanmıştır:

“Rivayet olunduğuna göre, hac mevsiminde Arap kabileleri, kendi temsilcilerini Hz. Peygamber hakkında bilgi almak üzere gönderiyorlardı. Bu temsilciler Mekke girişlerine geldiklerinde, kâfirlerin görevlendirdiği sözcüler, onları engelliyor, geri dönmelerini istiyor ve: ‘Onu hiç görmesiniz, sizin için daha hayırlı olur.’ diyorlardı. Kabilelerin temsilcileri ise: ‘Eğer, biz Muhammed’i görmeden ve onun durumunu anlamadan geri dönersek, en kötü temsilciler olmuş oluruz.’ diyorlar ve Hz. Peygamber’in ashabıyla görüşüyorlardı. Ashab da onlara işin gerçeğini anlatıyorlardı. İşte ‘Hayır indirdi’ diyenler bunlardır.”⁸⁹

3. Örnek: “And olsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.”⁹⁰

Ebüs-suûd Efendi, bu ayette bahsedilen biatın, nasıl ve hangi şartlar altında gerçekleştiğini anlatırken, rivayetin başında yine “Rivayet olunduğuna göre” tabirini kullanmıştır:

“Rivayet olunuyor ki, Hz. Peygamber Hudeybiye’ye gelince, Hıraş b. Ümeyye el-Huzâî adındaki sahabiyi elçi olarak Mekkelilere gönderdi. Mekkeliler, onu öldürmek istediler; fakat Ehabîşe adındaki topluluk onları engelledi.

⁸⁷ Ebüsuûd, Cilt: I, s. 272.

⁸⁸ Nahl Sûresi, 16/30: “وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ”

⁸⁹ Ebüsuûd, Cilt: V, ss. 122-123.

⁹⁰ Fetih Sûresi, 48/18: “لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا”

Hıraş geri dönünce, Hz. Peygamber Osman b. Affan'ı elçi olarak gönderdi. Hz. Osman, onlara Hz. Peygamber'in savaşmak için gelmediğini, sadece Kâbe'ye karşı hürmet ve tazimini göstermek için tavaf yapmak amacıyla geldiğini onlara bildirdi. Onlar, Hz. Osman'ı saygıyla karşıladılar ve kendisine: 'İstersen, sen Kâbe'yi tavaf edebilirsin.' dediler. Hz. Osman: 'Hayır, Allah'ın Resulü tavaf etmeden ben tavaf etmem!' dedi. Hz. Osman orada alıkonuldu.

Bunun üzerine, Mekkelilerin Hz. Osman'ı öldürdükleri haberi yayıldı. Bu kötü haber Hz. Peygamber'e de ulaştı: 'Biz, onlarla savaşmadan ayrılmayacağız.' dedi ve insanları biat etmeye çağırdı. Müminler, bir ağacın altında Hz. Peygamber'e biat ettiler. Bu ağaç, Semüre veya Sedir ağacı idi. Bütün müminler, Kureyş'e karşı savaşacaklarına ve kaçmayacaklarına dair söz verdiler. Bir rivayete göre, bu biatta müminler, 'Ölüm var, kaçmak yok!' diye söz verdiler. İşte o zaman Hz. Peygamber, müminlere: 'Bugün siz, yeryüzündeki insanların en hayırlılarısınız!' dedi.

Bu biatte bulunanların sayısı, bin beş yüz yirmi beş idi. Diğer bir görüşe göre, bin dört yüz idi. Bir diğer görüşe göre ise, bin üç yüz idi.⁹¹

4. Örnek: **“Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman, hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah katındaki şey, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”**⁹²

Bu ayette betimlenen olayın anlaşılabilmesi için, sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetin bilinmesine ihtiyaç vardır. Ebüssuûd Efendi, bu rivayeti naklederken, rivayetin başında “Rivayet olunduğuna göre” tabirini kullanmıştır:

“Rivayet olunduğuna göre, bir ara Medine halkı, şiddetli bir kıtlık dönemi yaşıyordu. İşte bu günlerde Dihye b. Halife, zeytinyağı yüklü bir ticaret kervanıyla Şam'dan döndü. Bu sırada Hz. Peygamber, Cuma hutbesini okuyordu. İşte onu dinleyen cemaat, önce gidenler malları alır ve kendilerine bir şey kalmaz korkusuyla kalkıp kervana doğru gittiler. Sonuçta Hz. Peygamber'in yanında yalnız sekiz kişi -diğer görüşlere göre; on bir , on iki veya kırk kişi- kaldı. İşte o zaman Hz. Peygamber: 'Muhammed'in nefsi, kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, cemaatin tamamı çıkmış olsaydı, kesinlikle Allah, onlar için bu vadiyi ateşle doldururdu.' dedi.”⁹³

2. “Rivayet Olunduğuna Göre ...Bu Ayet İnmiştir” Tabiri

Bu tabir, Ebüssuûd Efendi'nin sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetleri naklederken en çok kullandığı tabirlerden biridir. Ebüssuûd Efendi, bu rivayetlerin başında “Rivayet olunduğuna göre” (Ruviye) tabirini, rivayetin sonunda da “Bu olay üzerine bu ayet inmiştir” anlamına gelen “Fenezelet” ifadesini kullanmaktadır.

⁹¹ Ebüssuûd, Cilt: VII, ss. 414-415.

⁹² Cuma Sûresi, 62/11: “وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ” “خَيْرُ الرَّازِقِينَ”

⁹³ Ebüssuûd, Cilt: VIII, ss. 146-147.

1. Örnek: “Bunlar iman edenlerle karşılaştıkları vakit “Biz de müminiz” derler. Fakat şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında da: “Emin olun, biz sizinle beraberiz, biz onlarla alay ediyoruz.” derler.”⁹⁴

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan olayı aktarırken, rivayetin baş kısmında “Rivayet olunduğuna göre” tabirini, sonunda da “İşte bu olay üzerine bu ayet inmiştir.” (fenezelet) ifadesini kullanmıştır:

“Rivayet olunuyor ki, münafıkların başı Abdullah b. Übey ve arkadaşları bir gün kentin dışına çıktılar. Yolda sahabeden bir grupla karşılaştılar. Abdullah b. Übey arkadaşlarına: Şimdi göreceksiniz, bu beyinsizleri nasıl kandıracağım, dedi ve yaklaşık önce Ebû Bekir’in elini tuttu ve: Ey Siddik, ey Temim’in efendisi, İslam’ın pîri, Resulullah’ın ikinin ikincisi seçkin mağara arkadaşı, Resulullah uğrunda malını ve canını bezleden zat merhaba!, dedi ve Ömer b. Hattab’ın elini tutarak: Ey Benî Adiyy’in efendisi, dininde Faruk ve kuvvetli, Resulullah’ın uğrunda malını ve canını bezleden zât merhaba!, diyerek Ali’nin elini tuttu: Ey Resulullah’ın amcaoğlu ve damadı, Resulullah’tan sonra Benî Hâşim’in efendisi merhaba!, dedi.

...Taraflar birbirinden ayrıldıktan sonra Abdullah b. Übey, arkadaşlarına şunları söyledi: Nasıl yaptığımı gördünüz mü? Siz de onları gördüğünüz zaman benim yaptığım gibi yapın; onları yüzlerine karşı övün.

Arkadaşları da ona dediler ki: Sen içimizde yaşadıkça bize zeval yok!

Sonra müslümanlar da Resulullah’ın yanına dönüp olup bitenleri ona haber verdiler. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”⁹⁵

2. Örnek: “Ey iman edenler! (Yahudilerce hakaret anlamında kullanılan) ‘Râinâ’ demeyin; ‘unzurnâ’ (bize bak, bizi gözet) deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır.”⁹⁶

Ebüs-suûd Efendi, bu ayette ifade edilen “Râinâ” demenin yasaklanmasına sebep olan olayı zikrederken, rivayetin baş kısmında “Rivayet olunduğuna göre” ifadesini, son kısmında ise “İşte bunun üzerine bu ayet indi” ifadesini kullanmıştır:

“Rivayet olunuyor ki, Sa’d b. Ubâde (ö. 636), bu kelimeyi Yahudilerden duyunca: ‘Ey Allah’ın düşmanları! Allah’ın lâneti üzerinize olsun! Nefsim kudret elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, sizden kimin bu kelimeyi Resulullah için kullandığını duyarsam, kesinlikle onun boynunu vuracağım.’ dedi. Yahudiler: ‘İyi ama, siz de bu kelimeyi kullanmıyor musunuz?’ dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi.”⁹⁷

3. Örnek: “Sırf nefislerinden ileri gelen bir kıskançlık sebebiyle, Ehli Kitap’tan birçok kimse, gerçek kendilerine ayan beyan belli olduktan sonra, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek isterler. Yine de Allah bu husustaki

⁹⁴ Bakara Sûresi, 2/14: “وَإِذَا لَفُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ”

⁹⁵ Ebüs-suûd, Cilt: I, s. 133.

⁹⁶ Bakara Sûresi, 2/104: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ”

⁹⁷ Ebüs-suûd, Cilt: I, s. 310.

emrini bildirinceye kadar affedin ve hoşgörün! Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.”⁹⁸

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan olayı anlatırken, rivayetin başında “Rivayet olunduğuna göre” tabirini, sonunda da “İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu” tabirini kullanmıştır. Ayrıca bu rivayetle, ayette kapalı bir şekilde ifade edilen “Ehli Kitap’tan birçok kimse”nin kimler olduğunu açıklamış, “imandan vazgeçirmeye çalışma”nın mahiyetini izah etmiştir.

“Rivayet olunduğuna göre, Uhud savaşından sonra Yahudi alimlerinden Finhas b. Âzûrâ ile Zeyd b. Kays ve Yahudilerden bir grup insan, Sahabelerden Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 657) ile Ammar b. Yâsir’e (ö. 657): ‘Başınıza gelenleri görmüyor musunuz? Eğer siz, hak üzere olsaydınız, bu hezimete uğramazdınız. Haydi, bizim dinimize dönün; o sizin için daha hayırlı ve daha faziletlidir; bizim yolumuz daha doğrudur.’ dediler. Ammar: ‘Peki, sizin dininize göre ahdi bozmak nedir?’ diye sordu. Onlar da: ‘Ağır bir suçtur.’ dediler. Ammar da: ‘Ben, yaşadığım müddetçe Muhammed’in peygamberliğini inkâr etmeyeceğime söz verdim.’ dedi. O zaman Yahudiler: ‘Bu adam, dinden çıkmış!’ dediler. Huzeyfe de: ‘Bana gelince, ben de Rab olarak Allah’ı, peygamber olarak Muhammed’i, din olarak İslam’ı, önder olarak Kur’an’ı, kible olarak Kâbe’yi ve kardeşler olarak da müminleri benimsedim.’ dedi.

Sonra Huzeyfe ile Ammar, Resulullah’ın yanına gelip Yahudilerle aralarında geçenleri anlattılar. Resulullah da onlara: ‘Siz hayrı seçtiniz ve kurtuluşa erdiniz.’ buyurdu. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”⁹⁹

4. Örnek: “Ey iman edenler! Allah’a ve Resulüne hıyanet etmeyin! Bile bile aranızdaki emanetlerinize de hıyanet etmeyin!”¹⁰⁰

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesiyle ilgili rivayeti verirken önce ayette sözü edilen “hıyanet”in nasıl gerçekleştiğini, sonra da bu hıyaneti gerçekleştiren sahabînin tövbesinin nasıl kabul edildiğini anlatır. Yine, bu sebep-i nüzûl rivayetinin baş kısmında “Rivayet olunduğuna göre” tabirini, son kısmında da “İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu” ifadesini kullanmıştır:

“Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber, Benî Kureyza Yahudilerini kuşattı ve onları yirmi bir gün kuşatma altında tuttu. Sonunda o Yahudiler, Hz. Peygamber’den Benî Nadir Yahudileri ile yaptığı gibi bir barış anlaşması yapmasını, Şam bölgesinde bulunan Ezriât ve Eriha’daki kardeşlerinin yanına gitmelerine izin vermesini istediler. Hz. Peygamber ise, Sa’d b. Muaz’ın hakemliğine razı olarak kalelerinden inmelerini teklif buyurdu. Onlar, bunu kabul etmediler ve: ‘Bize Ebû Lübâbe’yi gönder!’ dediler. Ebû Lübâbe, malları ve çocukları onların elinde bulunduğu için, onlara öğüt veriyordu. Hz. Peygamber de onu onlara gönderdi. Onlar Ebû Lübâbe’ye: ‘Ne diyorsun;

⁹⁸ Bakara Sûresi, 2/109: “وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ”
“الْحَقُّ فَأَعْرِضُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”

⁹⁹ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 317.

¹⁰⁰ Enfâl Sûresi, 8/27: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ”

Sa'd'in hakemliğini kabul ederek kalemizden inelim mi?' diye sordular. Ebû Lübâbe, kendi eliyle boğazını işaret etti. Yani, 'Bu, sizin boğazlanmanız demektir.' demek istedi.

Ebû Lübâbe diyor ki: 'Daha ayaklarım olduğu yerde iken ben, Allah'a ve Resulüne hıyanet ettiğimi anladım.' İşte bunun üzerine bu ayet indi.

Ebû Lübâbe, Medine'ye dönünce, kendini Mescid-i Nebevî'nin direklerinden birine bağladı ve: 'Vallahi, ben ölünceye veya Allah tevbe mi kabul edinceye kadar hiçbir şey yemeyeceğim ve içmeyeceğim!' dedi. Bu şekilde yedi gün kaldıktan sonra bayılıp düştü. Sonra Allah onun tevbesini kabul etti. Kendisine: 'Tevben kabul oldu; artık kendini çöz!' denildi. Fakat o: 'Hayır, Allah'a yemin ederim ki, Resulullah beni çözünceye kadar ben kendimi çözmeyeceğim!' dedi. Nihayet Hz. Peygamber gelip onu çözdü. O zaman Ebû Lübâbe: 'Tevbemin tamamlanması için ben, aralarında günah işlediğim kavmimin yanından hicret edeceğim ve bütün malımı da sadaka olarak bırakacağım.' dedi. Hz. Peygamber: 'Hayır, malının üçte birini sadaka vermek yeterlidir.' buyurdu.”¹⁰¹

3. “Denildiğine Göre, ...Bu Ayet İnmiştir” Tabiri

Ebüssuûd Efendi'nin esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri takdim ederken en çok kullandığı tabirlerden biri de “kîle” (denildi ki) lafzıdır. Çoğu zaman rivayetin başında “Denildiğine göre” tabirini kullandıktan sonra, rivayetin sonunda da “İşte bunun üzerine bu ayet inmiştir.” anlamına gelen “fenezelet” ifadesini kullanmaktadır. Ebüssuûd Efendi, bu tabiri bazen rivayeti zayıf bulduğuna işaret etmek için kullanır. Bazen de kullandığı diğer tabirler gibi, bahsedilecek olayın sebep-i nüzûl olduğunu göstermek için bu tabire başvurur.

1. Örnek: **“Ey iman edenler! Allah’a, resulüne, gerek resulüne indirdiği, gerek daha önce indirdiği kitaplara imanınızda sebat edin. Kim Allah’ı meleklerini, kitaplarını, resullerini ve âhiret gününü inkâr ederse hakikatten iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur.”**¹⁰²

Ebüssuûd Efendi, ilk önce ayetteki hitabın tüm Müslümanlara yönelik olduğunu ifade edip, buna göre oluşan manayı açıklar. Ardından bu hitabın ehli kitabın müminlerine yönelik olabileceğini de “kîle” lafzını kullanarak anlatır:

“Denildi ki bu hitap, Tevrat’a iman edenlere yöneliktir. Çünkü Abdullah b. Selâm ile kızkardeşinin oğlu Selâme, kardeşinin oğlu Seleme, Esed b. Kâ'b, Üseyd b. Kâ'b, Sa'lebe b. Kays ve Yâmîn b. Yâmîn adlı şahıslar, Resulullah'a gelerek şöyle dediler: Biz sana, senin kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Uzeyr'e iman ediyoruz ama bunun dışındaki Kitapları ve Peygamberleri

¹⁰¹ Ebüssuûd, Cilt: IV, s. 29.

¹⁰² Nisâ Sûresi, 4/136: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا”

inkâr ediyoruz. Bunun üzerine peygamberimiz: Hayır, Allah'a, Resulü Muhammed'e, Kitabı Kur'an'a, ve ondan önceki bütün semâvî kitaplara iman edin, buyurdu. Onlar da: Hayır, biz böyle iman etmeyiz, dediler. Ve bu ayet indi."¹⁰³

2. Örnek: **"Allah sizin tövbelerinizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar ise, sizin büyük bir meyille sapmanızı isterler."**¹⁰⁴

Ebüssuûd Efendi, bu ayetteki "şehvetlerine uyanlar" ile kastedilenlerin kimler olabileceğini açıklarken ilk olarak "Bu kişiler, fâsık ve günahkârlardır" demek suretiyle kapsayıcı bir yorumda bulunur. Ayetin anlamını nisbeten daraltan görüşleri de "denilmiştir ki" ifadesi ile aktararak bu görüşleri zayıf bulduğunu hissettirir. Sebeb-i Nüzûl rivayetlerine de bu sırada yer verir:

"Burada 'şehvetlerine uyanlardan' maksadın Yahudiler ve Hristiyanlar olduğu söylenmiştir.

*Bir başka görüşe göre ise bunların Mecûsiler olduğu söylenmiştir. Şöyle ki; onlar baba bir kız kardeşler ile, erkek ve kız kardeşlerin kızları ile evlenmeyi helal görüyorlardı. Allah, bunları haram kılınca, Mecûsiler Müslümanlara şöyle dediler: 'Size göre, halanız ve teyzeniz size haram olduğu halde siz onların kızlarını helal sayıyorsunuz; o halde kardeş ve kız kardeş kızlarıyla evlenin!' İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu."*¹⁰⁵

3. Örnek: **"İçlerinden bazıları: 'Bana izin ver, beni fitneye ve isyana düşürme, başımı belaya sokma!' der. Bilmiş ol ki, fitneye zaten kendileri düşmüşlerdir. Cehennem elbette kâfirleri her taraftan kuşatacaktır."**¹⁰⁶

Tebük seferine çıkılacağı sırada müminlerden bu savaşa katılmaları istenmişti. Bazı kişiler, değişik mazeretler öne sürerek bu savaşa iştirak etmeme konusunda Hz. Peygamber'den izin istemişlerdi. İşte bu ayetin iniş sebebi olarak rivayet edilen olayda, söz konusu mazeretlerden biri dile getirilmektedir. Ebüsuûd Efendi, bu rivayeti "kîle" lafzı ile aktarır. Ancak burada, rivayetin sonunda "İşte bunun üzerine bu ayet indi." anlamına gelen "fenezelet" ifadesine yer vermez:

*"Denildiğine göre Cedd b. Kays şöyle demişti: Ensar çok iyi bilir ki, ben kadınlara düşkün biriyim. Bu yüzden Rum kızlarıyla beni günaha sokma. Ama malımla sana yardım ederim, beni bırak!"*¹⁰⁷

¹⁰³ Ebüsuûd, Cilt: II, ss. 444-445.

¹⁰⁴ Nisâ Sûresi, 4/27: "وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ ثَمِيلُوا مَلِئًا عَظِيمًا"

¹⁰⁵ Ebüsuûd, Cilt: II, s. 309.

¹⁰⁶ Tövbe Sûresi, 9/49: "وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَنْفِئْنِي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ"

¹⁰⁷ Ebüsuûd, Cilt: IV, s. 119.

sonunda “İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu” ifadesini kullanarak rivayetin sebebi nüzûl olduğuna dikkatleri çeker:

“Cahiliye döneminde iki Arap kabilesi arasında kan davası vardı. Bu iki kabileden biri, diğerine: Bizden bir köleye karşı sizden bir hür, bizden bir kadına karşı sizden bir erkek, bizden bir erkeğe karşı sizden iki veya daha çok erkek öldüreceğiz, diye yemin ettiler.

İslam geldikten sonra bu iki kabile, Hz. Peygamber’e gelip onu hakem seçtiler. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”¹¹¹

2. Örnek: “Evlenme imkânını bulamayanlar ise, Allah, lütfu ile zengin kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden Mükâtebe anlaşması isteyenlerle, onlarda güvenilirlik görüyorsanız, hemen Mükâtebe yapın ve Allah’ın size vermiş olduğu maldan siz de onlara verin. Câriyeleriniz namuslu kalmak istiyorlarsa, dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için onları fuhşa zorlamayın. Kim onları o işe zorlarsa, artık şüphe yok ki Allah, zorlanmalarından sonra onlar için bağışlaması ve merhameti bol olandır.”¹¹²

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin iniş sebebini verirken, rivayetin başlangıcında herhangi bir özel ifade kullanmamış, son kısmında ise “İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu” ifadesini kullanmıştır:

“Abdullah b. Übeyy’in yedi câriyesi vardı. Kendisi bu câriyeleri zina yapmaya zorluyordu ve onları kendisine haraç vermekle yükümlü kılardı. Bu câriyelerden iki tanesi, Hz. Peygamber’e başvurup şikâyetle bulundular. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”¹¹³

3. Örnek: “Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduğunu öğrenirseniz, onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar, onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettikleri (mehirleri) geri verin. Mehirleri geri verdiğiniz zaman onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, onlara harcadıklarınızı (mehri) isteyin. Onlar da size

¹¹¹ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 409.

¹¹² Nûr Sûresi, 24/33: “وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ “فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا” وَأَتَوْهُم مِّنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَانَكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْتُمْ تَحَصُّنًا لِّنَفْسِكُمْ وَعَرَضَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْنِ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِمْ غَفُورٌ رَّحِيمٌ”

¹¹³ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 135.

gelen kadınlara harcadıkları (mehri) istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O, hükmeder. Allah her şeyi bilendir, sonsuz hikmet sahibidir.”¹¹⁴

Bu ayetin iniş sebebini aktarırken Ebüssuûd Efendi, rivayetin içinde yer alan “İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu” ifadesini kullanmıştır:

“Burada anlatılan konunun açıklaması şöyledir: Hudeybiye anlaşmasına göre, müşriklerden kaçıp müslümanların yanına gelenler olursa, müslümanlar onları müşriklere geri vereceklerdi. Bu sırada Hz. Peygamber henüz Hudeybiye’de iken, Sübey’a binti Haris el-Eslemî adındaki kadın, Müslüman olarak oraya geldi. Arkasından da kocası Müsafir el-Mahzûmî, diğer bir rivayete göre Sayfî b. Rahîb oraya geldi ve: ‘Ey Muhammed! Benim eşimi bana ver; zirâ senin kabul ettiğin anlaşma şartına göre, sana gelenleri bize geri vereceksin.’ dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve o şartın erkekler için konulduğunu, kadınlar için olmadığını bildirdi. Sonra Hz. Peygamber, o kadına, kendilerine katılmasında İslam’dan başka bir amacı olmadığına dair yemin ettirdi. O kadın da yemin etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, eski kocasına, ona harcadığı mehri verdi ve Hz. Ömer o kadınla evlendi.”¹¹⁵

5. “Bu Ayet, Şu Kişi veya Kişiler Hakkında İnmiştir” Tabiri

Ebüssuûd Efendi, ayetlerin iniş sebeplerini naklederken bazen de söz konusu ayetin kimin hakkında indiğini belirtmek için “Bu ayet ... hakkında inmiştir” ifadelerini kullanmaktadır.

1. Örnek: **“Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Nitekim daha önce Musa’dan bunun daha büyüğünü istemişlerdi ve “Bize Allah’ı apaçık göster!” demişlerdi. Bunun üzerine de, zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarpmıştı. Daha sonra kendilerine açık mucizeler ve deliller gelmesini müteakip bu sefer tuttular buzağıyı tanrı edindiler. Derken onlar tövbe edince, bunu da bağışladık. Ve Musa’ya da onlar üzerinde âşikâr bir nüfûz ve kudret verdik.”¹¹⁶**

Ebüssuûd Efendi burada; *“Bu ayet, Yahudi alimleri hakkında, Hz. Peygamber’e: ‘Eğer sen gerçekten peygambersen, Musa’nın getirdiği gibi, sen de gökten toplu olarak bir kitap getir.’ dedikleri zaman inmiştir.”* demektedir.¹¹⁷

¹¹⁴ Mümtehhine Sûresi, 60/10: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاِمْتَحِنُوهُنَّ إِنَّهُنَّ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآثَرَهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعَصَمِ الْكُوفَرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمْ حُكْمُ اللَّهِ بِحُكْمِ بَيْنِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ”

¹¹⁵ Ebüssuûd, Cilt: VIII, ss. 129-130.

¹¹⁶ Nisâ Sûresi, 4/153: “يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنِزَلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً”

¹¹⁷ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 454.

mal, hakkını veremeyeceğin çok maldan hayırlıdır.' dedi. Sa'lebe ise ısrar etti: 'Ey Allah'ın Resulü! Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, Allah bana mal verirse, ben hiç şüphesiz her hak sahibinin hakkını vereceğim!' dedi.

Hiz. Peygamber de dua etti. Sa'lebe, biraz koyun edindi. Koyunları haşereler gibi çoğalmaya başladı. O kadar ki Medine çevresi, sürülerine dar geldi. Sa'lebe de uzak bir vadiye indi. Cemaate ve Cuma namazlarına gelmez oldu. Bir gün Hiz. Peygamber onu sordu. 'Malı o kadar çoğaldı ki, bir vadiye sığamaz oldu!' dediler. O: 'Sa'lebe'ye yazık oldu!' buyurdu.

Sonra Hiz. Peygamber, zekâtları almak için etrafa iki memur gönderdi. İnsanlar güzelce karşılayıp zekâtlarını takdim ettiler. Zekât memurları, Sa'lebe'ye de geldiler. Hiz. Peygamber'in zekât miktarlarının yazılı olduğu mektubunu ona da okudular ve zekâtını istediler. Sa'lebe ise onlara: 'Benden istenen zekât, Müslüman olmayanlardan istenen cizyenin kardeşidir. Siz şimdi gidin; ben sonra kararımı vereceğim!' dedi. ... Nihayet o iki memur, geri döndüklerinde daha onlar bir şey anlatmadan Hiz. Peygamber iki kere: 'Yazık oldu Sa'lebe'ye!' dedi.¹²¹

4. Örnek: "Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamber'i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da, açığa vurduğunuz da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, doğru yoldan sapmış olur."¹²²

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin sahabeden Hâtıb b. Ebî Beltea hakkında indiğini belirttiikten sonra, bu sahabînin ayette sözü edilen "Allah'ın ve müslümanların düşmanlarını dost edinmeye çalışması"nın nasıl gerçekleştiğini içeren rivayeti nakletmiştir:

"Bu ayet, Hâtıb b. Ebî Beltea hakkında inmiştir. Şöyle ki, Hiz. Peygamber, Mekke fethi için hazırlık yapıyordu. Bu sırada Hâtıb b. Ebî Beltea, Mekkelilere: 'Resulullah sizin üzerinize gelmek istiyor; ona göre tedbirinizi alın!' diye bir mektup yazdı. Bu mektubu, Abdulmuttalip oğullarının azatlı bir câriyesi olan Sâre ile gönderdi. Bunun üzerine Cebrâil, Hiz. Peygamber'e gelip bunu haber verdi. Hiz. Peygamber de, Ali, Ammar, Talha, Zübeyr, Mikdad ve Ebû Mersed'i görevlendirerek: 'Şimdi yola çıkın ve hiç durmadan Hah bostanına kadar gidin. Orada devenin sırtındaki mahfe içinde bir kadın bulacaksınız. Hatıb'ın, Mekkelilere gönderdiği mektup ondadır. Mektubu ondan alın ve kadını serbest bırakın. Ama kadın mektubu çıkarıp vermezse, boynunu vurun.' dedi. Anılan sahabîler, o yere varıp kadını buldular. Kadın, mektubu inkâr edince, Hiz. Ali kılıcını çekti. Bunu gören kadın, mektubu saçlarının

¹²¹ Ebü-s-suûd, Cilt: IV, ss. 140-141; Bu rivayetin sıhhatiyle ilgili olarak yapılan eleştiriler için bkz.: Yaşar Düzenli, "Salebe Kıssası ve Kaynakları", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: XXX, Sayı: 4, 1994, s. 11.

¹²² Mümtahine Sûresi, 60/1: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنْ رَّبِّكُمْ إِنَّهُمْ يَخْرُجُونَ الرِّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَنْفُسُهُمْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَفْعَلُونَ" (Mümtahine Sûresi, 60/1).

örgüleri arasından çıkarıp verdi. Sonra Hz. Peygamber, Hâtüb'ı çağırdı ve kendisine: 'Seni buna sevk eden nedir?' diye sordu. O da: 'Ey Allah'ın Resulü! Ben Müslüman olduğumdan beri hiçbir zaman küfre düşmedim ve senin iyiliğini istediğimden beri asla seni aldatmadım. Fakat ben, Kureyş içinde nesebi akrabası olmayan biriyim; onların içinde ailemi koruyacak kimsem yoktur. İşte bundan dolayı ben onlardan bir destek edinmek istedim. Zaten ben, bu mektubun onlara bir fayda sağlamayacağını da biliyordum.' dedi. Hz. Peygamber, onun söylediklerini doğruladı ve özrünü kabul etti."¹²³

6. "Bu Ayet, Şu Olay Olduğu Zaman İnmiştir" Tabiri

Ebüssuûd Efendi, bazı ayetlerin iniş sebeplerini aktarırken, bu tabiri kullanmaktadır. Bu tabir ile, nüzûl sürecinde yaşanan bazı olaylara işaret edilmekte ve bazı ayetlerin bu esnada indiği belirtilmektedir:

1. Örnek: **"Yahudiler, 'Hristiyanlar bir şey üzerinde değildir.' dediler. Hristiyanlar da, 'Yahudiler bir şey üzerinde değildir' dediler. Oysa onlar Kitap'ı okuyorlar. Artık Allah, kıyamet günü onların anlaşılmadıkları hususlarda hükmünü verecektir.'**¹²⁴

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin iniş sebebini verirken "Bu ayet, şu olay yaşandığı zaman inmiştir." tabirini kullanmıştır:

"Bu ayet, Necranlı Hristiyanlar Hz. Peygamber'in yanına gelip, Yahudi alimleri ile tartıştıkları zaman inmiştir. Onlar birbirlerine karşı seslerini yükseltmişler ve Yahudi alimleri, Necranlılara: 'Sizin hiçbir temeliniz yoktur. Dininizin itibara alınacak bir yanı yoktur. Hatta sizinki 'hiçbir şey değil'den de aşağı bir şeydir.' dediler. Böylece Hz. İsa ve İncil'i inkâr ettiler. Necranlı Hristiyanlar da Yahudi alimlerine karşı aynı şekilde karşılık verdiler ve Hz. Musa ile Tevrat'ı inkâr ettiler. Elbette Necran Hristiyanları, bunları Tevrat'ın neshedilmiş olması anlamında söylemiyorlardı."¹²⁵

2. Örnek: **"Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen, henüz canı çıkmadan yetişip şartına uygun tarzda kestikleriniz müstesna; boğulmuş, bir şey vurularak öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanmış, boynuzlanmış veya canavar tarafından parçalanmış olup da ölen hayvanların etleri, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri ve zar atarak, kumar oynayarak elde edilen etler. Bütün bunlar itaat dışına çıkıştır. Artık bugün kâfirler dininizi söndürmekten**

¹²³ Ebüssuûd, Cilt: VIII, s. 123.

¹²⁴ Bakara Sûresi, 2/113: "وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ النَّصَارَىٰ لَيْسَتْ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَلْبُثُونَ الْكِتَابُ " "كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ"

¹²⁵ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 321.

ümitlerini kestiler. Öyleyse onlardan korkmayın. Benden korkun. İşte bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslam'ı beğendim. Kim günaha meyletmeksizin aklıktan bunalıp çaresiz kalırsa, haram olan etlerden yiyebilir. Çünkü Allah, bağışlaması ve merhameti bol olandır.”¹²⁶

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin iniş zamanını ayrıntılı bir şekilde içeren rivayeti naklederken, “Bu ayet ... olduğu zaman inmiştir” tabirini kullanmaktadır.

*“Bir rivayete göre ayette geçen ‘bugün’ kelimesi ile kastedilen; bu ayetin indiği gündür. Bu ayet, Vedâ Haccı'nda Arefe günü, cuma gününün ikindisinden sonra inmiştir. Hz. Peygamber bu sırada Arafat'ta vakfe yapmaktadır ve Adbâ adlı devesinin üzerindedir. O anda deveye öyle bir ağırlık çökmüştür ki hayvan çökmek zorunda kalmıştır.”*¹²⁷

3. Örnek: “Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile (onu yasak ederek) dener ki, kimsenin görmediği yerde kendisinden kimin korktuğu ortaya çıksın. Artık bundan sonra kim haddi aşarsa, işte onun için acı bir azap vardır.”¹²⁸

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan rivayeti verirken önce bu olayın zamanına değinerek “Bu ayet ... olduğu zaman inmiştir” tabirini kullanmıştır. Ardından da olayın nasıl gerçekleştiğini açıklamıştır:

“Bu ayet, Hudeybiye yolculuğu sırasında (M. 628) inmiştir. Allah, Müslümanları ihramlı iken bir nevi sınamıştır. Yabani hayvanlar, geceleri onların yükleri arasına o kadar sokuluyorlardı ki onları kolayca mızraklayabilir hatta elleriyle yakalayabilirlerdi. Onlar da buna kalkışmışlardı. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

*Rivayete göre Ebu'l-Yeser b. Amr adındaki sahabe, önüne çıkan bir yaban eşeğini bir hamlede mızrakladı ve öldürdü. Arkadaşları: ‘Sen ihramlı iken hayvan öldürdün!’ dediler. O da durumu Hz. Peygamber’e arz etti. İşte bunun üzerine Allah, bu ayeti indirdi.”*¹²⁹

¹²⁶ Mâide Sûresi, 5/3: “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنَازِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

¹²⁷ Ebüssuûd, Cilt: III, s. 13.

¹²⁸ Mâide Sûresi, 5/94: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُبْلِغَنَّكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصِّدِّيقِ تَنَالَهُ آيُودُكُمْ وَيُخَافَهُ بِالْغَيْبِ فَمَنْ أَعَادَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ”

¹²⁹ Ebüssuûd, Cilt: III, s. 141.

4. Örnek: **“Ceza verecek olursanız, size yapılan muamelenin misliyle cezalandırın! Ama eğer bu hususta sabrederseniz, bilin ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”**¹³⁰

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin nüzûl sebebini verirken, olayın yaşandığı zamanı belirten rivayeti nakletmiştir:

*“Bir rivayete göre, Hz. Peygamber Uhud savaşında, Hz. Hamza’ya müslle yapıldığını (bedenindeki bazı uzuvların kesilerek alındığını) görünce: ‘Allah’a yemin ederim ki, eğer beni onlara karşı muzaffer kılar, senin yerine onlardan yetmiş kişiye bunun aynısını yapacağım!’ demiştir. İşte o zaman bu ayet nâzil olmuştur. Hz. Peygamber de bu isteğinden vazgeçerek, yemininin kefareti vermiştir.”*¹³¹

7. “Bunun Üzerine Allah, Bu Ayeti İndirdi” Tabiri

Ebüs-suûd Efendi, bazı ayetlerin iniş sebeplerini verirken, rivayetin başında herhangi bir tabir kullanmamakla birlikte, rivayetin sonunda bazı tabirler kullanmaktadır. O tabirlerden biri, “İşte bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi” şeklinde tercüme edebileceğimiz “Feenzelallâhü hâzihi’l-ayete” tabiridir.

1. Örnek: **“Biz melekler, Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O’nundur. Rabbin hiçbir şeyi unutmaz.”**¹³²

*“Hz. Peygamber’e Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve Ruh hakkında soru sorulunca, nasıl cevap vereceğini bilememiş ve bu konuda kendisine vahiy geleceğini ummuştur. Fakat vahiy, kırk gün veya on beş gün gecikmişti. Bundan dolayı Hz. Peygamber, çok zor durumda kalmıştı. Müşrikler: ‘Muhammed’in Rabbi, onu bıraktı.’ dediler. Sonra inen vahiy, o sorulan konuları beyan etti. İşte bu sırada Allah, bu ayet ile Duhâ suresini indirdi.”*¹³³

2. Örnek: **“Allah içinizden iman edip yararlı işler yapanlara kesin olarak vaat etmektedir ki; daha önce müminleri dünyada hakim kıldığı gibi, kendilerini de hakim kılacak, kendileri için beğenip seçtiği İslam dinini tatbik**

¹³⁰ Nahl Sûresi, 16/126: “وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ”

¹³¹ Ebüs-suûd, Cilt: V, ss. 183-184.

¹³² Meryem Sûresi, 19/64: “وَمَا تَنْتَظِرُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا”

¹³³ Ebüs-suûd, Cilt: V, s. 376.

etme gücü verecek ve yaşadıkları korkulu dönemin arkasından, kendilerini tam bir güvene erdirecektir.”¹³⁴

“Hz. Peygamber’in ashabı, hicretten önce on seneden fazla bir zaman korku içinde yaşamışlardı. Sonra Medine’ye hicret ettiler. Bu dönemde Müslümanlar, sabah akşam silah taşıyorlardı. Hatta bir gün onlardan biri: ‘Bizim güven içinde olacağımız bir gün gelmeyecek mi?’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Pek kısa bir zaman sonra sizden birileri, üzerinde hiçbir demir silah bulunmadan büyük kalabalıklar arasında güven içinde oturacaktır.’ dedi. İşte o zaman Allah bu ayeti indirdi.”¹³⁵

8. “Nihayet Bu Ayet İndi” (Hattâ Nezelet) Tabiri

Ebüssuûd Efendi’nin tefsirinde esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri incelerken sadece birkaç yerde rastladığımız bu tabiri de örnek olarak sunuyoruz:

“Biz Beytullah’ı insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrahim’de kendinize bir namazgâh edinin. İbrahim ile İsmail’e de: ‘Tavaf edenler, itikâfa girenler, rukû ve secde edenler için bu evimi tertemiz bulundurun!’ diye emretmiştik.”¹³⁶

“Rivayete göre Hz. Peygamber, Ömer b. Hattab’ın elinden tutup: ‘Burası, İbrahim’in Makamı’dır.’ buyurdu. Ömer de: ‘Niçin biz de burada namazgâh edinmiyoruz?’ dedi. Hz. Peygamber de: ‘Ben, onunla emrolunmadım.’ cevabını verdi. Ancak aynı gün henüz güneş batmamıştı ki, nihayet bu ayet nâzil oldu.”¹³⁷

B. Özel Bir İfade Kullanılmadan Verilen Rivayetler

Ebüssuûd Efendi, nüzûl sebeplerini naklederken çoğunlukla içinde “rivayet edilmek” veya “inmek” ifadelerinin bulunduğu tabirleri kullanır. Bununla birlikte bazen rivayeti arz ettikten sonra, bu tabirlerin dışında birtakım ifadelere yer verir. Bu ifadelerin en temel özelliği, başlarında Arapçadaki atıf harflerinden “fe”nin bulunmasıdır. Bu harf, kendisinden önce anlatılan rivayet ile sonraki cümle arasında sebep sonuç ilişkisi bulunduğunu ifade eder.

¹³⁴ Nûr Sûresi, 24/55: “وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ”

¹³⁵ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 163.

¹³⁶ Bakara Sûresi, 2/125: “وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ”

¹³⁷ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 338.

yalnız ve zelil bırakmaktan utanıyoruz.’ diyorlardı. Allah da bu çelişkilerinden dolayı onları kınadı.”¹³⁹

2. Örnek: **“Sana hilallerden soruyorlar. De ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Evlere arkalarından girmek iyilik değildir. Asıl iyilik, Allah’a karşı saygılı olmaktır. Evlere kapılarından girin. Allah’tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”**¹⁴⁰

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan Câhiliye dönemi âdetini aktardıktan sonra, “İşte bunun hayır olmadığı onlara açıklandı” diyerek, bu olayın nüzûl sebebi olduğuna işaret etmiştir:

*“Sahabîlerden Ensar, ihrama girdikten sonra ne bir eve, ne de bir çadıra kapısından girmezlerdi. Fakat evlerin ve çadırların arka kısmında açtıkları delik veya aralıktan içeri girerlerdi. Ve bunu da hayır ve iyilik sayarlardı. İşte bu cahiliye geleneğinin hayır olmadığı onlara açıklandı ve şöyle buyuruldu: Asıl iyilik, haramlardan ve gayri meşru şehvetlerden sakınmaktır.”*¹⁴¹

Şimdi vereceğimiz örnekte Ebü-s-suûd Efendi, rivayetin baş kısmında herhangi bir özel tabir kullanmamakla birlikte, rivayetin sonunda “Onlara bu şekilde emredildi” diyerek söz konusu olayın nüzûl sebebi olduğuna işaret etmektedir.

3. Örnek: Ebü-s-suûd Efendi’nin sebep-i nüzûlü takdim etmesinin ardından “Bu şekilde emredildi” ifadelerini kullandığı üç farklı örneği arz etmek istiyoruz:

a. **“Sonra insanların sel gibi aktığı yerlerden siz de akın edin ve Allah’tan af dileyin! Çünkü Allah çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur.”**¹⁴²

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan olayı naklettikten sonra, “Onlara bu şekilde emir buyuruldu” ifadesini kullanmıştır:

*“Bu hitap, Kureyşlilere yöneliktir. Cahiliye döneminde diğer insanlar Arafat’ta vakfe yaptıkları halde Kureyşliler, onlara karşı büyüklük taslamak maksadı ile, Arafat’a çıkmayıp Müzdelife yakınında Harem sınırının hemen ötesinde Arafat vakfesi yapıyorlardı. İşte bundan dolayı Kureyşlilere, diğer insanlarla eşit olmaları emir buyuruldu.”*¹⁴³

¹³⁹ Ebü-s-suûd, Cilt: I, s. 282.

¹⁴⁰ Bakara Sûresi, 2/189: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ “مَنْ اتَّقَى وَأَتَى الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ”

¹⁴¹ Ebü-s-suûd, Cilt: I, s. 430.

¹⁴² Bakara Sûresi, 2/199: “ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

¹⁴³ Ebü-s-suûd, Cilt: I, s. 442.

b. **“Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti beklemek için onların yüzüne bakamıyorsan, hiç olmazsa kendilerine tatlı bir söz söyle!”**¹⁴⁴

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan olayı sunduktan sonra, “Bunun üzerine Hz. Peygamber’e şöyle emredildi” demek suretiyle, sözü edilen olayın ayetin iniş sebebi olduğunu göstermiştir:

*“Önceleri Hz. Peygamber, kendisinden bir şey istenip de yanında verecek bir şey bulunmayınca, utancından, isteyen kişiden yüzünü çevirip sessiz kalırdı. Bunun üzerine, bu isteyen kişilerde bir soğukluk oluşmasın diye, Hz. Peygamber’e güzel sözlerle vaatte bulunması emredildi.”*¹⁴⁵

c. **“Onu çarçabuk bellemek için, dilini kımıldatma”**¹⁴⁶

Bu örnekte de “Hz. Peygamber’e bu şekilde emredildi” ifadesine yer verilmiştir:

*“Hz. Peygamber, Cebrâil kendisine vahyi bildirirken, çarçabuk ezberlemek için ve kaçırmak korkusuyla, okunacak vahyin bitmesini beklemeden, Cebrâil ile okumaya çalışıyordu. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber’in önce susup, vahiy bitinceye kadar kalbiyle ve kulağıyla dinlemesi, sonra da hafızasına iyice yerleşinceye kadar Cebrâil’in öğretimini takip etmesi emredildi.”*¹⁴⁷

4. Örnek: Ebüsuûd Efendi, bazen bir ayetin sebep-i nüzûlünü arz ettikten sonra, “İşte bu ayetle, Müslümanlara böyle yapmaları yasaklandı” ifadelerini kullanarak, söz konusu olayın ayetin iniş sebebi olduğuna işaret etmektedir. Bununla ilgili iki örneği takdim ediyoruz:

a. **“Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu yapanları ve kâfirleri dost edinmeyin. Müminler iseniz, Allah’ın bu buyruklarına karşı gelmekten sakının.”**¹⁴⁸

*“Rivayete göre Rufaa b. Zeyd ve Süveyde b. Haris, Müslüman olduklarını açıklayıp münaфіklık yapmaya başladılar. Bazı müminler de onları dost edinmişlerdi. İşte bu ayetle Müslümanlara, onları dost edinmeleri yasaklandı.”*¹⁴⁹

¹⁴⁴ İsrâ Sûresi, 17/28: “وَإِمَّا تَعْرِضْنَ عَنْهُمْ اكْبَغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا”

¹⁴⁵ Ebüsuûd, Cilt: V, s. 211.

¹⁴⁶ Kıyâmet Sûresi, 75/16: “لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ”

¹⁴⁷ Ebüsuûd, Cilt: VIII, s. 266.

¹⁴⁸ Mâide Sûresi, 5/57: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ”
“أُولِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ”

¹⁴⁹ Ebüsuûd, Cilt: III, s. 92.

b. “Onların Allah’tan başka taptıkları şeylere hakaret etmeyin ki onlar da düşmanlık ve cehaletle Allah’a hakaret etmesinler. Böylece her ümmete, yaptıkları işi güzel gösterdik. Sonra dönüşleri yalnız O’na olacak ve O da yaptıklarını kendilerine bir bir bildirip karşılığını verecektir.”¹⁵⁰

“Rivayet edildiğine göre kâfirler, ‘Siz ve Allah’tan başka taptığınız şeyler cehennem yakıtıdır.’ (Enbiya, 21/98) mealindeki ayet inince, Hz. Peygamber’e: Sen, kesinlikle bizim tanrılarımıza hakaret etmeyi bırakmalısın; yoksa biz de senin ilâhına hakaret edeceğiz, dediler.

Bir diğer görüşe göre Müslümanlar, onların ilâhlarına hakaret ediyorlardı. İşte bu tutumları onlara yasak edildi.”¹⁵¹

5. Örnek: Ebüssuûd Efendi, bazen de rivayetin başında herhangi bir özel tabir kullanmamakla birlikte, rivayetin sonunda “Bunun üzerine Allah, Hz. Peygamber’e vahyetti” tabirini kullanmaktadır:

“Bedevîlerden (Hudeybiye seferine katılmayıp) geri kalmış olanlar, sana diyecekler ki; ‘Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu. Allah’tan bizim bağışlanmamızı dile.’ Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: ‘Allah, size bir zarar gelmesini dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse, O’na karşı kimin bir şeye gücü yetebilir? Kaldı ki, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁵²

“Bu bedevîler; Ğıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eşca’, Eslem ve Deyl kabileleridir. Hudeybiye yılında Hz. Peygamber, umre için Mekke yolculuğuna çıkacağı günlerde, Medine çevresindeki ve çöldeki bedevî Arap kabilelerine haber salıp, kendisiyle beraber bu yolculuğa çıkmalarını istedi. Zira Hz. Peygamber, Kureys’in kendisine savaş açmasından veya onu Kâbe’nin ziyaretinden alıkoymasından endişe ediyordu. Hz. Peygamber, amacının savaşmak olmadığını göstermek için kurbanlık hayvanları yola çıkarmıştı. Fakat anılan kabileler, bu sefere çıkmadılar ve: ‘Biz, Muhammed’in yurdunun ortasında, Medine’de kendisiyle savaşmış ve ashabını öldürmüş bir kavmin üstüne gideceğiz de onlarla savaşacağız öyle mi?’ dediler. İşte bunun üzerine Allah, Hz. Peygamber’e onların hangi mazeretleri ileri süreceklerini vahyetti.”¹⁵³

6. Örnek: Ebüssuûd Efendi, esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri verirken, çok az da olsa bazen örneklerini verdiğimiz bu ifadeleri de kullanmama yoluna gitmiştir. Yani, söz konusu rivayetin başında veya sonunda, bu olayın nüzûl sebebi olduğunu

¹⁵⁰ En’âm Sûresi, 6/108: “وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ”

¹⁵¹ Ebüssuûd, Cilt: III, s. 291.

¹⁵² Fetih Sûresi, 48/11: “سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِآلِسِتْهُمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ”

¹⁵³ Ebüssuûd, Cilt: VII, s. 410.

çağrıştıran herhangi bir kelime kullanmamaktadır. Aslında anlatılan olaya bakıldığında, bunun bir sebep-i nüzûl rivayeti olduğu anlaşılıyorsa da, şekil olarak özel bir tabirin kullanılmaması, söz konusu rivayetin müfessirin yorumunun bir parçası olduğu izlenimini oluşturmaktadır. Bununla ilgili iki örneği arz ediyoruz:

a. **“Bizim katımızdan olan hak kendilerine gelince: ‘Musa’ya verilen kitabın benzeri ona da verilse ya!’ diyorlar. Oysa daha önce Musa’ya verilen vahyi de inkâr etmemişler miydi? ‘Bunlar, birbirini destekleyen iki sihir, biz hepsini reddediyoruz!’ demişlerdi.”**¹⁵⁴

Ebüssuûd Efendi, bu ayette aktarılan sözleri kimin söylediğini açıklarken, ayetin sebep-i nüzûlüne işaret etmektedir. Ancak bu noktada, rivayetin sebep-i nüzûl olduğunu gösteren özel bir tabir kullanma yerine, sanki ayetin tefsirini yapıyor gibi bir üslûbu benimsemiştir:

*“Şöyle ki, Mekke müşrikleri, Yahudilerin bayramında Yahudi önderlerine bir heyet göndermişlerdi. Giden heyet, onlara Hz. Peygamber’in özelliklerini sormuşlardı. Yahudi önderleri de: ‘Biz onu, tüm özellikleri ve vasıflarıyla Tevrat’ta görüyoruz.’ demişlerdi. Heyet geri dönüp Mekke müşriklerine onların dediklerini haber verince, Mekke müşrikleri bu ayette haber verilen sözlerini söylemişlerdi.”*¹⁵⁵

b. **“Müminler içinde Allah’a verdikleri sözde duran nice erler vardır. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.”**¹⁵⁶

Bu örnekte de, aslında ele alınan konuya bakıldığında, bu konunun ayetin iniş sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Zira burada, bazı sahabîlerden söz edilerek, ayetin onlar hakkında indiğine işaret edilmektedir. Ancak Ebüssuûd Efendi, tüm bu anlatılanların, ayetin iniş sebebi olduğunu gösteren özel bir ifade kullanmamaktadır:

“Ashabdan bazıları, Hz. Peygamber ile bir savaşa katıldıklarında şehit düşünceye kadar savaşta sebat edebileceklerine dair adakta bulunmuşlardı. Bunlar, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Said b. Zeyd b. Amr b. Nevfel, Hamza, Mus’ab b. Umeyr, Enes b. Nadr ve diğer bazı sahabîlerdir.

Hamza, Mus’ab b. Umeyr, Enes b. Nadr ve diğer bazı sahabîler, adaklarını yerine getirip şehit olmuşlardır. Osman ve Talha gibi sahabîler ise, bu ayet ininceye kadar, savaşlarda ve Hz. Peygamber ile birlikte olma konusunda sebatlarını korudukları gibi, şehitliği arzu etme konusunda da

¹⁵⁴ Kasas Sûresi, 28/48: “فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى أُولَئِكَ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ” “قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ

¹⁵⁵ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 352.

¹⁵⁶ Ahzâb Sûresi, 33/23: “مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ” “وَمَا يَدَّبُلُوا تَبْدِيلًا

kararlılık göstermiş ve adaklarını yerine getirecekleri anın beklentisi içinde olmuşlardır.”¹⁵⁷

II. İSNADI VERİLEN RİVAYETLER

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri aktarırken, senet zincirini tam olarak zikretme yoluna gitmez. Bunun yerine, çoğunlukla rivayete kaynak olarak gösterdiği bir sahabînin veya tâbiîn müfessirlerinden birinin adını anmak suretiyle rivayetin isnadını belirtmiş olur. Bazen de, ilerideki örneklerde görüleceği gibi, senet zinciri şeklinde olmamakla birlikte, birden fazla kişiye isnat ederek rivayeti arz eder.

A. Sahabeye İsnat Edilen Rivayetler

Sahabîler, Kur'an'ın nüzûl ortamına şahit oldukları için, esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetler de onların aracılığıyla bize ulaşmıştır. Ebüssuûd Efendi de, tefsirinde rivayetlerin isnadını belirttiği durumlarda en çok sahabeye atıfta bulunur.

1. Abdullah b. Abbas

Ebüssuûd Efendi'nin sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetleri verirken, kendisine en çok atıfta bulunduğu isim, Abdullah b. Abbas'tır.

1. Örnek: **“İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Halbuki kitabı okuyup duruyorsunuz. Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız?”¹⁵⁸**

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan rivayetleri aktarırken rivayetin kaynağı olarak Abdullah b. Abbas'ı göstermiştir. Burada ayrıca, ilk dönem tefsir alimlerinden olan Süddî ile İbn Cüreyc'in konuyla ilgili yorumlarına da yer vermiştir:

“Abdullah b. Abbas'tan rivayet olduğuna göre bu ayet, Medine'deki Yahudi bilgileri hakkında nazil olmuştur. Onlar, gizlice nasihat ettikleri kimselere Hz. Peygamber'e tâbi olmayı, ona iman etmeyi emrediyorlardı.

¹⁵⁷ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 374.

¹⁵⁸ Bakara Sûresi, 2/44: “أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ”

Ancak kendileri, mensuplarından, tâbilerinden gelen hediyelere, peşkeşlere tamah ederek Hz. Peygamber'e iman etmiyorlardı.

Onların başkalarına sadakayı emredip, kendilerinin ise sadaka vermeye yanaşmadıkları görüşü de söylenmiştir.

Süddî diyor ki: O Yahudi bilginleri, insanlara Allah'a itaati emrediyor, O'na karşı günah işlemeyi de yasaklıyorlardı. Fakat kendileri Allah'ın buyruklarına uymuyor ve günah işliyorlardı.

*İbn Cüreyc Abdülmelik el-Mekkî (ö. 768) diyor ki: Yahudi bilginleri, insanlara namazı ve zekâtı emrediyorlardı fakat kendileri namaz kılmıyor ve zekât vermiyorlardı.*¹⁵⁹

2. Örnek: “Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilenleri görüyor musun? Kendileri hidayeti bırakıp sapıklığı satın aldıkları gibi, sizin de doğru yoldan sapmanızı istiyorlar.”¹⁶⁰

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak Abdullah b. Abbas’tan gelen iki farklı rivayete yer vermiştir:

“Abdullah b. Abbas’a göre bu ayet, iki Yahudi alimi hakkında inmiştir. Bu iki Yahudi alimi, münafıkların başı Abdullah b. Übeyy ile arkadaşlarına yol gösteriyor ve onları İslam’dan uzaklaştırıyorlardı.

*Yine İbn Abbas’a göre bu ayet, Rufa b. Zeyd ve Malik b. Dahşem adlarındaki Yahudi alimleri hakkında inmiştir. Bu kişiler, Hz. Peygamber konuşurken dillerini eğip bükerek O’nunla alay ediyorlardı.*¹⁶¹

3. Örnek: “De ki: Ey Ehli Kitap! Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni dosdoğru uygulamadıkça hiçbir temeliniz, dayanağınız yoktur. Rabbinden sana indirilen ayetler, mutlaka onlardan birçoğunun azgınlık ve inkârcılığını artıracaktır. O halde o kâfirler için üzülme!”¹⁶²

Bu ayetin inmesine sebep olarak gösterilen olay, Abdullah b Abbas’a isnat edilerek nakledilmiştir:

*“İbn Abbas tarafından rivayet edildiğine göre, Yahudilerden bir cemaat, Hz. Peygamber’in huzuruna gelip: ‘Sen de Tevrat’ın Allah katından indirilmiş hak bir Kitap olduğunu okumuyor musun?’ dediler. Hz. Peygamber de: ‘Evet, okuyorum.’ buyurdu. Yahudiler de: ‘İşte biz ona iman ediyoruz; başkasına iman etmiyoruz.’ dediler. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.*¹⁶³

¹⁵⁹ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 231.

¹⁶⁰ Nisâ Sûresi, 4/44: “أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتُرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّوا السَّبِيلَ”

¹⁶¹ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 335.

¹⁶² Mâide Sûresi, 5/68: “قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ مَّا أُنْزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ طَعْنًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ”

¹⁶³ Ebüssuûd, Cilt: III, s. 114.

4. Örnek: “Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun. Çünkü O, kalplerin içindekini bilir.”¹⁶⁴

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan rivayeti, yine Abdullah b. Abbas’a isnat ederek takdim etmiştir:

*“İbni Abbas şöyle demiştir: Bu ayet, bazı müşrikler hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki, o müşrikler, Hz. Peygamber aleyhinde konuşuyorlardı. Onların konuştukları şeyler, vahiy ile Hz. Peygamber’e bildiriliyordu. Bunun üzerine onlar birbirlerine: ‘Sözlerinizi gizleyin ki, Muhammed’in Rabbi duymasın.’ dediler.”*¹⁶⁵

2. Abdullah b. Mesud

Ebüssuûd Efendi, Abdullah b. Mesud’a isnat ederek verdiği bu rivayette, aynı zamanda Abdullah b. Abbas’a da işaret etmiştir.

“Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitap’ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri hem de gönülleri Allah’ın zikrine ısınp yumuşar. İşte bu Kitap, Allah’ın hidayet rehberidir; onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa, artık ona yol gösteren olmaz.”¹⁶⁶

*“Abdullah b. Mesud ve İbn Abbas’tan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber’in ashabı: ‘Ey Allah’ın Resulü! Bize bir şeyler anlatsan!..’ dediler. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”*¹⁶⁷

3. Abdullah b. Ömer

“Esbâb-ı Nüzûlü Bilmenin Önemi” konusunu ele alırken değindiğimiz aşağıdaki ayetle ilgili sebep-i nüzûl rivayeti sahabeden Hz. Ömer’in oğlu Abdullah’a isnat edilerek nakledilmiştir. Ebüssuûd Efendi, bu ayetin açıklamasını yaparken bu rivayetin yanında başka rivayetlere de yer vermiş, ancak onlar için herhangi bir isnatta bulunmamıştır:

¹⁶⁴ Mülk Sûresi, 67/13: “وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّوْرِ”

¹⁶⁵ Ebüssuûd, Cilt: VIII, s. 185.

¹⁶⁶ Zümer Sûresi, 39/23: “اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا يَتَقَسَّرُ مِنْهُ جُلُودٌ الَّتِي لَا يَحْسِنُونَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ”

¹⁶⁷ Ebüssuûd, Cilt: VII, ss. 199-200.

“Doğu da Batı da Allah’ındır. Hangi tarafa dönerseniz, orada Allah’a itaat ve ibadet ciheti vardır. Muhakkak ki Allah’ın lütfu ve rahmeti geniştir, ilmi her şeyi kuşatır.”¹⁶⁸

“Abdullah b. Ömer’den rivayet olunduğuna göre bu ayet, yolcuların, bineklerinin üzerinde iken, yönleri ne olursa olsun, kıldıkları namaz hakkında nâzil olmuştur.

Bu ayetin, kibleyi doğru olarak belirleyememiş bir grup insan hakkında indiği de söylenmiştir. Bunlar, değişik yönlerde doğru namazlarını kılmışlar ve sabahleyin hepsinin de yanıldığı anlaşılmıştır. Buna göre, kible yönünü bulmaya çalışan bir kimsenin sonradan yanıldığı anlaşılırsa, kıldığı namazı iade etmesi gerekmez.

Bu ayetin, kiblenin değiştirilmesine bir hazırlık ve alıştırma ve Allah’ı belirli bir yönde bulunmaktan tenzih için indiği de söylenmiştir.”¹⁶⁹

4. Hz. Âişe

Ebüs-suûd Efendi, bazı ayetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetleri Hz. Âişe’ye isnat etmektedir. Bunlardan biri, ifk hadisesi hakkındaki rivayettir:

1. Örnek: “(Peygamber’in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın. Aksine o, sizin için bir iyiliktir. O iftiracılara gelince, onlardan her birinin, kazandığı günah nisbetinde cezası vardır. Bu yaygaranın elebaşılığını yapan şahsa ise cezanın en büyüğü vardır.”¹⁷⁰

“Hz. Âişe diyor ki: Resulullah, çıkacağı bir gazadan önce (Mustalık oğulları gazası olduğu söylenmektedir.) aramızda kura çekti. Çekilen kura bana çıktı. Bunun üzerine ben, Resulullah ile beraber sefere çıktım. Bu sefer, hicâb ayetinin inmesinden sonra olduğundan, ben, devenin sırtına konulan bir hevdece bindirildim. Böylece yürüyüp gidilecek yere vardık. Sefer dönüşünde nihayet Medine’ye yaklaşıncı, bir yerde konakladık. Sonra hareket için duyuru yapıldı. Ben, def-i hâcet için kalıp yürüdüm. Nihayet ordugâhtan uzaklaşıp def-i hâcette bulunduktan sonra tekrar eşyamızın yanına döndüm. O anda göğsümdeki gerdanlığımı yokladım; bir de baktım ki, Zafar (Yemen’de bir kent) akiki’nden olan gerdanlığım kopmuş. Ben de geri dönüp onu aramaya başladım. Böylece onu aramak yüzünden geciktim. Beni hevdecin içinde devenin sırtına yükleyen kişiler, gelip hevdecimi deveye yüklemişler ve benim içinde olduğumu sanmışlar; ben çok hafif olduğum için, hevdecin hafifliğini yadırgamamışlar ve deveyi alıp götürmüşler. Ben ise, ancak ordu hareket ettikten sonra gerdanlığımı buldum ve konaklama yerine döndüm. Ancak orada ses seda kalmamıştı. Ben de eski yerime gelip orada beklemeye başladım. Ben, onların benim yokluğumun farkına varacaklarını ve dönüp beni arayacaklarını

¹⁶⁸ Bakara Sûresi, 2/115: “وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ”

¹⁶⁹ Ebüsuûd, Cilt: I, s. 325.

¹⁷⁰ Nûr Sûresi, 24/11: “إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ”

biliyordum. Ben, yerimde oturup beklerken uyku bastırıldı; böylece uyumuşum. Safvân b. el-Muattıl es-Sülemî adındaki şahıs da, artçı olarak ordunun arkasından geliyordu. Beni görünce tanımış. Ben, onun “Biz, Allah’a aitiz ve O’na döneceğiz!” sesiyle uyandım. Hemen yüzümü cilbâbımla örttüm. Vallahi, tek bir kelime olsun, konuşmadık ve onun bu sözünden başka hiçbir sözünü işitmedim. Kendisi indi ve devesini çöktürüp devenin ön ayaklarına bastı. Ben de kalkıp deveye bindim; kendisi de devenin yularından çekerek yürümeye başladı ve nihayet biz, iyice bunalmış olarak kaba kuşluk vaktinde konaklama halinde olan orduya yetiştik. Konakladıklarında onlar çalkalanmışlar. O sırada ben gelince de bazı insanlar, benim hakkımda dedikodu yapmaya başladılar. İşte bu yüzden bazı insanlar helâk oldular.”¹⁷¹

2. Örnek: “De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfleyip büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım.”¹⁷²

Ebüssuûd Efendi, Felak suresinin tefsirini yaparken, Yahudiler tarafından Hz. Peygamber’e büyü yapılmasıyla ilgili rivayeti Hz. Aîşe ile birlikte İbn Abbas’a isnat ederek nakletmiştir:

“İbn Abbas ve Hz. Âişe’den rivayet olunduğuna göre, Yahudilerden bir genç, Hz. Peygamber’e hizmet ediyordu. Bu gencin yanında Hz. Peygamber’in tarağından birkaç diş vardı. O tarak dişlerini Yahudilere verdi. Yahudiler de, bu tarak dişleriyle Hz. Peygamber’e büyü yaptılar. Bu büyüü bizzat yapan, Lübeyd b. el-A’sam ve kızları idi. İşte ayette sözü edilen ‘düğümlere üfleyen kadınlar’, Lübeyd’in bu kızlarıydı. Sonra Lübeyd, büyü yapılan bu eşyayı Erîs Kuyusu’nun dibine gömdü.

Bu büyü yapılanca Hz. Peygamber hastalandı. O zaman Cebrâil, Felak ve Nâs surelerini indirdi ve büyü eşyasının yeri ile kendisine büyü yapanı ve ne ile büyü yapıldığını da haber verdi. Hz. Peygamber, Ali, Zübeyr ve Ammar’ı görevlendirdi. Onlar, kuyunun suyunu iyi bir kına rengini alıncaya kadar boşalttılar. Sonra onlar, kuyunun dibindeki kayayı kaldırdılar ve onun altından tarak dişlerini çıkardılar. Onun yanında, on bir düğüm bağlanmış ve iğne batırılmış bir ip de buldular.

Onlar, bu büyü eşyalarını Hz. Peygamber’e getirdiler. Hz. Peygamber de, muavvizeteyn’i (Felak ve Nâs surelerini) okumaya başladı. Her bir ayet okunduğunda bir düğüm çözülüyordu ve Hz. Peygamber, bir hafiflik duyuyordu. Nihayet iki surenin tamamında son düğüm de çözülünce, Hz. Peygamber, bağdan kurtulmuş gibi ayağa kalktı. Bunun üzerine sahabîler: ‘Ey Allah’ın Resulü! Bunu yapanı öldürmeyecek miyiz?’ dediler. Hz. Peygamber ise: ‘Allah, bana afiyet verdi. Ben, insanlara şer estirmeyi sevmem.’ dedi.”¹⁷³

¹⁷¹ Ebüssuûd, Cilt: VI, ss. 115-116.

¹⁷² Felak Sûresi, 113/1-5: “قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ”

¹⁷³ Ebüssuûd, Cilt: VIII, s. 468.

5. Ali b. Ebî Tâlib

Ebüssuûd Efendi, Hz. Ali'ye isnat edilen bazı sebab-i nüzûl rivayetlerine tefsirinde yer vermiştir:

1. Örnek: **“Ey iman edenler! Eğer kâfirlere itaat ederseniz, sizi gerisin geriye çevirirler de ziyana uğrayanlardan olursunuz.”**¹⁷⁴

*“Hz. Ali'ye göre bu ayet, Uhud savaşındaki kısmî hezimet sırasında münaфіkların müminlere: ‘Kardeşlerinizin yanına dönün ve onların dinine girin!’ demeleri üzerine nâzil olmuştur.”*¹⁷⁵

Örnek 2: **“Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise, iman eden ve yalnızca Rablerine dayanıp güvenenler için daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”**¹⁷⁶

*“Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Ebû Bekir malının tamamını sadaka olarak dağıtıp, bazı müslümanlar onu bu konuda kınayınca bu ayet nâzil olmuştur.”*¹⁷⁷

6. Berâ b. Âzib

Müslümanlar, İslam'ın ilk yıllarında Mescid-i Aksa'ya doğru yönelerek namaz kılıyorlardı. Hz. Peygamber'in ve dolayısıyla müslümanların namazda artık Mescid-i Haram'a doğru yönelmelerini emreden ayetin sebab-i nüzûlü, Ebüssuûd tefsirinde sahabeden Berâ b. Âzib'den yapılan rivayetle nakledilmiştir:

“Elbette ilâhî buyruğu bekleyerek yüzünün semâda aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kibleye seni yönleltiyoruz! Haydi yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir! Siz de ey müminler, nerede olursanız olun yüzünüzü oraya doğru çevirin! Kendilerine kitap verilmiş olanlar, kibleyi çevirmenin gerçekten Rab'leri tarafından olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.”¹⁷⁸

¹⁷⁴ Âl-i İmran Sûresi, 3/149: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ”

¹⁷⁵ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 169.

¹⁷⁶ Şûrâ Sûresi, 42/36: “فَمَا أُوْتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ”

¹⁷⁷ Ebüssuûd, Cilt: VII, s. 301.

¹⁷⁸ Bakara Sûresi, 2/144: “قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ”

“Berâ b. Âzib’den rivayet olunduğuna göre: ‘Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettikten sonra on altı ay müddetle Beytü’l-Makdis’e doğru namaz kıldı, sonra Kâbe’ye döndürüldü.”¹⁷⁹

7. Cabir b. Abdullah

Ebüssuûd Efendi, Müddessir suresinin ilk ayetinin tefsirinde, ayetin inmesine sebep olan olayı açıklarken sahabeden Cabir b. Abdullah’a isnat edilen rivayeti zikreder:

“Ey örtüye bürünen (Resulüm)!”¹⁸⁰

“Cabir’in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Ben Hira dağında bulunuyordum. Aniden bana: ‘Ey Muhammed! Şüphesiz yok ki sen, Allah’ın Resulüsün!’ diye seslenildi. Ben sağıma soluma baktım; fakat bir şey göremedim. Sonra yukarıya baktım; gördüm ki, bana seslenen melek, gök ile yer arasında bir taht üzerinde oturuyor. Bu manzara karşısında ben korkuya kapıldım ve Hatice’nin yanına döndüm. ‘Beni hemen örtün.’ dedim. İşte o sırada Cebrâil geldi ve ‘Ey örtüye bürünen!’ dedi.”¹⁸¹

8. Ebû Eyyub el-Ensârî

“Allah yolunda infak edin. Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah, iyilik edenleri sever.”¹⁸²

Manası itibarıyla bu ayet, müslümanların maddî anlamda rahata kavuştuktan sonra, rehavete kapılıp dünyaya dalmalarının tehlikesi konusunda uyarıda bulunmaktadır. Ayetin manasının doğru bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunan sebep-i nüzûl rivayeti, sahabeden Ebû Eyyub el-Ensârî’ye isnat edilmektedir:

“Ebû Eyyub el-Ensârî’den şöyle rivayet edilmiştir: Allah, İslam’ı aziz kılıp, mensupları çoğalınca biz de ailelerimizin ve mallarımızın yanına döndük ve mallarımızın ıslahı ile meşgul olmaya başladık. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”¹⁸³

¹⁷⁹ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 372.

¹⁸⁰ Müddessir Sûresi, 74/1: “يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ”

¹⁸¹ Ebüssuûd, Cilt: VIII, s. 251; Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed, **Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel**, tah. Şuayb el-Arnâvut ve arkadaşları, y.y., 2001, Cilt: XXII, s. 192, h. no: 14287.

¹⁸² Bakara Sûresi, 2/195: “وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ”

¹⁸³ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 433.

9. Ebû Hüreyre

“Ey iman edenler! Açıklandığında size üzüntü verecek şeyleri sormayın. Eğer Kur’an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. Halbuki Allah onları affetmiştir. Çünkü Allah, bağışlaması bol, affı ve müsamahası geniş olandır.”¹⁸⁴

Hadis ilmi literatüründe “müksirûn”dan (çok hadis rivayet edenlerden) kabul edilen Ebû Hüreyre’nin bu ayetin inmesiyle ilgili yaptığı ve Ebüssuûd Efendi’nin naklettiği rivayet şu şekildedir:

*“Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre tarafından rivayet olduğuna göre; insanlar, Hz. Peygamber’e bazı konulara ilişkin sorular sordular. Onlar, sorularında ısrar edince, Hz. Peygamber öfkeleni ve hitab etmek üzere ayağa kalktı. Allah’a hamd ve senâda bulunduktan sonra: ‘Haydi, bana sorun. Vallahi, ben bu makamımda kaldığım müddetçe bana her ne sorarsanız, muhakkak size açıklayacağım.’ dedi. O zaman Ashab, kendileri için tehlikeli bir durum olduğundan korktular. Enes diyor ki: ‘O zaman ben sağa sola bakmaya başladım. Gördüm ki herkes, başını elbisesi ile örtmüş, ağlıyor. O sırada Kureyş’in Benî Sehim kabilesinden, başkalarıyla tartıştığında babasından başkasına nisbet edilen Abdullah b. Huzafe: ‘Ya Resulallah! Benim babam kim?’ diye sordu. Hz. Peygamber: ‘Senin baban, Huzafe b. Kays el-Zührî’dir.’ buyurdu. Başka biri ayağa kalktı: ‘Benim ölen babam şimdi nerede?’ diye sordu. Hz. Peygamber: ‘Cehennemdedir.’ buyurdu. Sonra Ömer ayağa kalktı ve dedi ki: ‘Bizler, Rab olarak Allah’tan, din olarak İslam’dan, Resul ve Nebî olarak Muhammed’den razı olduk. Biz fitnelerden Allah’a sığınırız. Bizler cahiliye ve şirk döneminden yakın bir zamanda ayrılmış kişileriz. Ya Resulallah! Bizleri bağışla!’ O zaman Hz. Peygamber’in öfkesi yatıştı.”*¹⁸⁵

10. Ebû Said el-Hudrî

“Evli kadınlarla da evlenmeniz haramdır. Ancak harp esiri olarak eliniz altında bulunan cariyeler bundan müstesnadır. İşte bütün bunlar Allah’ın kesin hükümleridir. Bu sayılanlardan başkalarını, iffetli yaşamak, zina etmemek şartıyla, mal harcıyıp mehirlerini vererek nikahlamanız helaldir. Dikkat edin; evlenerek beraberliklerinden yararlandığınız kadınlara, belirlenmiş olan mehirlerini verin, bu bir haktır. Ama belirledikten sonra, aranızda anlaşarak

¹⁸⁴ Mâide Sûresi, 5/101: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَن أَشْيَاءَ إِن تُبَدَّ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا جِئَ الْفَرَأْنُ تُبَدَّ لَكُمْ”
“عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ”

¹⁸⁵ Ebüssuûd, Cilt: III, ss. 153-154.

miktarını arttırıp eksiltmenizde size bir vebal yoktur. Allah alîm ve hakîmdir.”¹⁸⁶

Bu ayette belirtilen hükmün Evtas savaşında alınan esir kadınlar hakkında olduğu ile ilgili bilgi, sahabeden Ebû Said el-Hudri’nin (ö. 694) rivayetiyle anlaşılmaktadır:

*“Ebû Said el-Hudrî’den rivayet olunduğuna göre, o şöyle diyor: Evtas savaşında evli kadınlardan çok esir aldık. Ancak onlarla cinsel ilişkide bulunmak istemedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e sorduk: ‘Ya Resulallah! Neseblerini ve kocalarını bildiğimiz kadınlara nasıl yaklaşabiliriz?’ İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu. Biz o esir kadınları kendimize helal saydık.”*¹⁸⁷

11. Enes b. Mâlik

“Azabından korkarak ve rahmetini umarak Rablerine yalvarmak üzere, yanları yataklardan uzak kalır. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah yolunda harcarlar.”¹⁸⁸

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin tefsirinde Enes b. Mâlik’in iki farklı rivayetine yer vermekle birlikte, meşhur olan görüşün bu olmadığını da ifade etmektedir:

“Enes b. Mâlik diyor ki: ‘Bu ayet, biz ensâr topluluğu hakkında inmiştir. Bizler, akşam namazını kıldıktan sonra, Hz. Peygamber ile birlikte yatsı namazını da kılmadan evlerimize dönmezdik.

Yine Enes’ten rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: ‘Bu ayet, ashabdan bazı kimseler hakkında inmiştir ki bu kişiler, akşam namazından sonra yatsı namazına kadar namaz kılıyorlardı.’

*... Meşhur olan görüşe göre ise, bu namazdan murat, gece namazıdır. Hasan el-Basrî, Mücahid, İmam Mâlik, İmam Evzaî ve diğer bazı kimselerin görüşü de budur. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Ramazan ayından sonra en faziletli oruç, Allah’ın ayı denilen Muharrem ayının orucudur. Farz namazlardan sonra en faziletli namaz, gece namazıdır.”*¹⁸⁹

¹⁸⁶ Nisâ Sûresi, 4/24: “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَنْتَعُوا بِأَمْوَالِكُمْ”

¹⁸⁷ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 288.

¹⁸⁸ Secde Sûresi, 32/16: “تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ”

¹⁸⁹ Ebüssuûd, Cilt: VI, ss. 453-454.

12. Habbab b. Eret

“Sabah, akşam Rablerinin rızasını dileyerek dua edenleri huzurundan kovma! Ne sen onlardan sorumlusun, ne de onlar senden sorumludur. Onları huzurundan kovduğun takdirde zalimlerden olursun.”¹⁹⁰

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan olayı naklederken, rivayetin sahabeden Selman ile Habbab b. Eret’e isnadını da belirtmiştir. Ayrıca burada, nüzûl sebepleri bakımından bu ayetle irtibatı bulunan Kehf suresinin 28. ayetinin iniş sebebi de açıklanmaktadır:

“Selman ile Habbab diyorlar ki: Bu ayet bizim hakkımızda indi. Akra’ b. Hâbis el-Temimî, Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, Abbas b. Mirdas ve benzerleri gibi kalpleri İslam’a ısındırılmak istenen bazı kişiler, Hz. Peygamber’in yanına geldiklerinde onun, bazı zayıf müminlerle oturduğunu görüyorlardı ve onları hakir gördükleri için Hz. Peygamber’e: Mescidin ön tarafına otursan, bu adamları ve onların seviyesiz ruhlarını bizimle beraber oturtmasan da, biz seninle oturup konuşsak ve senden bir şeyler alsak olmaz mı? dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Ben, müminleri kovmam.’ buyurdu. Onlar: Biz istiyoruz ki, senin meclisinde bizim özel bir yerimiz olsun. Araplar bizim faziletimizi bilsinler. Çünkü Arapların temsilci heyetleri sana geliyorlar. Biz, onların, bizi bu kölelerle beraber oturur görmelerinden utanıyoruz. Onun için biz senin yanına geldiğimizde sen onları bizim meclisimizden kaldır. Biz kalkıp gittikten sonra istersen, yine onlarla otur, dediler. Hz. Peygamber: ‘Tamam’ dedi. Onlar: O halde bu konuda bize bir yazı yaz, dediler. Hz. Peygamber, bu yazıyı yazmak için Ali’nin bir kâğıt alıp gelmesini istedi. O sırada biz de bir köşede oturuyorduk. İşte o anda Cibrîl bu ayeti indirdi. Hz. Peygamber, o kâğıdı attı ve bizi yanına çağırdı. Biz de gittik, yanına oturduk. Ona o kadar yaklaştık ki, dizlerimiz onun dizlerine değiyordu ve o, kalkmak istediği zaman aramızdan kalkıp gidiyordu.

İşte o sıralarda: ‘Sabah, akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek yalvaranlarla birlikte sen de sabret...’ (Kehf, 18/28) mealindeki ayet indi. Bundan sonra Hz. Peygamber, artık bizden önce meclisten kalkmayı bıraktı ve biz kalkıncaya kadar bizimle oturmaya başladı ve: ‘Allah’a hamdolsun ki, ümmetimden bir cemaatle beraber oturmaya sabretmemi emretmeden önce benim canımı almadı. Artık hayatım da, ölümüm de sizinle beraberdir.’ dedi.”¹⁹¹

13. Kâ’b b. Mâlik

“Allah, haklarındaki hüküm ertelenen üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini

¹⁹⁰ En’âm Sûresi, 6/52: “وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ”

¹⁹¹ Ebüsuûd, Cilt: III, ss. 237-238.

sıktıkça sıkılmıştı. Allah'tan kurtuluşun yine Allah'a sığınmaktan başka çaresi olmadığını anlamışlardı. Sonra Allah, onları tövbeye muvaffak kıldı ve tövbelerini kabul etti. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul eden ve şefkati engin olandır.”¹⁹²

Bu ayette sözü edilen üç kişiden biri Kâ'b b. Mâlik'tir. O, Tebük seferine katılamamış ve sonrasında bu ayette belirtildiği gibi tövbesinin kabulüyle sonuçlanan zorlu bir imtihan süreci geçirmişti. Kendisinin yaşamış olduğu olayları dile getirdiği ve bu ayetin inmesine sebep olan rivayeti, Ebüssuûd Efendi şu şekilde takdim etmiştir:

“Bazı müminler, Tebük seferine sonradan katılmış, bazıları bunu da ihmal etmişlerdi. Bu üç kişi de o hiç katılamayanlardandı. Bunlar, Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürare b. Rebi' idi.

Kâ'b b. Mâlik şunları söylemiştir: Hz. Peygamber, bu seferden dönünce, yanına varıp kendisine selam verdim. Beni görünce, öfkeliymiş gibi selamımı aldı ve: 'Kâ'b'ı bu seferden neyin alıkoyduğunu bir bilseydim!' dedi. Bunun üzerine kendisine: 'Onu geride bırakan; iki elbisesinin güzelliği ve iki yanına bakmasıdır. (kendini beğenmesidir)' denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Ben İslam'dan ve faziletten başka bir şey bilmiyorum!' dedi. Ve insanların üçümüzle de konuşmasını yasakladı.

Ondan sonra akrabalarımız ve diğerleri bizimle ilgiyi kestiler. Kimse bizimle konuşmaz oldu. Aradan kırk gün geçtikten sonra eşlerimizden de uzak durmamız ve onlara yaklaşmamamız emredildi. Aradan elli gün geçmişti.

Nihayet bir sabah, Seli' dağının tepesinden bir ses aksetti: 'Ey Kâ'b b. Mâlik müjde! O anda hemen Allah'a secdeye kapandım. O süre içinde ben, Rabbimin: 'Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkılmıştı' ifadelerinde anlattığı gibiydim. Sonra müjdeler birbirini izledi. Ben de giyindim ve Hz. Peygamber'in yanına vardım. Baktım ki, mescidde oturuyor, Müslümanlar da etrafında halka olmuşlar. Onlar beni görünce, Talha b. Ubeydullah (ö. 657) kalktı ve koşarak yanıma geldi, elimi sıktı ve: 'Allah'ın kabul buyurduğu tövben, senin için şefaati olacaktır.' dedi. Talha'nın o tesellisini hiçbir zaman unutmayacağım. O anda, yüzü ay gibi parlayan Hz. Peygamber de bana: 'Ey Kâ'b! Annenin seni doğurduğu günden bu yana geçen günlerinin en hayırlısı için sevin!' buyurdu. Sonra da bu ayeti okudu.”¹⁹³

¹⁹² Tövbe Sûresi, 9/118: “وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَوْا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَلَبَّ عَلَيْهِمْ لِيُتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

¹⁹³ Ebüssuûd, Cilt: IV, s. 181.

14. Numan b. Beşir

“İman edip hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler var ya, işte onlar Allah katında daha yüksek derecelere sahiptirler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”¹⁹⁴

Bu ayetin inmesine sebep olarak, sahabe arasında yaşanan fikrî bir tartışmadan söz edilmektedir. Ebüssuûd Efendi, Numan b. Beşir’e isnat edilen bu rivayeti şu şekilde sunmuştur:

“Numan b. Beşir’den rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Bir gün ben, mescidde Hz. Peygamber’in minberinin yanındaydım. O sırada biri: Ben hacılara su verdikten sonra başka bir amel işlemesem de aldırmam! dedi. Diğer biri: Ben Mescid-i Haram’ı imar ettikten sonra... dedi. Bir başkası: Allah yolunda cihad, sizin söylediklerinizden daha üstündür, dedi. O gün de Cuma idi. Orada bulunan Ömer: Hz. Peygamber’in minberinin yanında sesinizi yükseltmeyin. Namazı kıldıktan sonra anlaşmazlığa düştüğünüz konularda ondan fetva isteyin, diyerek onları susturdu. Tam o sırada Hz. Peygamber mescidden içeri girdi. İşte o anda Allah, bu ayeti indirdi.”¹⁹⁵

15. Ömer b. Hattab

“Onlardan ölen hiçbir kimsenin cenaze namazını asla kılma ve kabri başında dua etmek üzere durma! Çünkü onlar Allah’ı ve Resulünü tanımadılar ve yoldan çıkmış olarak öldüler.”¹⁹⁶

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan olayı, Hz. Ömer’e isnat edilen şu rivayetle takdim eder:

“Ömer’den rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Abdullah b. Übeyy ölünce, cenazesi musallaya kondu. Hz. Peygamber namaz için ayağa kalktı. O zaman ben, Hz. Peygamber’e: ‘Fılan gün şöyle şöyle, filan gün de şöyle şöyle diyen Allah’ın düşmanının cenaze namazını mı kılacaksın?’ dedim ve onun kötü günlerini saymaya devam ettim. Hz. Peygamber tebessüm etti ve namazını kıldıktan sonra cenazeyle beraber yürüdü. Kazılmış olan mezarın kenarında ayakta durup defnedilinceye kadar orada bekledi. Allah’a yemin ederim, aradan çok az bir zaman geçmişti ki, bu ayet nâzil oldu. İşte bundan sonra Hz. Peygamber, hiçbir münafiğin cenaze namazını kılma ve mezarı başında durmadı.”¹⁹⁷

¹⁹⁴ Tövbe Sûresi, 9/20: “الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْظَمَ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ”
”وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ”

¹⁹⁵ Ebüssuûd, Cilt: IV, s. 83.

¹⁹⁶ Tövbe Sûresi, 9/84: “وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَآثُورًا”

¹⁹⁷ Ebüssuûd, Cilt: IV, s. 148; Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, **Sünenü’t-Tirmîzî**, tah. Ahmed Muhammed Şakir ve arkadaşları, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1975, Cilt: V, s. 279, h. no: 3097.

16. Sa'd b. Ebî Vakkas

“De ki: Hiç düşündünüz mü, şayet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrâiloğullarından bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde, siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız?) Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”¹⁹⁸

Ebüssuûd Efendi'nin bu ayetin tefsirinde sunduğu, Sa'd b. Ebî Vakkas rivayetine göre bu ayet Yahudi alimlerinden biri iken Müslüman olan Abdullah b. Selam hakkında inmiştir. Ebüssuûd Efendi, bu rivayeti naklettikten sonra tabiinden Mesrûk ile Kelbî'nin bu rivayetin sıhhati ile ilgili yaptıkları tartışmaya da değinir:

“Sa'd b. Ebî Vakkas: ‘Hz. Peygamber’in yeryüzünde yürüyen hiçbir insan için, ‘Bu cennet ehliendir.’ dediğini duymadım. Ancak Abdullah b. Selam bundan müstesnadır. Hz. Peygamber’in yalnızca onun için bu ifadeyi kullandığını duydum. ‘İsrâiloğullarından bir şahit ...’ ayeti de (Ahkâf, 46/10) onun hakkında inmiştir.

Mesrûk diyor ki: ‘Vallahi bu ayet, Abdullah b. Selam hakkında nâzil olmamıştır. Zira Hâ Mîm ile başlayan sureler Mekke’de nâzil olmuştur. Abdullah b. Selam ise, Medine’de Müslüman olmuştur.

Kelbî ise, Mesrûk’a şöyle cevap vermektedir: ‘Bu sure, Mekke’de inen surelerden olsa da, bu ayet Medine’de nâzil olmuştur.’¹⁹⁹

17. Ubâde b. Sâmit

“Sana ganimetlerin taksimini soruyorlar. De ki: Onun taksimi Allah’a ve Resulüne aittir. O halde siz gerçek müminler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının, birbirinizle aranızı düzeltin, Allah’a ve Resulüne itaat edin!”²⁰⁰

Ebüssuûd Efendi, Enfâl suresinin bu ilk ayetinin sebep-i nüzûlünü Ubâde b. Sâmit’e (ö. 654) isnat edilen şu rivayetle arz etmiştir:

“Rivayete göre Ubâde b. Sâmit diyor ki: Bu ayet, biz Bedir mücahitleri hakkında inmiştir. Biz Bedir ganimetleri konusunda ihtilafa düşüp o konuda ahlâkımız bozulunca, Allah da o ganimeti elimizden aldı ve ona ilişkin bütün yetkileri Hz. Peygamber’e verdi. Hz. Peygamber de, ganimetleri Müslümanlar arasında eşit olarak paylaştırdı. Böylece; ayette geçen Allah’a karşı takva, Resulüne itaat ve Müslümanların arasını ıslah gerçekleştirmiş oldu.”²⁰¹

¹⁹⁸ Ahkâf Sûresi, 46/10: “قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ”
”إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ”

¹⁹⁹ Ebüssuûd, Cilt: VII, ss. 368-369.

²⁰⁰ Enfâl Sûresi, 8/1: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ”

²⁰¹ Ebüssuûd, Cilt: IV, s. 7.

18. Zeyd b. Sabit

“Özür sahibi olmaksızın cihattan geri kalan müminlerle, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad eden müminler elbette bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından cihada gitmeyenlerden üstün kılmıştır. Gerçi Allah hepsine de en güzel yurt olan cenneti vaad etmiştir, ama mücahede edenleri cihada katılmayanlar üzerine büyük bir mükâfatla üstün kılmıştır.”²⁰²

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin nüzûl sebebini aktarırken Hz. Peygamber’in vahiy kâtiplerinden olan Zeyd b. Sabit’in rivayetine yer verir:

“Zeyd b. Sabit’ten rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: ‘Bir gün Resulullah’ın yanında bulunuyordum. Bir ara vahiy hâli onu kapladı ve o sırada onun bacağı benim bacağımın üzerine düştü. Benim bacaklarıma öyle bir ağırlık çöktü ki, kırılmasından korktum. Sonra vahiy hâli geçince hemen bana: ‘Yaz’ dedi. Ben de o anda bana söylediği bu ayetin ‘Müminlerden evlerinde oturanlarla cihad edenler bir olmazlar’ mealindeki kısmını yazdım. Bunun üzerine orada bulunan ve aynı zamanda âmâ olan Abdullah ibni Ümmi Mektûm: ‘Ya Resulallah! Müminlerden cihada gücü yetmeyenler ne olacak?’ diye sordu. Tam o sırada ikinci kez vahiy hâli onu kapladı. Sonra vahiy hâli geçince bana yine: ‘Yaz’ buyurdu ve bu defa, ‘Özür sahibi olmadan’ ifadesinin de içinde bulunduğu ayetin tamamını yazdım.’”²⁰³

B. Tabiûn Müfessirlere İsnat Edilen Rivayetler

Ebüs-suûd Efendi, “İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitabi’l-Kerîm” adlı tefsirinde, sebeb-i nüzûl ile ilgili haberleri takdim ederken birçok rivayeti tabiine isnat ederek vermiştir.

1. Atâ b. Ebî Rebah

“Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rab’lerinden gelen gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise: “Allah böyle misal vermekle ne kastediyor?”

²⁰² Nisâ Sûresi, 4/95: “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا”

²⁰³ Ebüs-suûd, Cilt: II, s. 399; Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, tah. Muhammed Zühayr b. Nâsır, Dâru Tavkî’n-Necât, y.y., 1422 (h.), Cilt: IV, s. 25.

derler. Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır. Yine onunla birçoklarını doğru yola yöneltir; ancak bununla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz.”²⁰⁴

Ebüssuûd Efendi bu ayetin, müşrikler veya Yahudiler hakkında inmiş olabileceğiyle ilgili rivayetleri Atâ b. Ebî Rebah’a (ö. 732) isnat ederek nakletmiştir. Aslında esbâb-ı nüzûl ile ilgili müstakil kaynaklara baktığımızda bu rivayetin isnadının Atâ b. Ebî Rebah’tan sonra Abdullah b. Abbas’a ulaştığını görmekteyiz.²⁰⁵ Fakat Ebüssuûd Efendi, burada rivayeti Atâ b. Ebî Rebah’a isnat etmekle yetinmiştir:

“Atâ’nın beyanına göre bu ayıplama müşrikler tarafından yapılmıştır. Atâ’dan yapılan başka bir rivayete göre ise; “Ey insanlar, bir örnek verildi; şimdi onu dinleyin!” (Hac, 22/73) ayetiyle, “Allah’tan başka sığınacak tanrı edinenlerin durumu, tıpkı kendine yuva yapan örümceğin haline benzer.” (Ankebût, 29/41) ayeti nazil olunca Yahudiler: “Sineğin ve örümceğin ne değeri var ki Allah onları misal versin?” dediler.”²⁰⁶

2. Dahhâk

“O, verdiği kendisine yapılan bir iyiliğin karşılığı olarak vermez. Verdiğinden ötürü hiç kimseden mükâfat da beklemez. Sadece ve sadece yüce Rabbini razı etmek ister.”²⁰⁷

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin nüzûl sebebini naklederken, sahabeden Abdullah b. Abbas ile birlikte tabiinden Atâ ve Dahhâk’ı da (ö. 723) zikretmiştir:

“Atâ ve Dahhâk’ın İbni Abbas’tan yaptıkları rivayete göre, müşrikler, Bilal’e işkence ederken o: ‘Ehad, Ehad!’ (Allah, birdir; Allah, birdir.) diyordu. O sırada oradan geçmekte olan Hz. Peygamber: ‘Ehad, -yani Allah- seni kurtaracaktır.’ dedi. Sonra Ebûbekir’e: ‘Bilal, Allah yolunda işkenceye maruz bırakılıyor.’ dedi. Ebûbekir, Hz. Peygamber’in isteğini anladı ve hemen eve gidip bir rıtl (yaklaşık 460 gram) altın aldı. Sonra Ümeyye b. Halef’in yanına gidip ona: ‘Bilal’i bana satar mısın?’ dedi. O da: ‘Evet.’ deyince, Ebûbekir Bilal’i satın alıp derhal azat etti. Bunu duyan müşrikler: ‘Mutlaka Bilal’in ona bir iyiliği dokunduğu için bunu yapmıştır.’ dediler. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”²⁰⁸

²⁰⁴ Bakara Sûresi, 2/26: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّ الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ”
“وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ”

²⁰⁵ Vâhidî, s. 15.

²⁰⁶ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 181.

²⁰⁷ Leyl Sûresi, 92/19-20: “وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى”

²⁰⁸ Ebüssuûd, Cilt: VIII, s. 400.

3. Ebû Salih es-Semmân

“Şüphesiz Allah, (haklı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince onlar, böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlar ise, “Allah böyle misal vermekle ne murat eder?” derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yöne yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır.”²⁰⁹

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin nüzûl sebeplerinden birini verirken, rivayetin isnadında Abdullah b. Abbas ile birlikte tabiinden Ebû Salih es-Semmân’ı da (ö. 720) anmıştır. Önceki rivayetlerde ayette kastedilenlerin müşrikler veya Yahudiler olduğu söylenirken, bu rivayete göre ayette anlatılanlar münafıklardır:

*“Ebû Salih es-Semman’ın rivayetine göre Abdullah b. Abbas (ö. 688) şöyle demiştir: Münafıklar, Kur’an’da ateş, karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek ile örnek verilmesini ayıplama konusu yaptılar ve dediler ki: Allah, darb-ı mesel vermekten yüce ve münezzehdir.”*²¹⁰

4. Hasan el-Basrî

“Niceleri, ‘Biz Allah’a ve Resulüne inandık ve itaat ettik, derler de sonra onlardan bir kısmı, buna rağmen geri dönerler. İşte bunlar mümin değildirler.”²¹¹

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin nüzûl sebebini verirken rivayeti tabiinden Hasan el-Basrî’ye (ö. 728) isnat ederek takdim eder:

*“Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Bu ayet, görünüşte iman ettiklerini açıklayıp da içlerindeki küfrü gizleyen münafıklar hakkında inmiştir.”*²¹²

²⁰⁹ Bakara Sûresi, 2/26: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ”
“وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا بَضِيلٌ بِهِ كَثِيرٌ وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرٌ وَمَا يَضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ”

²¹⁰ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 181.

²¹¹ Nûr Sûresi, 24/47: “وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ”

²¹² Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 156.

5. İkrime

“İnkâr edenlere de ki: Yakında yenilecek ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir yataktır!”²¹³

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olarak Hz. Peygamber ile Yahudiler arasında yaşanan diyalogu naklederken, rivayetin isnadında sahabeden Abdullah b. Abbas ile birlikte, tabiinden Said b. Cübeyr ve İkrime'ye de (ö. 724) yer vermiştir:

“Said b. Cübeyr ve İkrime'nin, İbn Abbas'tan yaptıkları bir rivayete göre, Hz. Peygamber, Bedir savaşında Kureyş'e karşı zafer kazanıp Medine'ye dönünce, Yahudileri Kaynuka Pazarı'nda topladı ve Kureyş'in başına gelenlerin onların da başına gelmemesi için onları uyardı. Yahudiler de: 'Senin beceriksiz, deneyimsiz, savaş kültürü olmayan bir kavimle karşılaşıp bir fırsat yakalaman, seni aldatmasın. Sen bizimle savaşırsan, bizim ne adamlar olduğumuzu anlarsın!' dediler. İşte o zaman bu ayet nâzil oldu.”²¹⁴

6. Katâde

“İnsanlar için biz kitapta açıkladıktan sonra, indirmiş olduğumuz aşikâr delilleri ve hidayeti gizleyenler var ya, işte onlara Allah lânet ettiği gibi, lânet edebilecek herkes de lânet eder.”²¹⁵

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin iniş sebebini birçok kişiye isnatta bulunarak nakletmiştir. Bunların başında sahabeden Abdullah b. Abbas bulunmaktadır. Tabiin müfessirlerinden Katâde b. Diâme de (ö. 735) bu isimlerden biridir. Ayrıca Ebüsuûd Efendi, bu ayetle ilgili rivayetleri yorumlarken, ayetin ifade ettiği hükmün genel olmasının, nüzûl sebebini hususi olmasına engel olmayacağını ifade etmiştir:

“Bir görüşe göre bu ayet, Tevrat'ta yazılı olan Hz. Peygamber'in özellikleri ile bazı hükümleri halktan gizleyen Yahudi alimleri hakkında inmiştir. İbn-i Abbas, Mücahid, Katâde, Hasan, Süddî, Rebi' ve Asam'dan rivayet olunduğuna göre bu ayet, Ehli Kitap Yahudi ve Hristiyanlar hakkında inmiştir.

Bir görüşe göre de bu ayet, dinin hükümlerinden bir şeyi gizleyen herkes içindir. Çünkü ayetin ifade ettiği hüküm bunu yapan herkesi kapsamaktadır.

²¹³ Âl-i İmran Sûresi, 3/12: “قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْيُهُمْ وَهُمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبُئْسَ الْمِهَادُ”

²¹⁴ Ebüsuûd, Cilt: II, s. 17.

²¹⁵ Bakara Sûresi, 2/159: “إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ”

Bu görüşler içinde hakikate en yakın olan birincisidir. Çünkü ayetin ifade ettiği hükmün genel olması, nüzûl sebebinin özel olmasına engel değildir.”²¹⁶

7. Muhammed b. Saib el-Kelbî

“Allah’tan başka tanrı bulunmadığına şahit bizzat Allah’tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, aziz ve hakîm Allah’tan başka tanrı olmadığına şahittirler.”²¹⁷

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin nüzûl sebebinin arz ederken, tabiinden Kelbî’ye (ö. 763) isnat edilen şu rivayeti nakleder:

“Kelbî diyor ki: İki Yahudi alimi, Hz. Peygamber ile görüşmek üzere yola çıktılar. Medine’yi gördükleri zaman biri diğerine: ‘Bu şehir, âhir zamanda ortaya çıkacak Peygamber’in şehrine ne kadar benziyor!’ dedi. Hz. Peygamber’in huzuruna geldiklerinde, onu bütün sıfatları ile tanıdılar ve: ‘Sen Muhammed’sin değil mi?’ dediler. O: ‘Evet’ buyurdu. Onlar: ‘Senin bir adın da Ahmed’dir değil mi?’ dediler. Hz. Peygamber: ‘Muhammed de benim, Ahmed de benim’ buyurdu. Onlar: ‘Biz sana bir şey soracağız. Eğer onu bize haber verirsen, sana iman edip davayı tasdik ederiz’ dediler. Hz. Peygamber: ‘Sorun’ buyurdu. Onlar da: ‘Allah’ın Kitab’ındaki en büyük şehâdeti bize haber ver’ dediler. İşte o zaman Allah bu ayeti indirdi. Cevaplarını alan o iki Yahudi alimi de Müslüman oldular.”²¹⁸

8. Mukâtil b. Süleyman

“Eğer sana kâğıt üzerine yazılı bir kitap indirseydik, onlar da elleriyle ona dokunmuş olsalardı, o kâfirler yine muhakkak: ‘Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değil!’ diyeceklerdi.”²¹⁹

Müfessirimiz, bu ayetin iniş sebebinin verirken, rivayeti tabiinden Kelbî ile Mukatil b. Süleyman’a (ö. 767) isnat ederek takdim etmiştir:

“Kelbî ve Mukatil şöyle diyorlar: Bu ayet, Nadr b. Hâris, Abdullah b. Ebî Ümeyye ve Nevfel b. Huveylid hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Peygamber’e şöyle demişlerdi: Sen, bize Allah katından bir Kitap ve onun Allah katından gönderildiğine şahitlik edecek dört melek getirmediğin, biz sana ve senin Allah’ın peygamberi olduğuna iman etmeyiz.”²²⁰

²¹⁶ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 385.

²¹⁷ Âl-i İmran Sûresi, 3/18: “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”

²¹⁸ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 30.

²¹⁹ En’âm Sûresi, 6/7: “وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالُوا الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ”

²²⁰ Ebüssuûd, Cilt: III, s. 195.

9. Mücahid

“Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük etmekten geri durmazlar. Sıkıntıya düşmenizi arzu ederler. Gerçekten de düşmanlıkları ağızlarından taşıyor. Kalplerinde sakladıkları ise daha büyüktür. Biz size ayetleri iyice açıkladık. Eğer akıllarınızı kullanırsanız...”²²¹

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin tefsirinde biri Abdullah b. Abbas’a isnat edilen diğeri de tabiîn müfessirlerinden Mücahid’e (ö. 722) isnat edilen iki farklı rivayete yer vermektedir. Ebüsuûd Efendi, bir sonraki ayeti delil olarak zikretmek suretiyle Mücahid’in görüşünün daha güçlü olduğunu ifade eder. Ancak daha sonra, nüzûl sebebi hususi de olsa, ayetin hükmünün genel olduğu kaidesini hatırlatarak konuyu bağlar:

“Abdullah İbn Abbas’a göre, müminlerden bazıları, aralarındaki akrabalık, dostluk ve anlaşmalar sebebiyle Yahudilere Müslümanların sırlarını ulaştırıyorlardı. İşte bunun üzerine Allah, bu ayeti indirdi.

Tâbiinden Mücahid’e göre bu ayet, münafıklara haber taşıyan bazı müminler hakkında inmiştir. İşte bu ayetle o yaptıklarından menedildiler. Bundan sonraki ayette ‘Onlar size rastladıkları zaman ‘inandık’ derler. Aralarında baş başa kaldıkları zaman, size olan öfkelerinden dolayı parmaklarını ısırırlar.’ ifadesi de bu görüşü destekler.

Ancak hadisenin gerçekleşmesi esnasında sırların verildiği kişiler ister Yahudiler olsun, ister münafıklar olsun, hüküm genel olup bütün kâfirler için geçerlidir.”²²²

10. Said b. Cübeyr

“Sonra o nutfeyi bir kan pıhtısı yaptık. Arkasından o kan pıhtısını da bir et parçası haline getirdik. Ardından o et parçasını da kemiklere çevirdik. Peşinden de bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışa mazhar ettik. İşte yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne mübarektir!”²²³

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin tefsirinde, sebab-i nüzûl ile ilgili rivayeti verirken sahabeden Abdullah b. Abbas ile birlikte tabiinden Said b. Cübeyr’in de (ö. 713) adını anmaktadır:

²²¹ Âl-i İmran Sûresi, 3/118: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةٍ مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ

²²² Ebüsuûd, Cilt: II, s. 130.

²²³ Müminûn Sûresi, 23/14: “ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكُ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

“Said b. Cübeyr’in İbn Abbas’tan rivayetine göre, İbn Abbas: Bu ayet nâzil olunca, Hz. Ömer, ‘İşte yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne mübarektir!’ dedi. Hz. Peygamber, ‘Böyle nâzil oldu ey Ömer!’ buyurdu. Hz. Ömer, bununla iftihar ederek şöyle derdi: ‘Dört şeyde Rabbime muvafık oldum:

Makâm-ı İbrahim’de namaz kılmak,

Kadınlarla perde arkasından konuşmak,

Ben, Hz. Peygamber’in eşlerine: ‘Ya da Allah ona, sizden daha hayırlısını verir.’ deyince, ‘Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona sizden daha hayırlısını, kendisini Allah’a teslim eden, iman eden, itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir.’ (Tahrim, 66/5) ayeti nâzil oldu.

‘İşte yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne mübarektir!’ ayetidir.”²²⁴

11. Said b. el-Müseyyeb

“Orada apaçık deliller ve Makam-ı İbrahim vardır. Kim oraya girse güvende olur. Yoluna gücü yetenlerin Kâbe’yi haccetmesi, Allah için insanlar üzerinde bir haktır. Kim inkâr ederse, artık Allah, şüphesiz bütün alemlerden müstağnidir.”²²⁵

Ebüssuûd Efendi, bu ayette yer alan “Kim inkâr ederse” ifadesini ilk önce “Hac kendisine farz olduğu halde kim haccı terk ederse” şeklinde açıklamıştır. Buna gerekçe olarak da; hac kendisine farz olduğu halde haccı terk etmenin ne kadar büyük bir günah olduğunu ifade etmek için, “haccı terk etmek” yerine “haccı inkar etmek” ifadesinin kullanıldığını anlatmıştır.

Daha sonra ise buradaki “inkâr etmek” kavramının gerçek manasında da olabileceğine dair görüşe yer vermiş ve bu görüşü tabiinden Said b. el-Müseyyeb’e (ö. 715) isnat edilen bir rivayetle desteklemiştir:

“Abdullah İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Atâ’ya göre; bu ayetteki ‘kim inkâr ederse’ ifadesi, ‘kim haccın farz olduğunu inkâr ederse veya farz olmadığını iddia ederse’ şeklinde anlaşılmalıdır. Tâbiinden Saîd b. el-Müseyyeb’den rivayet olunduğuna göre bu ayet, Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar, Mekke’ye gidip haccetmenin farz olmadığını söylüyorlardı.”²²⁶

²²⁴ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 61.

²²⁵ Âl-i İmran Sûresi, 3/97: “فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا”
“وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ”

²²⁶ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 107

12. Süddî

“Onlara, Allah tarafından yanlarındakini tasdik eden bir kitap gönderildiği zaman, daha önce kâfirlere karşı onunla fetih ve zafer kazanmayı diledikleri halde, o tanıdıkları gelince onu inkâr ettiler. Bu yüzden Allah’ın lâneti inkâr edenlerin üzerine olsun.”²²⁷

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin iniş sebebini naklederken, sahabeden Abdullah b Abbas ile birlikte, tabiinden Katade ve Süddî’ye de (ö. 745) yer vermektedir:

*“İbn Abbas, Katade ve Süddî şöyle diyorlar: ‘Bu ayet, Kureyza oğulları ve Nadir kabilesi hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilmeden önce Medine’deki Evs ve Hazrec kabilelerine karşı Resulullah’ın gelişini fetih ve zafer vesilesi yapıyorlardı.”*²²⁸

13. Şa’bî

“Kim Allah’a ve Resulüne itaat ederse işte onlar, Allah’ın nimetlerine mazhar ettiği nebilerle, siddîklerle, şehitlerle ve sâlihlerle beraber olur. İşte onlar arkadaş olarak ne güzeldir.”²²⁹

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin iniş sebebini, tabiinden Şa’bî’ye (ö. 723) isnat edilen şu rivayetle açıklar:

*“Tâbiünden Şa’bî şöyle diyor: Ensardan bir zat ağlayarak Hz. Peygamber’in yanına gelmiş. Hz. Peygamber ona: ‘Ey filan, niçin ağlıyorsun?’ diye sormuş. O da: ‘Ya Resulallah! Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki, ben seni kendi malımdan, ailemden, çocuklarımdan ve kendi canımdan bile daha çok severim. Ailemle beraberken seni hatırladığım zaman, beni adeta cinnet gibi bir hâl kaplıyor ve gelip seni görmeden bu hâl benden gitmiyor. Düşündüm ki, öldükten sonra sen, peygamberlerin en yüksek derecesine çıkacaksın. Ben, cennete girsem bile, senin mertebenden çok aşağı bir mertebede olacağım.’ Hz. Peygamber daha ona cevap vermeden bu ayet nâzil olmuş.”*²³⁰

Yukarıda arz ettiğimiz örneklerden hareketle, Ebüssuûd Efendi’nin esbâb-ı nüzûlü takdim tarzıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Ebüssuûd Efendi, esbâb-ı

²²⁷ Bakara Sûresi, 2/89: “وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ “مَا عَزَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ”

²²⁸ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 287.

²²⁹ Nisâ, Sûresi, 4/69: “وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ” وَحَسَنَ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا

²³⁰ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 361.

nüzûlü takdim ederken çoğu zaman bu rivayetlerin isnadını belirtmemiştir. Isnadını belirtmediği bu rivayetleri arz ederken çoğunlukla özel bir tabir kullanan Ebüssuûd Efendi'nin, en çok "Rivayet olunduğuna göre ...Bu ayet inmiştir" tabiri ile "Denildiğine göre ...Bu ayet inmiştir" tabirini kullandığını görmekteyiz. Bununla birlikte Ebüssuûd Efendi, bazı nüzûl sebeplerini takdim ederken herhangi bir özel tabir kullanmayıp, söz konusu rivayeti ayetin tefsirinin akışı içinde arz etmiştir.

Ebüssuûd Efendi, esbâb-ı nüzûlü verirken bazen bu rivayetleri sahabeye veya tabiine isnat ederek takdim etmiştir. Bu durumlarda Ebüssuûd Efendi, rivayetin senedinde yer alan tüm isimleri zikretmek yerine çoğunlukla bir kişinin adını anmakla yetinir. Bazı yerlerde ise rivayetin senedinde yer alan birden fazla ismi nakleder.

Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinin genelinde esbâb-ı nüzûlü takdim ederken yer verdiği sahabe ve tabiin isimlerine bakıldığında, bu isimlerin büyük bir çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Ancak yine de tüm rivayetler dikkate alındığında, Ebüssuûd Efendi'nin isnadını belirtmediği rivayetlerin çoğunlukta olduğu görülür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÜSSUÛD EFENDİ’NİN ESBÂB-I NÜZÛLE YAKLAŞIMI

I. ESBÂB-I NÜZÛLÜ VERDİĞİ YERLER

A. Tefsirinin Başında Rivayete Yer Vermesi

Ebüssuûd Efendi, bazen ayetin tefsiriyle ilgili hiçbir izahta bulunmadan önce sebab-i nüzûl ile ilgili rivayeti nakleder. Rivayetlerin bu şekilde başa çekilmesinde, ayetin manasının anlaşılabilmesi için, nüzûl sebebinin bilinmesine duyulan ihtiyacın etkili olduğunu söyleyebiliriz.

1. Örnek: “**De ki; kim Cebrâil’e düşman ise iyi bilsin ki, bu Kur’an’ı daha önceki kitapları tasdik etmek, inananlar için bir rehber ve müjde olmak üzere, Allah’ın izniyle senin kalbine o indirmiştir.**”²³¹

Ebüssuûd Efendi bu ayetin tefsirine başlarken, başka herhangi bir açıklamada bulunmadan, ilk olarak sebebi nüzûl ile ilgili şu uzun rivayete yer vermektedir:

“Bu ayet, Fedek Yahudi bilginlerinden Abdullah b. Surya hakkında inmiştir. Bu adam, Resulullah ile tartışmaya girdi ve vahyi kimin getirdiğini sordu. Resulullah: Cebrâil getiriyor, buyurdu. O da: Cebrâil bizim düşmanımızdır; bizim elçimiz Mikâil’dir. Eğer vahyi sana o getirseydi, sana kesinlikle iman ederdik. Çünkü Cebrâil bize defalarca düşmanlık yaptı. En büyük düşmanlığı da şöyle oldu: O bizim peygamberimize vahiy olarak Buhtenessar’ın Beytü’l-Makdis’i yıkacağını bildirdi. Biz de Buhtenessar’ı öldürmek için adam gönderdik. Adamımız onu Babil’de henüz zavallı bir çocuk iken buldu. Fakat Cebrâil onu savundu ve ‘Eğer Rabbiniz, helâkinizi ona emretmişse siz ona bir şey yapamazsınız, yok eğer Rabbiniz, helâkinizi ona emretmemişse o zaman ne diye onu öldüreceksiniz.

Yine rivayet olunduğuna göre, Ömer b. Hattab’ın Medine’nin yukarı kısımlarında, yolu Yahudilerin medreselerinin yanından geçen bir arazisi vardı. Ömer, arazisine gidip gelirken onların yanında oturup konuşmalarını dinlerdi. Bir gün: Ey Ömer! Biz seni çok sevdik; gerçekten bize katılacağını umuyoruz, dediler. Hz. Ömer: Vallahi ben, sizi sevdiğim için gelmiyorum ve benim dinimde bir şüphem olduğu için size sormuyorum. Bilakis sizin yanınıza gelmemin sebebi Muhammed hakkında daha fazla delil sahibi olmak ve sizin kitaplarınızda onun özelliklerini görmek içindir, dedi. Ve onlara Cebrâil’i sordu. Onlar da: İşte o var ya, o bizim düşmanımızdır. O, Muhammed’e bizim sırlarımızı veriyor; bütün depremleri ve felaketleri o yapıyor. Mikâil ise, bolluk, bereket ve selâmete bakıyor, dediler. Hz. Ömer: Peki, bu ikisinin Allah katındaki durumları nedir? Onlar: Cebrâil, mertebe olarak Allah’a daha yakındır. O, Allah’ın sağında, Mikâil ise solundadır. Fakat o ikisi birbirine

²³¹ Bakara Sûresi, 2/97: “قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ”

4. Örnek: “Şüphesiz ki Biz sana, insanlar arasında Allah’ın gösterdiği şekilde hükmedesin diye Kitab’ı gerçeğin ta kendisi olarak indirdik. Sakın hâinlerden yana olma!”²³⁷

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan rivayeti de, ayetin metnini naklettikten sonra herhangi bir izahta bulunmadan önce zikreder:

“Rivayet edildiğine göre, bir Ensar kabilesi olan Zaferoğulları’ndan Tu’me b. Ubeyrik denen şahıs, Katâde b. Numan adındaki komşusundan un çuvalı içinde gizleyerek bir zırh çalmış. Tu’me çuvalı taşıırken çuvalın yırtık yerinden un dökülüp yerlerde iz bırakmış. Tu’me, çuvalı Yahudi Zeyd b. Semîn’in evine götürüp orada saklamış. Katâde, önce zırhını Tu’me’nin evinde aramış, fakat orada bulamamış; Tu’me de zırhı almadığına ve o konuda hiçbir bilgisi olmadığına dair yemin etmiş.

Katâde de onu bırakmış ve dökülen unun yerlerdeki izlerini takip ederek nihâyet Yahudinin evine kadar gelmiş ve zırhı bulup almış. Yahudi, Tu’me’nin bunu kendisine verdiğini söylemiş ve Yahudilerden bazı kişiler de buna şahitlik etmişler. Bunun üzerine Zaferoğulları: Haydi bizimle beraber Resulullah’a gelin, diyerek onları Hz. Peygamber’in hakemliğine davet etmişler ve kendi adamlarının suçsuz olduğuna ve Yahudinin bu hırsızlığı yaptığına şahitlik etmişler. Ve kendileri lehinde hükmetmesini istemişler.

Hiz. Peygamber de, dâvânın zâhirî durumuna bakarak buna niyetlenmiş. Ancak tam o sırada bu ayet nâzil olmuş.”²³⁸

B. Tefsirinin Sonunda Rivayete Yer Vermesi

Ebüssuûd Efendi, bazen de ayetin tefsiriyle ilgili dilbilgisi, kıraat ve farklı yorumların tamamını zikrettikten sonra, son olarak ayetin iniş sebebini içeren rivayeti sunar.

1. Örnek: “Onlar ki kendilerine isabet eden yaradan sonra Allah ve Resulüne icabet ettiler. Onlardan iyilik eden ve sakınanlara büyük ecir vardır.”²³⁹

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olan olayı, ayetle ilgili yaptığı açıklamaların en sonunda arz eder:

“Rivayet olunduğuna göre, Ebû Süfyan (ö. 653), Uhud’dan askerleriyle birlikte Mekke’ye dönerken, Revha denilen yere geldiklerinde, kısmî bir zafer kazanmış iken savaştan çekildiklerine pişman oldular ve tekrar savaş için geri dönmek istediler. Bu haber Resulullah’a ulaşınca O, kendisinin ve ashabının kuvvetlerinin yerinde olduğunu göstermek ve onları yıldırımak istedi. Ashabı Ebû Süfyan’ı takip etmek için teşvik etti ve ‘Dün savaşta bizimle beraber

²³⁷ Nisâ Sûresi, 4/105: “إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا”

²³⁸ Ebüsuûd, Cilt: II, s. 420.

²³⁹ Âl-i İmran Sûresi, 3/172: “الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ”

olanlardan başka hiç kimse bugün bizimle beraber çıkmasın.' diye kesin emir verdi. Hz. Peygamber, bir grupla yola çıktı ve Medine'den sekiz mil uzaktaki Hamrâu'l-Esed denilen yere kadar gitti. Ashabın bazıları yaralı idi ve bu ecirden mahrum kalmamak için kendilerini çok zorlamışlardı. Müşrikler, Hz. Peygamber'in kendilerini takip ettiği haberini alınca, Allah onların kalplerine bir korku saldı ve hemen Mekke'ye yöneldiler. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.²⁴⁰

2. Örnek: **“Hakkı inkâr edenlerin diyar diyar, refah içinde gezip durmaları sakın seni aldatmasın.”**²⁴¹

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin sebab-i nüzûlünü ayetle ilgili tüm açıklamaları yaptıktan sonra nakletmektedir:

*“Rivayete göre bazı müminler, müşriklerin bolluk içinde ve rahat bir yaşamlarının olduğunu görünce: ‘Allah’ın düşmanlarını nimetler ve bolluk içinde görüyoruz. Biz ise, açlıktan, yokluktan kırıldık.’ dediler. İşte bunun üzerine bu ayet inmiştir.”*²⁴²

3. Örnek: **“Eğer bir kadın, kocasının evlilik hukukuna aykırı davranmaya ve kendisinden yüz çevirmeye başladığını görürse, bazı fedakârlıklar göstererek sulh olmak için gayret göstermelerinde bir mahzur yoktur. Barışma elbette daha hayırlıdır. Nefisler menfaatlerine düşkün yaratılmıştır. Ey kocalar! Eğer siz iyi davranıp arayı düzeltir, kadınların hakkını çiğnemekten sakınırsanız unutmayın ki Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır.”**²⁴³

Bu ayetin tefsiri yapıldıktan sonra, son bölümde nüzûl sebebi ile ilgili iki rivayet peş peşe nakledilmektedir:

“Bu ayetin, Amre binti Muhammed b. Mesleme ile kocası Sa’d b. Rebi’ hakkında indiği rivayet edilmektedir. Sa’d, Amre’nin gençliğinde onunla evlenmişti. Sonra Amre yaşlanınca Sa’d, ikinci bir genç kızla evlendi ve onu Amre’ye tercih edip ona karşı huysuzluk göstermeye başladı. Bunun üzerine Amre, onu Resulullah’a şikayet etti.

Bu ayetin Ebû Sâib hakkında indiği de söylenmiştir. Onun yaşlı bir eşi ve ondan doğmuş çocukları vardı. Ebû Sâib, eşini boşayıp başkasıyla evlenmek istedi. Bunun üzerine eşi şunu teklif etti: ‘Beni boşama, beni çocuklarımın başında bırak; iki ayda bir benimle kal veya hiç kalma.’ Ebû Sâib, ‘Bu

²⁴⁰ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 195.

²⁴¹ Âl-i İmran Sûresi, 3/196: “لَا يَغْرَتُكَ تَقْلُبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ”

²⁴² Ebüssuûd, Cilt: II, s. 231.

²⁴³ Nisâ Sûresi, 4/128: “وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ”
“وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا”

mümkünse, ben de bunu arzu ederim” diyerek Resulullah’a danıştı. Ve bu ayet nâzil oldu.”²⁴⁴

4. Örnek: **“Bir peygamberin, dünyada zafer kazanıp küfrü zelil kılmadıkça, esirler edinip onları fidye karşılığında serbest bırakması uygun düşmez. Siz dünya malını arzu ediyorsunuz. Allah ise ahireti kazanmanızı istiyor. Allah üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir.”**²⁴⁵

Bu ayet, ashabın Bedir savaşında alınan esirleri fidye karşılığında salıvermesi üzerine inmiştir. Ebüssuûd Efendi, bu konuyu açıklayan rivayeti ayetle ilgili yaptığı tefsirin sonunda nakletmiştir:

“Rivayet olunuyor ki, Bedir savaşında Hz. Peygamber’e yetmiş esir getirildi. Abbas (ö. 653.) ve Akîl b. Ebî Tâlib (ö. 664) de esirler arasında bulunuyorlardı. Hz. Peygamber, esirler hakkında Ashâb ile istişâre etti. Ebû Bekir: ‘Ey Allah’ın Resulü! Bunlar senin kavmin ve ailendir; bunların hayatını bağışla. Umulur ki Allah, onlara tövbe nasip eder. Ve onlardan fidye al; o fidyelerle ashabını güçlendirirsin.’ dedi. Ömer: ‘Bunların boyunlarını vurdur; zira bunlar küfrün önderleridir. Zaten Allah, seni fidyeye muhtaç bırakmamıştır. Emret; Ali, Akîl’in boynunu vursun. Hamza, Abbas’ın boynunu vursun. Ben de falan akrabamın boynunu vurayım. Biz, bunların boyunlarını vurmaliyiz!’ dedi.

Hz. Peygamber ise şunları söyledi: Muhakkak ki Allah, bazı insanların kalplerini öyle yumuşatır ki, onlar süttten bile daha yumuşak olur. Bazı insanların kalplerini de öyle katılaştırır ki, onlar taştan bile daha sert olur. Ey Ebû Bekir! Senin hâlin, İbrahim peygambere benzer. O, şöyle demişti: ‘Bana uyanlar, bendendir; bana isyan edenlere gelince, muhakkak ki sen bağışlaması ve merhameti çok olansın.’ (İbrahim, 14/36) Ey Ömer! Senin hâlin de Nuh peygamberinkine benzer. O da şöyle demişti: ‘Ya Rabbi, yeryüzünde dolaşan bir tek kâfir bile bırakma!’ (Nûh, 71/26)

Sonuçta Hz. Peygamber, tercih hakkını ashabına bıraktı; onlar da esirlerden fidye aldılar. İşte bunun üzerine bu ayet indi.

Sonra Ömer, Hz. Peygamber’in yanına girdi. Hz. Peygamber ile Ebû Bekir’in ağladıklarını gördü ve: ‘Ey Allah’ın Resulü! Bunun sebebini bana da anlat; eğer ağlayabilirsem ben de ağlayayım. Yok eğer ağlayamazsam; hiç değilse ağlamaya çalışayım.’ dedi.

Hz. Peygamber: Arkadaşlarının esirler için fidye almalarından dolayı ağlıyorum. Onlara gelecek azabın, şu yakınimdaki ağaçtan bile daha yakın olduğu gösterildi.’ dedi.

Rivayete göre o zaman Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Eğer bundan dolayı gökten bir azap inmiş olsaydı, Ömer ve Sa’d b. Muaz’dan başka hiç kimse kurtulamazdı.’ Zira Sa’d b. Muaz da, esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasını doğru bulmamıştı.”²⁴⁶

²⁴⁴ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 438.

²⁴⁵ Enfâl Sûresi, 8/67: “ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُتْرَكَ فِي الْأَرْضِ تُرِيحُونَ عَرَصَ النَّبِيِّ وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ”

²⁴⁶ Ebüssuûd, Cilt: IV, s. 58.

C. Bir Ayetin Bir Bölümü İçin Rivayete Yer Vermesi

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde esbâb-ı nüzûlü takdim ederken, bazen de bir ayetin içindeki bir bölüm ile ilgili rivayete yer verir. Bu rivayeti, ayetin ilgili bölümünün tefsirini yaparken arz eder.

1. Örnek: **“İşte böylece biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk’ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun. Senin arzulayıp da şu anda yöneldiğin Kâbe’yi kible yapmamızın sebebi, sırf Peygamberin izinden gidenlerle ondan ayrılıp gerisin geriye dönecekleri meydana çıkarmaktır. Gerçi bu oldukça ağır bir iştir. Ancak Allah’ın doğru yola erdirdiği kimseler için mesele teşkil etmez. Allah, imanınızı zayi edecek değildir. Çünkü Allah, insanlara karşı pek şefkatlidir, çok merhametlidir.”**²⁴⁷

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin tefsirini yaparken, ayetin içinde yer alan “Allah, imanınızı zayi edecek değildir.” cümlesi ile ilgili olan bir sebab-i nüzûle yer verir:

*“Bir görüşe göre de ayetin manası şöyledir: Allah, sizin neshedilen kibleye olan imanınızı ve o kibleye yönelerek kıldığınız namazları boşa çıkaracak değildir. Nitekim rivayet olunuyor ki, Hz. Peygamber, namazda Kâbe’ye yönelince, Müslümanlar: Ya Resulallah! Beytü’l-Makdis’e doğru namaz kılındığı sırada vefat eden Müslüman kardeşlerimizin durumu ne olacak? diye sordular ve bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”*²⁴⁸

2. Örnek: **“Oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde, eşlerinize yaklaşmak size helal kılındı. Eşleriniz sizin elbiseleriniz, siz de onların elbiselerisiniz. Allah, nefsinize kötülük ettiğinizi bildiği için tövbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık bundan böyle onlara yaklaşp Allah’ın sizin için takdir buyurduğu neslin arayışı içinde olun. Şafağın beyaz ipliği kara iplikten ayrılınca kadar yiyin, için. Sonra gece girinceye kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde itikâfta bulunduğunuz sırada eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah’ın koyduğu sınırlardır, sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah insanlara, zararlardan sakınıp korunmaları için ayetlerini iyice açıklar.”**²⁴⁹

²⁴⁷ Bakara Sûresi, 2/143: “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ إِيْمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَّءُوفٌ رَحِيمٌ”

²⁴⁸ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 371.

²⁴⁹ Bakara Sûresi, 2/187: “أَجَلْ لَكُمْ لَيْلَةُ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَلَوْنَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرِبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ”

Nüzûl sebebine göre, bu ayet ilk indiğinde, “Şafağın beyaz ipliği kara iplikten ayrılincaya kadar yiyin, için.” cümlesi içinde yer alan “şafağın” kelimesi indirilmemişti. Bu durumda, sahabîlerden bazıları ayeti yanlış anlamışlardı. Bunun üzerine ayetteki “şafağın, sabahın” anlamına gelen “mine’l-fecr” ifadesi nâzil oldu. Ebüssuûd Efendi bu konuyu anlatan rivayeti şöyle nakleder:

“Bir rivayete göre, bu ayet ilk indiğinde ‘sabahın’ (mine’l-fecri) ifadesi inmemişti. Ayeti duyan bazı kişiler, beyaz ve siyah iki ipliği yan yana koyup bunları birbirinden ayırt edinceye kadar yemeye devam ettiler. İşte bu yanlış anlamayı gidermek için ‘şafağın’ (mine’l-fecri) ifadesi nâzil oldu. Bu rivayete göre, herhalde bu olay, Ramazan ayı girmeden önce gerçekleşmiş olmalıdır. Ve açıklamanın ihtiyaç zamanına değin ertelenmesi câizdir.”²⁵⁰

Örnek 3: “Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse bilsin ki hac esnasında cinsel yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, tartışmak ve sürtüşmek caiz değildir. Siz hayır olarak ne yaparsanız, Allah mutlaka onu bilir. Azık edinin ve bilin ki azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.”²⁵¹

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin içinde yer alan “Azık edinin ve bilin ki azığın en hayırlısı takvadır.” ifadeleri ile ilgili olarak şu nüzûl sebebine yer vermiştir:

“Bu ayetin Yemenli hacılar hakkında indiği söylenmiştir. Yemenli hacılar, hacca gelirken azık hazırlamıyor ve: ‘Biz, Allah’a tevekkül ediyoruz!’ diyerek insanlara yük oluyorlardı. İşte bundan dolayı onlara hac yolculuğu için azık hazırlamaları, dilenmekten ve insanlara yük olmaktan kaçınmaları emredildi.”²⁵²

Örnek 4: “Onlar Allah’a yemin ederek, olumsuz bir şey söylemediklerini ileri sürerler. Halbuki küfür sözünü söylediler. İslam’a girdikten sonra inkâr ettiler. Başaramadıkları bir şeye teşebbüs ettiler. Oysa intikam almaları için Allah ve Resulünün Kendi lütfu ile onları zenginleştirmesinden başka bir sebep yoktu. Eğer tövbe ederlerse, bu kendileri için hayırlı olur. Eğer yüz çevirirlerse, Allah onları hem dünyada hem ahirette can yakıcı bir azap ile

²⁵⁰ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 425.

²⁵¹ Bakara Sûresi, 2/197: “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ”

²⁵² Ebüssuûd, Cilt: I, s. 440.

cezalandıracaktır. Onlar için yeryüzünde ne bir himaye eden, ne de bir yardımcı yoktur.”²⁵³

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin “Başaramadıkları bir şeye teşebbüs ettiler.” mealindeki bölümü için şu rivayete yer verir:

“Teşebbüs ettikleri şey; Hz. Peygamber için tasarladıkları suikasttir. Şöyle ki; münafiklardan on beşi, gece vakti Hz. Peygamber’i dağ geçidinden geçerken, bineğinden yuvarlamayı tasarlamışlardı.

Ammar b. Yasir, Hz. Peygamber’in bineğinin yularından çekiyordu. Huzeyfe b. el-Yemânî de hayvanı arkadan sürüyordu. İşte bu sırada Huzeyfe, karanlıkta ayak sesleri ve silah şakırtıları işitti. Geri dönüp baktığında yüzlerini örtmüş bir grup insan gördü. Huzeyfe: ‘Ey Allah’ın düşmanları! Ben şimdi size gösteririm!’ diye haykırdı. Adamlar kaçtılar.”²⁵⁴

D. Bir Grup Ayetle İlgili Olarak Bir Rivayete Yer Vermesi

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri naklederken, bazen de nüzûl ortamında yaşanan bir olayın, birçok ayetin toplu olarak inmesine sebep olduğunu ifade eder.

1. Örnek: **“Elif, Lâm, Mîm. Allah o ilahtır ki, Kendinden başka tanrı yoktur. O, ezelî ve ebedî olarak diri (el-Hayy)dir, her an yarattıklarını gözetip duran (el-Kayyûm)dur.”**²⁵⁵

Ebüssuûd Efendi bu ayetin tefsirinde, Necran Hristiyanlarının Medine’ye gelerek, Hz. Peygamber’le aralarında geçen konuşmaları ayrıntılı olarak anlatmıştır. Hz. Peygamber, bu heyete, Hz. İsa için ulûhiyetin söz konusu olamayacağını ikna edici biçimde izah etmiştir. Buna rağmen bu kişiler inkârlarında ısrar etmişlerdir. Ebüssuûd Efendi bu rivayeti aktardıktan sonra Âl-i İmran suresinin baş tarafındaki seksen küsur ayetin bu olay üzerine indiğini ifade etmiştir:

“İşte bu hâdisе üzerine Allah, Hz. Peygamber’in bu konuda gösterdiği delilleri ve onların şüphelerine karşı verdiği cevapları açıklamak, onların kuşku ile baktıkları gerçekleri ortaya koymak üzere başından seksen küsur ayetine kadar bu sûreyi indirmiştir.”²⁵⁶

²⁵³ Tövbe Sûresi, 9/74: “يَخْلُقُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهُمْ بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ”
أَعْنَاهُمْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا بِكَ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ”

²⁵⁴ Ebüssuûd, Cilt: IV, s. 139.

²⁵⁵ Âl-i İmran Sûresi, 3/1-2: “الْمِ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ”

²⁵⁶ Ebüssuûd, Cilt: II, ss. 5-6.

2. Örnek: “Ey iman edenler! Eğer siz kendilerine kitap verilenlerden bir fırkaya uyarsanız, imanınızdan sonra sizi kâfirler haline getirirler.”²⁵⁷

Ebüssuûd Efendi, bu ayet ve bundan sonraki üç ayetin inmesine sebep olan bir rivayete yer verir. Buna göre; Şâs b. Kays adındaki bir Yahudi, samimi bir şekilde sohbet eden Evs ve Hazrecilerin yanından geçmektedir. Onların bu samimiyeti, hasedinden dolayı Şâs b. Kays’ı öfkelenendirir. Bunun üzerine yanında bulunan Yahudi bir gence, onların yanına gidip bu iki kabilenin Müslüman olmadan önce birbirleriyle yaptıkları büyük bir savaş gününü hatırlatmasını ister. O genç söyleneni yapınca, oyuna gelen Evsliler ve Hazreciler karşılıklı övünmeye ve üstünlük taslamaya başlarlar. Sonunda öfke ile birbirlerinin üzerine yürüyüp ‘silah, silah’ diye bağışırlar.

Hadisenin devamını Ebüssuûd Efendi şöyle aktarır:

“İmam Vâhidî (ö. 1075) şöyle demektedir: Evs ile Hazrec, savaşmak üzere saf bağladılar. İşte o sırada Âl-i İmran suresinin 100-103. ayetleri nâzil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber gelip iki saf arasında durdu ve bu ayetleri yüksek sesle okumaya başladı. Onlar Hz. Peygamber’in sesini duyunca, susup dinlediler. Nihayet Resulullah sözlerini bitirince, onlar silahlarını atıp birbirleriyle kucaklaşmaya ve ağlamaya başladılar.”²⁵⁸

3. Örnek: “İman edenlere karşı düşmanlıkta insanların en şiddetlilerinin Yahudiler ile müşrikler olduğunu görürsün. İman edenlere karşı sevgi bakımından en yakın olanların da ‘Biz Hristiyanlarız’ diyenler olduğunu görürsün. Bunun sebebi, onlar arasında bilgin keşişlerin ve dünyayı terk etmiş rahiplerin bulunması ve onların kibirlenmemeleridir.”²⁵⁹

Ebüssuûd Efendi bu ayetle birlikte Mâide suresinin 83, 84 ve 85. ayetlerinin inmesine sebep olan rivayeti şu şekilde kaydeder:

“Bu dört ayetin, Necâşî ve yakın adamları hakkında indiği rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Hz. Peygamber, ona bir mektup gönderir. Necâşî, mektubu okuduktan sonra Cafer b. Ebî Talib (ö. 630) ve onunla beraber Habeşistan’a hicret edenleri çağırır. Keşişlerle rahipleri de huzuruna getirir. Sonra Cafer’in kendilerine Kur’an okumasını emreder. Cafer de, Meryem suresinden bir miktar okur. Onu dinleyen Hristiyanların alimleri ve reisleri ağlar ve Kur’an’a iman ederler.

Diğer bir görüşe göre bu dört ayet, Necâşî kavminden Hz. Peygamber’i ziyaret eden otuz veya yetmiş kişilik bir heyet hakkında inmiştir. Hz.

²⁵⁷ Âl-i İmran Sûresi, 3/100: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَطِيعُوا قَرِيبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ”

²⁵⁸ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 110.

²⁵⁹ Mâide Sûresi, 5/82: “لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَّوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا ‘‘ إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَسِيصٌ وَرُهْبَانٌ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ”

Peygamber, bu heyete Meryem suresini okuyunca onlar ağlayıp iman etmişlerdir.”²⁶⁰

4. Örnek: **“Harıl harıl koşanlara, koşarken tırnaklarıyla kıvılcımlar saçanlara, ansızın sabah baskını yapanlara, orada tozu dumana katanlara, derken orada bir topluluğun ortasına dalanlara yemin olsun ki insan, Rabbine karşı gerçekten nankördür! Şüphesiz buna kendisi de şahittir ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür. Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman insan, (halinin ne olacağını) düşünmez mi? Şüphesiz Rab’leri o gün, onlardan tamamıyla haberdardır.”**²⁶¹

Ebüssuûd Efendi, mealini verdiğimiz Âdiyât suresinin inmesine sebep olan rivayeti şu şekilde nakleder:

*“Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber, Kinâne oğullarından bazı insanlar üzerine bir grup asker gönderdi. Onların kumandanlığını da Münzir b. Amr el-Ensârî’ye verdi. Bu zât, nakîblerden (müminlerin seçilmiş temsilcilerinden) idi. Hz. Peygamber, görevlendirdiği bu kişilerden bir ay haber alamadı. Münafıklar da: ‘Onlar, öldürüldüler.’ diye etrafa haber yaydılar. İşte bunun üzerine bu sure nazil olup, onların selâmette olduklarını Hz. Peygamber’e bildirdi. Bu kişilerin hedef seçilen kavme karşı baskını gerçekleştirdiğini müjdeledi. O mücahitler hakkında yalan haber yayan münafıkların nankörlüğünü de teşhir etti.”*²⁶²

E. Başka Bir Ayetle İrtibatlı Olan Rivayetlere Yer Vermesi

Esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetler incelendiğinde, bu rivayetlerde anlatılan bazı olayların daha önce inmiş olan bir ayet üzerine gerçekleştiği görülmektedir. İncelemekte olduğumuz *“İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitabi’l-Kerîm”* adlı tefsirde de, bu şekilde başka ayetlerle irtibatlandırılan rivayetler yer almaktadır.

1. Örnek: **“Her ne zaman şeytandan sana bir vesvese gelecek olursa, hemen Allah’a sığın! Çünkü O, duaları işitip icabet eder ve her şeyi bilir.”**²⁶³

²⁶⁰ Ebüssuûd, Cilt: III, s. 131.

²⁶¹ Âdiyât Sûresi, 100/1-6: “وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا فَأَنْزَلَ بِهِ نَفْعًا فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ”

²⁶² Ebüssuûd, Cilt: VIII, s. 431.

²⁶³ A’râf Sûresi, 7/200: “وَإِذَا يَنْزَغُكَ الشَّيْطَانُ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”

Mealini verdiğimiz A'râf suresinin 200. ayetinin inmesine sebep olan konu, yine A'râf suresinin 199. ayetiyle bağlantılıdır. Ebüssuûd Efendi, bu konuyu şöyle ifade eder:

*“Rivayete göre bundan önceki, ‘Sen af ve müsamaha yolunu tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme!’ (A'râf, 7/199) mealindeki ayet inince, Hz. Peygamber: ‘Ya Rabbi! Öfkenin varlığı bir gerçek iken ben bunu nasıl yapabilirim?’ dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”*²⁶⁴

2. Örnek: **“Senden önce hiçbir resul veya nebî göndermedik ki, o içinden bir arzu geçirdiği zaman, şeytan onun arzusuna vesvese katmaya çalışmasın. Ama Allah, şeytanın atacağı o vesveseyi giderir. Sonra Allah, kendi ayetlerini sapasağlam yerleştirir. Zira Allah, her şeyi bilendir; her işinde hikmet sahibidir.”**²⁶⁵

Tefsir tarihinde “Garanik hadisesi” diye bilinen bir olayla ilgili olarak indiği rivayet edilen bu ayet, Necm suresinin 20. ayetiyle bağlantılıdır. Ebüssuûd Efendi, tefsirinde önce Garanik olayı diye bilinen rivayeti aktarmış, ardından tetkik ehli alimlerin bu rivayeti doğru bulmadığını ifade etmiştir. Son olarak, bu rivayetin doğruluğu kabul edilse bile, bunun bir imtihan vesilesi olduğunu kaydetmiştir:

“Bir görüşe göre Hz. Peygamber, kavminin imana gelmesini şiddetle arzu ettiği için, onları imana yaklaştıracak hususların inmesini temenni ediyor ve bu temennisini ısrarla sürdürüyordu.

Nihayet bir gün, kavmi ile bir arada iken Necm suresi nâzil oldu. Hz. Peygamber de sureyi okumaya başladı. Tam ‘Ve üçüncüleri olan ötekini, Menat’ı gördünüz mü?’ (Necm, 53/20) mealindeki ayete gelince, şeytan ona vesvese verdi ve sonunda dilinden yanlışlıkla, ‘İşte onlar yüce kuğulardır ve hiç kuşkusuz onların şefaati umulur’ ifadesi çıkıverdi. Bunun üzerine müşrikler çok sevindiler. Hatta Hz. Peygamber, surenin sonunda secde ederken onlar da katıldılar. Mescid-i Haram’da bulunan mümin, müşrik herkes secde etti. Sonra Cebrâil, bundan dolayı Hz. Peygamber’i uyardı. Hz. Peygamber bu yaşananlara çok üzüldü. İşte bundan dolayı Allah, Hz. Peygamber’i bu ayetle teselli etti.

*Bu görüş, tahkik ehli alimler tarafından reddedilmektedir. Eğer bu görüşün doğruluğu kabul edilse; bu bir imtihan olup, onunla, iman üzere sabit olan ile imanı sarsılan kimselerin birbirlerinden ayrılması hikmetine binaen olmuştur.”*²⁶⁶

²⁶⁴ Ebüssuûd, Cilt: III, s. 502.

²⁶⁵ Hac Sûresi, 22/52: “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلَقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ”

²⁶⁶ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 41.

Örnek 3: “Peygamber’in hanımlarına, babaları, oğulları, kardeşleri, kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, mümin olan kadınları ve ellerinin altında bulunan cariyelerine görünmelerinden dolayı bir günah yoktur. Ey Peygamber hanımları! Allah’tan korkun. Şüphe yok ki Allah, her şeye şahittir.”²⁶⁷

Bu ayet, Ahzâb sûresinin 53. ayeti olan hicâb ayeti indikten sonra, peygamber hanımlarının akrabaları tarafından Hz. Peygamber’e yöneltilen bir soru üzerine inmiştir. Ebüssuûd Efendi, bu rivayeti şu şekilde takdim etmiştir:

“Rivayet olunuyor ki, hicap ayeti (Ahzâb, 33/53) nâzil olunca, onların babaları, (ilk evliliklerinden olan) oğulları ve akrabaları: ‘Ey Allah’ın Resulü! Biz de mi onlarla perde arkasından konuşacağız?’ diye sordular. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”²⁶⁸

4. Örnek: “Meryem oğlu İsa, bir misal olarak anlatılınca, senin kavmin hemen sevinç çılgınları atmaya başladılar ve: ‘Bizim ilahlarımız mı hayırlı, yoksa o mu?’ dediler. Bunu sana ancak tartışmak için söylediler. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur.”²⁶⁹

Ebüssuûd Efendi bu ayetin tefsirinde, sebab-i nüzûl ile ilgili üç farklı rivayete yer vermektedir. Bu rivayetleri de iki farklı ayetle irtibatlandırmaktadır:

a. Bu misali veren; İbni Ziba’râ adında müşrik bir şâirdir. Bu kişi, ‘Şüphe yok ki, siz ve Allah’tan başka taptığınız şeyler, cehennem yakıtıdır.’ (Enbiyâ, 21/98) ayeti hakkında Hz. Peygamber’le tartışmaya girdi ve: ‘Bu, yalnız ilahlarımız ve bizim için mi, yoksa bütün ümmetler için de geçerli mi?’ diye sordu. Hz. Peygamber de: ‘Bu, siz, ilahlarınız ve bütün ümmetler için geçerlidir.’ dedi. O zaman lânetli İbn Ziba’râ: ‘Kâbe’nin Rabbi’ne yemin olsun ki, seni mağlup ettim. Çünkü, Hristiyanlar Mesih’e tapmıyorlar mı, Yahudiler de Uzeyr’e tapmıyorlar mı ve Müleyh oğulları da, meleklerle tapmıyorlar mı? Eğer bütün bunlar, cehennemde iseler, biz ve ilahlarımız da onlarla beraber olmaya razıyız.’ dedi. İşte o zaman İbni Ziba’râ’nın kavmi sevindiler, gülmeye başladılar ve kahkahalar attılar.

b. ... Diğer bir görüşe göre ise, müşrikler, ‘Allah katında İsa’nın misali, topraktan yarattığı Adem’in misali gibidir.’ (Âl-i İmrân, 3/59) ayetini duyduklarında: ‘Biz, Hristiyanlardan daha çok hidayet üzereyiz. Çünkü onlar, bir insana tapıyorlar; biz ise, meleklerle tapıyoruz.’ dediler. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

c. Bir diğer görüşe göre ise, söz konusu ayet (Âl-i İmrân, 3/59) nâzil olunca, müşrikler: ‘Her halde Muhammed’in isteği; Hristiyanlar, bir insan

²⁶⁷ Ahzâb Sûresi, 33/55: “لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمْ فِي آبَائِهِمْ وَلَا أَبْنَائِهِمْ وَلَا إِخْوَانِهِمْ وَلَا أُمَّهَاتِهِمْ وَلَا نِسَائِهِمْ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

²⁶⁸ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 501.

²⁶⁹ Zuhurf Sûresi, 43/57-58: “وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ وَقَالُوا آلُهَاثِنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ

olan Mesih'e taptıkları gibi, kendisi de bir insan olduğu halde ona tapmamızı bekliyor ve kendisini buna layık görüyor.' dediler. Buna göre, 'Bizim ilahlarımız mı hayırlı, yoksa o mu?' cümlesindeki 'o' zamiri ile, Hz. Peygamber'i kast etmektedirler."²⁷⁰

II. BİRDEN ÇOK ESBÂB-I NÜZÛLÜ TAKDİM ETMESİ

A. Bazı Rivayetlerin Çoğunluğun Görüşü Olduğunu Söylemesi

Ebüs-suûd Efendi, bazı ayetlerin iniş sebeplerini arz ederken, bu rivayetlerin, tefsir alimlerinin çoğunluğunun görüşü olduğunu ifade eder.

1. Örnek: **“Gerçeği bilmeyenler dediler ki: ‘Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcize gelmeli değil miydi?’ Onlardan öncekiler de buna benzer sözler söylemişlerdi. Kalpleri nasıl da birbirine benziyor. Gerçekleri iyice bilmek isteyenler için delilleri apaçık gösterdik.”**²⁷¹

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin kimlerden söz ettiği konusunda ileri sürülen farklı görüşleri ifade etmiş, ardından da müfessirlerin çoğunluğunun görüşünü nakletmiştir.

*“Bunu söyleyenlerin kimler olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Abbas’a göre bunu söyleyenler Yahudilerdi. Mücahid’e göre Hristiyanlardı. ... Katade ve müfessirlerin çoğuna göre Arap müşrikleri idi.”*²⁷²

2. Örnek: **“Babalarınızın nikahlamış oldukları kadınlarla evlenmeyin. Geçmişte olanlar başka. Çünkü o, gerçekten bir hayâsızlık ve iğrenç bir şeydir. O ne fena bir yoldur.”**²⁷³

Ebüs-suûd Efendi, bu ayete konu olan olayın cahiliye dönemine ait bir uygulama olduğunu ve bu ayetle bu uygulamanın yasaklandığını ifade ederken sahabeden Abdullah b. Abbas ile birlikte müfessirlerin çoğunluğuna atıfta bulunur:

*“İbn Abbas ve müfessirlerin çoğu diyorlar ki: Cahiliye devri insanları, ölen babalarının eşleri ile evleniyorlardı. Bu ayetle bundan nehyolundular.”*²⁷⁴

²⁷⁰ Ebüsuûd, Cilt: VII, ss. 325-327.

²⁷¹ Bakara Sûresi, 2/118: “وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ”
“فَدَّ بَيْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ”

²⁷² Ebüsuûd, Cilt: I, s. 328.

²⁷³ Nisâ Sûresi, 4/22: “وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا”

²⁷⁴ Ebüsuûd, Cilt: II, s. 278.

3. Örnek: “Sen dilediğin kimseyi doğru yola eriştiremezsin. Ancak Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. Doğru yolu bulmaya kabiliyeti olanları da en iyi bilen ancak O’dur.”²⁷⁵

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin Hz. Peygamber’in amcası Ebû Talib hakkında indiğini ifade eden sebep-i nüzûlî takdim ederken, bunu alimlerin çoğunluğunun görüşü olarak ifade etmiştir:

“Alimlerin çoğu (cumhur), bu ayetin Ebû Talib hakkında indiği görüşündedir. Zira, Ebû Talib’in ölümüne yakın bir zamanda, Hz. Peygamber onun yanına gelmiş ve: ‘Amcacığım! ‘Lâ ilâhe illallah’ de ki, ben bu kelimeyi Allah katında senin için bir delil olarak sunayım.’ demişti. Ebû Talib ise: ‘Ey kardeşimin oğlu! Ben, hiç şüphesiz senin davanda doğru olduğunu biliyorum. Fakat ben hakkımda: ‘Ölürken dehşete kapıldım.’ denilmesinden ve bu imanımın senin ve akrabalarının aleyhinde kullanılmasından endişe ediyorum. Böyle bir endişem olmasaydı, şu ayrılık anında, sende gördüğüm bu büyük arzu ve nasihat karşısında hatırın için kesinlikle o kelimeyi söyledim. Fakat ben, büyüklerim Abdülmüttalib, Hâşim ve Abdî Menâf’ın dini üzere öleceğim.’ demişti.”²⁷⁶

B. Birden Fazla Rivayeti Zikrederek Tercihle Bulunması

Ebüs-suûd Efendi, bazen tefsirinde bir ayetin nüzûl sebebi ile birden fazla rivayete yer verir. Çoğunlukla, önce rivayetleri arz edip sonra tercihinin ifade eden Ebüsuûd Efendi, nadiren de olsa bazen rivayetleri zikretmeden önce tercihinin belirtmektedir. Bu konuyla ilgili olarak şu örnekleri gösterebiliriz:

1. Örnek: “Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helal ve temiz olmak şartı ile yiyiniz. Fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır.”²⁷⁷

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olarak tefsirinde iki farklı rivayete yer vermiştir. Fakat, ayetin metninde yer alan “şeytanın peşinden gitmeyiniz” cümlesini gerekçe göstererek, bu rivayetlerden birincisini tercih ettiğini ifade etmiştir:

“İbn Abbas şöyle demiştir: ‘Bu ayet, Sakîf, Benî Âmir, Benî Sa’saa, Huzaâ ve Benî Müdlic kabilelerinden bazı topluluklar hakkında nâzil olmuştur. Bunlar bir kısım ekinleri, ‘Bahîre’, ‘Sâibe’, ‘Vasîle’, ‘Hâm’ dedikleri bazı hayvanları kendileri için haram saymışlardı.

²⁷⁵ Kasas Sûresi, 28/56: “إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ”

²⁷⁶ Ebüsuûd, Cilt: VI, s. 354.

²⁷⁷ Bakara Sûresi, 2/168: “يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ”

Bir görüşe göre de bu ayet, müminlerden bir topluluk hakkında inmiştir. Onlar, kıymetli yiyecek ve giyecekleri kendilerine haram sayarlardı.

Ancak ayette yer alan ‘şeytanın peşinden gitmeyiniz/şeytanın adımlarına ayak uydurmayınız’ ifadesi, bu son görüşü reddeder. Çünkü bu ifade, hevâ ve heveslere uyma konusunda şeytanın izinden gitmeyin, demektir. Bu hitabın kâfirler için olduğu da açıktır. Nasıl olmasın ki; müminlerin zühd niyetiyle bazı helal olan şeylerden kendilerini mahrum bırakmaları şeytanın izinden gitmek anlamına gelmediği gibi, Allah’a karşı iftira anlamından da hayli hayli uzaktır.”²⁷⁸

2. Örnek: **“O cimrilik eden, üstelik etrafındaki insanlara cimriliği emreden ve Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği nimetleri gizleyen nankörler yok mu, işte Biz onları zelil ve perişan edecek bir azap hazırladık.”**²⁷⁹

Ebüs-suûd Efendi, bu ayette ilk olarak “cimrilik edilen” şeyler ile “cimriliği emredilen” şeylerin “mal ve zenginlik” olabileceğini belirtir. Hemen ardından da, bu şeylerin “Hz. Peygamber’in Tevrat’ta yer alan özellikleri” olabileceğini de belirterek, bu ikinci yorumun ayette geçen “cimriliğin emredilmesi” ifadesine daha uygun olacağını söyler. Zira Yahudi alimleri, Hz. Peygamber’in Tevrat’ta yer alan özelliklerini hem gizlerler hem de peşlerinden gelenlere bunu emrederler.

Bu örnekte farklı olan şudur ki; ilk önce ayetin yorumuyla ilgili tercih belirtilmiş, sonra rivayetlere yer verilmiştir:

“Yani onlar, Allah’ın kendilerine verdiği mal ve zenginlik gibi nimetleri gizlerler. Yahut onlar, Allah’ın Tevrat’ta kendilerine açıkladığı Hz. Peygamber’in sıfatlarını gizlerler. Bu ikinci tefsir, insanlara da cimriliği emretmeleri vasfına daha uygun düşer. Çünkü Yahudi alimleri, Hz. Peygamber’in sıfatlarını gizledikleri gibi, kendilerini izleyenlere de bunu gizlemelerini emrediyorlardı.

... Bu ayet, bir grup Yahudi hakkında nâzil olmuştur. Onlar, Ensar sahabeler için nasihat yoluyla: ‘Mallarınızı harcamayın; yoksa biz sizin fakir düşmenizden endişe ediyoruz.’ diyorlardı. Diğer bir görüşe göre de bu ayet, Hz. Peygamber’in Tevrat’taki özelliklerini gizleyen Yahudi alimleri hakkında inmiştir.”²⁸⁰

3. Örnek: **“Doğrusu sizden, öne geçenleri de arkaya kalanları da pek iyi biliriz.”**²⁸¹

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin tefsirinde “öne geçenler” ile “arkaya kalanları”, yaşam zamanı olarak, sizden önce yaşamış olanlar ve sizden sonra yaşayacak olanlar şeklinde açıklar. Aynı zamanda bunun, İslam’da, cihadda ve Allah’a itaat konusunda

²⁷⁸ Ebüsuûd, Cilt: I, s. 394.

²⁷⁹ Nisâ Sûresi, 4/37: “الَّذِينَ يَبِخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا”

²⁸⁰ Ebüsuûd, Cilt: II, s. 323.

²⁸¹ Hicr Sûresi, 15/24: “وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ”

önde olanlar ile geride kalanlar anlamında olabileceğini de belirtir. Bundan sonra ise, iki farklı rivayete yer vererek, bunlardan birincisinin ayetin öncesine ve sonrasına daha uygun olduğunu ifade eder:

“Bir görüşe göre, Hz. Peygamber, cemaatle namazda birinci safın ne kadar faziletli olduğuna dair teşvikte bulundu. Bu yüzden sahabe arasında birinci safa girmek için izdiham meydana geldi. İşte bunun üzerine bu ayet indi.

Diğer bir görüşe göre ise, güzel bir kadın Hz. Peygamber’in arkasında namaz kılıyordu. Bazı insanlar onu görmemek için öne geçtiler; bazıları da onu görmek için arkaya geçtiler. İşte bunun üzerine bu ayet indi.

Ancak, birinci görüş, önceki ve sonraki ayetlerin konusuna daha uygundur.”²⁸²

4. Örnek: **“Tâ Hâ. Biz, bu Kur’an’ı sana, meşakkat çekip bedbaht olasın diye indirmedik.”²⁸³**

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olarak gösterilen iki rivayeti de zikrettikten sonra, bunlardan birincisinin daha uygun olduğunu ifade etmiştir:

“Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber geceleri o kadar namaz kılıyordu ki, ayakları şişiyordu. Bunun üzerine Cebrâîl ona: ‘Kendi nefsinin de gözet; onun da senin üzerinde hakkı vardır.’ dedi. Yani, Biz bu Kur’an’ı sana, kendini ağır perhizlerle ve büyük sıkıntılarla harap etmen için göndermedik. Sana ancak, müsamaha içeren Hanîf bir din gönderilmiştir.

Bir görüşe göre ise, müşriklerden Ebû Cehil ile Nadr b. Hâris, Hz. Peygamber’e: ‘Sen, mutsuzsun ve sıkıntı içindesin. Çünkü atalarının dinini terk ettin. Bu Kur’an da mutsuz olman ve sıkıntı çekmen için sana inmiş.’ dediler. İşte onların bu sözleri reddedilerek: ‘Bu Kur’an’ı onların dedikleri için sana indirmedik.’ denildi.

Ancak ilk görüş daha uygundur. Zaten bir sonraki ayette yer alan istisna da bunu gösterir.”²⁸⁴

C. Birden Fazla Rivayeti Zikrederek Tercihle Bulunmaması

Tefsir ilminin alt dallarından biri olan Esbâb-ı Nüzûl ilmi ile ilgili kaynaklarda, bir ayet için bazen birden fazla rivayet bulunduğu görülmektedir. Buna “Sebebin Taaddüdü” ismi verilmektedir.²⁸⁵ Bu durum, doğal olarak Ebüssuûd Efendi’nin tefsirine de yansımıştır. Ebüssuûd Efendi, bazen bir ayet için söz konusu olan birçok rivayeti peş peşe nakleder. Fakat bunların arasından herhangi bir tercihte bulunmaz. Şimdi bununla ilgili örnekleri inceleyelim:

²⁸² Ebüssuûd, Cilt: V, s. 70.

²⁸³ Tâ Hâ Sûresi, 20/1-2: “طه مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ”

²⁸⁴ Ebüssuûd, Cilt: V, ss. 398-399.

²⁸⁵ Zerkânî, Cilt: I, s. 97.

1. Örnek: “Onlara, gelin Allah’ın indirdiği buyruklara tâbi olun, denildiğinde: ‘Hayır, biz babalarımızı hangi inanç üzerinde bulduysak ona uyarız.’ derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar?”²⁸⁶

Ebüs-suûd Efendi, tefsirinde bu ayetin inmesine sebep olarak gösterilen iki rivayete yer vermiştir ve bu rivayetler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır:

“Bu ayet, müşrikler hakkında inmiştir. Onlara, Kur’an’a ve Allah’ın indirmiş olduğu açık deliller ve kesin kanıtlara uymaları emredilince, onlar atalarını taklide yöneldiler.

Bu ayetin Yahudiler’den bir grup hakkında indiği de söylenmiştir. Hz. Peygamber, onları İslam’a çağırdığında onlar: ‘Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız; çünkü onlar bizden daha hayırlı ve daha bilgiliydi.’ dediler.”²⁸⁷

2. Örnek: “De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok affedicidir, engin merhamet ve ihsan sahibidir.”²⁸⁸

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin tefsirinde, sebep-i nüzûl ile ilgili değişik görüşlere yer vermiştir. Her ne kadar bu görüşlerden ilk üç tanesini ‘rivayet olduğuna göre’ ve ‘denilmiştir ki’ gibi ifadelerle verip, son görüşü isnadıyla birlikte verse de tercih belirten açık bir beyanda bulunmadığı görülmektedir.

“Bu ayetin iniş sebebi hakkında değişik görüşler vardır:

a. Rivayet olduğuna göre bu ayet, Yahudiler ‘Biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz’ dedikleri zaman inmiştir.

b. Bu ayetin, Necran heyeti ‘Biz Mesih’e, Allah’a olan muhabbetimizden dolayı tapıyoruz.’ dedikleri zaman indiği söylenmiştir.

c. Hz. Peygamber döneminde yaşayan ve Allah’a muhabbetleri olduğunu iddia eden bazı kavimler hakkında indiği de söylenmiştir. Bunun üzerine o kavimlere iddialarını doğrulayan davranışta bulunmaları emredilmiştir.

d. Dahhâk’in İbn Abbas’tan rivayet ettiğine göre: Bir gün Hz. Peygamber, Kureyşlileri seyrediyordu. Onlar, Mescid-i Haram’da, devekuşu yumurtalarını astıkları ve kulaklarına da salkım küpe taktıkları putlarına secde ediyorlardı. O zaman Resulullah onlara seslenerek şöyle dedi: ‘Ey Kureyş topluluğu! Siz İbrahim ve İsmail’in dinine gerçekten muhalefet ettiniz.’ Kureyşliler de: ‘Biz ancak, Allah’a olan muhabbetimizden dolayı, bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye bu putlara tapıyoruz.’ cevabını verdiler. İşte bunun üzerine Allah da Resulüne: ‘Onlara söyle; eğer Allah’ı sevdiğiniz için ve sizi O’na yaklaştırsınlar diye putlara tapıyorsanız, asıl siz benim şeriatıma ve sünnetime

²⁸⁶ Bakara Sûresi, 2/170: “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ”

²⁸⁷ Ebüs-suûd, Cilt: I, s. 396.

²⁸⁸ Âl-i İmran Sûresi, 3/31: “قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

uyun ki, Allah da sizi sevsin. Zira ben O'nun size gönderdiği peygamberi ve deliliyim.' buyurdu."²⁸⁹

3. Örnek: **“Kâfirler, insanları Allah yolundan uzaklaştırmak için mallarını harcıyorlar. Daha da harçayacaklar! Ama gayelerine ulaşamayacaklarından bu, onlara yürek acısı olacak. Sonra da yenilecekler. İnkârlarında ısrar edenler toplanıp cehenneme sürülecekler.”**²⁹⁰

Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinde, bu ayetin inmesine sebep olarak üç farklı rivayete yer verilmekte ve bu rivayetler için tercih belirten herhangi bir ifade kullanılmamaktadır:

“Bu ayetin iniş sebebi hakkında değişik görüşler rivayet edilmiştir:

a. Bu ayet, Bedir savaşında müşrik ordusunun yemek masraflarını üstlenen on iki Kureyş zengini hakkında inmiştir. Her biri günde on deve kesiyordu.

b. Bu ayet, Ebû Süfyan hakkında inmiştir. Ebû Süfyan, Uhud savaşı sırasında müşrik ordusuna katılan Araplar dışında iki bin asker de ücretle tutmuştu. Onlar için kırk okka (okka, 1283 gr.) gümüş harcamıştı.

c. Bu ayet, Ebû Süfyan idaresinde Şam'dan gelen ticaret kervanının getirdiği malların sahipleri hakkında nâzil olmuştur. Bedir savaşında Kureyşliler yenilgiye uğrayınca, o malların sahiplerine: ‘Muhammed’le savaşmak için bu mallarınızla yardım edin! Umulur ki, ondan intikamınızı alırsız.’ teklifini yaptılar. Onlar da kabul ettiler.”²⁹¹

4. Örnek: **“Müminler sadece “iman ettik” demeleri sebebiyle kendi hallerine bırakılvereceklerini ve imtihana tâbi tutulmayacaklarını mı zannettiler?”**²⁹²

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin kimler hakkında indiği ile ilgili üç farklı rivayete yer vermekle birlikte, bu rivayetler arasından herhangi birini tercih ettiğini belirten bir ifade kullanmamıştır:

“Rivayet olunuyor ki bu ayet, bazı sahabeler hakkında inmiştir. Bu sahabeler, sabır göstermeyip müşriklerin eziyetlerinden şikâyet etmişlerdi.

Diğer bir görüşe göre bu ayet, Allah yolunda işkence gören Hz. Ammar hakkında inmiştir.

Bir diğer görüşe göre ise bu ayet, Ömer b. Hattab'ın kölesi olan Mehca' hakkında inmiştir. Amir b. el-Hadramî, Bedir savaşında onu bir okla şehit edince, babası ile eşi sabır konusunda zorlanmışlardı. Hz. Peygamber de: ‘Şehitlerin efendisi Mehca’dır. Bu ümmetten cennetin kapısına ilk çağrılacak kişi de odur.’ demişti.”²⁹³

²⁸⁹ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 41.

²⁹⁰ Enfâl Sûresi, 8/36: “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصْنَعُوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُفْقَهُنَّهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ”

²⁹¹ Ebüssuûd, Cilt: IV, ss. 33-34.

²⁹² Ankebût Sûresi, 29/2: “أَحْسِبِ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ”

²⁹³ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 367.

D. Bir Rivayetin Değişik Varyasyonlarına Değinmesi

Esbâb-ı nüzûl, rivayete dayalı bir ilim olduğu için, bazen Kur'an'ın iniş sürecinde yaşanan bir olayın küçük farklılıklarına işaret eden farklı rivayetler söz konusu olabilmektedir. Bu durumda, bir ayetle ilgili sanki birden fazla rivayet varmış gibi bir durum oluşmaktadır. Halbuki aktarılanlar bir rivayetin varyasyonlarından ibarettir. Ebüssuûd Efendi, bazen bu gibi rivayetlere değinmiştir.

1. Örnek: “Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah size kelâle (babası ve çocuğu olmayan kimse)nin mirası hakkındaki hükmünü şöyle açıklar: Çocuğu olmayan ve kız kardeşi bulunan bir erkek ölünce bıraktığının yarısı onundur. Çocuğu olmayan kız kardeş ölürse, erkek kardeş ona vâris olur. Eğer ölenin iki kız kardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kardeşler erkek ve kadın iseler, erkeğin payı iki kadın payı kadardır. Şaşırmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”²⁹⁴

Ebüssuûd Efendi'nin, bu ayetin inmesine sebep olarak verdiği üç rivayetten ikincisi ile üçüncüsü aynı rivayetin farklı varyasyonlarıdır:

“Rivayet olunuyor ki, Vedâ Haccı yılında Mekke yolunda Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'e gelip: 'Benim bir kız kardeşim var. O ölürse, onun mirasından ben ne alacağım?' diye sordu.

Diğer bir rivayete göre ise Câbir b. Abdullah hasta iken Hz. Peygamber onu ziyarete gitti. O sırada kendisi, Resulullah'a: 'Ben kelâle bir kimseyim; buna göre ben malımı ne yapacağım?' diye sordu.

Yine Câbir'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: Ben hasta iken, şuurum yerinde olmadığı bir sırada Hz. Peygamber beni ziyarete geldi ve abdest alıp abdest suyundan benim üstüme serpince şuurum yerine geldi. O zaman ben: 'Ya Resulallah! Benim mirasım kime kalacak? Bana kelâle yakınlarım mı vâris olacak?' diye sordum. İşte bunun üzerine bu ayet indi.”²⁹⁵

2. Örnek: “Ayetlerimizi inkâr edip de: ‘And olsun ki, bana mal ve evlat verilecek!’ diyen adamı gördün mü?”²⁹⁶

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olarak Âs b. Vâil ile Habbab b. Eret arasında yaşanan olayı aktarmıştır. Ancak bu olayın ayrıntılarıyla ilgili iki farklı rivayet vardır. Ebüssuûd Efendi, bu iki farklı rivayeti de takdim etmiştir:

²⁹⁴ Nisâ Sûresi, 4/176: “يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الشُّلُّانُ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ”

²⁹⁵ Ebüssuûd, Cilt: II, ss. 475-476.

²⁹⁶ Meryem Sûresi, 19/77: “أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا”

“Bu ayet, Âs b. Vâil hakkında inmiştir. Habbâb b. Eret’in ondan alacağı vardı. Kendisinden alacağını istediğinde Âs, ona: ‘Hayır, sen Muhammed’i inkâr etmedikçe vermeyeceğim.’ dedi. Habbâb da: ‘Asla! Vallahi, ben hayatımda da, öldükten sonra da ve tekrar diriltildiğimde de onu inkâr etmeyeceğim.’ dedi. Âs da ona: ‘Sen öldükten sonra dirildiğinde bana gelirsın; o zaman benim malım ve çocuklarım olacak; ben de sana borcumu vereceğim.’ dedi.

Bir başka rivayette ise, Habbâb: ‘Allah, senin canını alıncaya kadar ve seni tekrar diriltinceye kadar ben Muhammed’i inkâr etmeyeceğim!’ dedi. Bunun üzerine Âs da: ‘Ben, gerçekten ölecek ve sonra yine diriltilecek miyim?’ dedi. Habbâb, ‘Evet!’ deyince Âs da: ‘Beni bırak, öleyim ve sonra dirileyim; o zaman bana mal ve evlat verilecek; ben de sana borcumu ödeyeceğim.’ dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”²⁹⁷

3. Örnek: “**Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyetle bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah, her şeyi işiten ve görendir.**”²⁹⁸

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin nüzûl sebebi olarak rivayet edilen ve Hz. Peygamber ile Havle binti Sa’lebe isimli sahabî hanım arasında yaşanan olayın küçük farklarına işaret eden üç farklı rivayeti nakletmiştir:

“Bu kadın, Havle binti Sa’lebe b. Malik b. Huzâme el-Hazrecî’dir. Kocası Evs b. Sâmî -ki Ubâde’nin kardeşidir-, kendisine zihâr yapmış, sonra da söylediklerine pişman olmuştu. Ama yine de eşine: ‘Sanırım, sen artık bana haram oldun.’ demişti. Bu da, eşi Havle’ye çok ağır gelmiş ve Hz. Peygamber’e giderek ondan fetva istemişti. Hz. Peygamber de: ‘Sen artık kocana haram oldun.’ demişti. O da: ‘Ey Allah’ın Resulü! Kocam, talâk kelimesini ağzına almadı.’ demiş, fakat Hz. Peygamber yine: ‘Artık sen ona haram oldun.’ demişti.

Bir başka rivayette ise, Hz. Peygamber her defasında ona: ‘Ben gördüğüm kadarıyla, artık sen ona haram oldun.’ demişti. En sonunda o da: ‘Ben, ona olan ihtiyacımı ve sevgimi Allah’a şikâyet ediyorum!’ demiş ve durmadan Hz. Peygamber’e müracaat edip, her defasında Hz. Peygamber: ‘Sen ona haram oldun.’ deyince, Allah’a şikâyetle bulunup yakarmaya devam etmişti. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

... Bir rivayette ise, sözü edilen kadın, Hz. Peygamber’den fetva istediğinde, Resulullah ona: ‘Senin bu işin için benim elimde bir şey yok.’ demişti. Kadın da başını göğze doğru kaldırıp: ‘Allah’ım! Ben hâlimi sana şikâyet ediyorum. Sen, Peygamberinin lisanıyla buna bir çözüm indir!’ diye yakarmıştı.”²⁹⁹

²⁹⁷ Ebüssuûd, Cilt: V, s. 385.

²⁹⁸ Mücâdile Sûresi, 58/1: “قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ”

²⁹⁹ Ebüssuûd, Cilt: VIII, ss. 93-94.

III. EBÜSSUÛD EFENDİ’NİN ESBÂB-I NÜZÛLÜ DEĞERLENDİRMESİ

A. Rivayetleri Verip Bunlara Göre Oluşan Manayı Açıklaması

“Yoksa siz daha önce Musa’dan istendiği gibi Resulünüzden de olur olmaz şeyler istemek, onu sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim imanı küfürle değiştirirse, artık doğru yoldan sapmış olur.”³⁰⁰

Ebüssuûd Efendi, bu ayetteki “siz” ifadesiyle kimlerin kastedildiği konusunda üç farklı nüzûl sebebini nakletmiştir. Bu rivayetlerden son ikisine göre ayetteki hitap Yahudilere veya müşriklere yöneliktir. Bu durumda, ayette yer alan “Resulünüz” ifadesi ile “Kim imanı küfürle değiştirirse” ifadesi izaha ihtiyaç duymaktadır. Ebüssuûd Efendi de bu izahları yapmıştır:

“Bir rivayete göre, Müslümanlardan bir topluluk, Peygamber’den, müşriklerin ‘Zâte Envât’ı gibi, kendileri için böyle bir şey belirlemesini istediler. ‘Zâte Envât’, müşrikler için kutsal bir ağaçtı. Onlar, bu ağaca tapıyorlar ve ona yiyecek ve içecekler asıyorlardı.

... Bir görüşe göre de, ayetin hitabı Yahudiler içindir. Onların, gökten kendilerine bir kitap indirilmesini istemeleri (İsrâ, 17/93) üzerine bu ayet inmiştir.

Bir görüşe göre ise bu hitap müşrikler içindir. Onların, “Sen bizim için yerden kaynayan bir su akıtmadıkça biz sana asla inanmayız.” demeleri üzerine bu ayet inmiştir.

Bu iki görüşe göre, ayette yer alan ‘resulünüz’ ifadesi; onların İslam’a davet edilen topluluklardan (ümme-i davet) olmaları itibarıyla.

Ve yine bu iki görüşe göre, onlar imandan uzak oldukları halde onlar hakkında, ‘Kim imanı küfürle değiştirirse...’ denmesi; ‘Kim imana imkanı olduğu halde, gücünü küfür yönünde harcar ve küfrü imana tercih ederse...’ demektir.”³⁰¹

B. Sebebin Hususiliğine Değil Hükmün Umumiliğine İtibar Etmesi

Hiç şüphesiz ayetlerin anlamlarını nüzûl sebepleriyle sınırlandırmak, Kur’an’ın evrensel mesajının anlaşılmasının önünde bir engel oluşturabilir. Bu yüzden Ebüssuûd Efendi, tefsirinde birçok defa ayetlerin iniş sebeplerinin hususiliğine değil, ayetten anlaşılan hükmün umumiliğine itibar edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

³⁰⁰ Bakara Sûresi, 2/108: “أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ”

³⁰¹ Ebüssuûd, Cilt: I, ss. 316-317.

1. Örnek: “Allah’ın mescidlerinde Allah’ın adının anılmasını engelleyip oraların ıssız ve harap hale gelmesine çalışanlardan daha zalim kim olabilir? Bunlar oralara ancak korka korka girebilirler. Onlar için dünyada zillet, ahirette ise müthiş bir azap vardır.”³⁰²

Ebüssuûd Efendi, bu ayetin inmesine sebep olarak rivayet edilen iki olayı nakletmeden önce, itibar edilmesi gerekenin nüzûl sebebinin hususiliği değil, ayetin ifade ettiği hükmün umumiliği olduğunu belirtmiştir:

*“Her ne kadar bu ayetin iniş sebebi, belirli bir grubun belirli bir mescitte yapmış olduğu davranışlar olsa da; bu ayetin ifade ettiği hüküm, bütün mescidler ve mâbedler için geçerlidir. Rivayete göre Hristiyanlar, Beytü'l-Makdis'e pislik atıyorlardı ve insanların orada ibadet etmelerine engel oluyorlardı. Romalılar da, Beytü'l-Makdis'e saldırdılar, şehri tamamen harap ettiler, Tevrat'ı yaktılar ve halkın bir kısmını öldürüp bir kısmını esir aldılar.”*³⁰³

2. Örnek: “Yetimlere mallarını verin; temiz olanı murdar olan ile değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Şüphesiz bu, büyük bir günahdır.”³⁰⁴

Ebüssuûd Efendi, bu ayette geçen “yetimlere mallarını verin” ifadesi ile kastedilenin bilfiil vermek olmadığı görüşündedir. Zira, yine Nisâ suresinin 6. ayetinde ifade edildiğine göre, yetimlere mallarını geri verme mükellefiyeti, ergenliğe ulaşmaları ve rüşdlerinin sabit görülmesi şartına bağlıdır. Burada ise mutlak olarak yetimlerden söz edilmektedir. Öyleyse buradaki anlam, “malları bilfiil teslim etmek”ten farklı bir anlam olmalıdır.

Dolayısıyla bu ayette “yetimlere mallarını verin” emri ile, “onların mallarını zarara uğratmayın” anlamı kastedilmektedir.

Ancak Ebüssuûd Efendi’nin bu izahı ile çelişkili gibi görünen bir rivayet vardır. Çünkü söz konusu rivayete göre bu ayette, malların yetim olan kişiye bilfiil teslim edilmesi emredilmektedir. İşte Ebüssuûd Efendi bu noktada, “Sebeb-i nüzûlün özel olmasına değil, ayetin lafzının genel olmasına itibar edilir.” demektedir:

“Rivayet olunduğuna göre, Gatafan kabilesinden bir adamın yanında, kardeşinin oğluna ait büyük miktarda mal varmış. Çocuk erişkinliğe ulaşınca malını istemiş, fakat amcası vermemiş. O sırada bu ayet nâzil olmuş. Adam bu

³⁰² Bakara Sûresi, 2/114: “وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ”

³⁰³ Ebüssuûd, Cilt: I, ss. 322-323.

³⁰⁴ Nisâ Sûresi, 4/2: “وَاتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا”

ayeti duyunca: Allah'a ve Resulüne itaat ettik. O büyük günahattan Allah'a sığınırız, demiş.

İşte bu rivayet bizim açıklamalarımıza zarar vermez. Zira sebebin hususi oluşuna değil, lafzın umumi oluşuna itibar edilir.”³⁰⁵

3. Örnek: “Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Gerçekten Allah, size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz ki Allah, her şeyi hakkıyla işiten ve görendir.”³⁰⁶

Ebüs-suûd Efendi önce, Mekke'nin fethi sırasında Osman b. Talha hakkında indiği söylenen bu ayetin hükmünün genel olduğunu ve nüzûl sebebine hasredilemeyeceğini ifade eder. Daha sonra da söz konusu rivayeti takdim eder:

“Her ne kadar bu ayet, Kâbe'nin hizmetlisi olan Osman b. Talha b. Abdiddar hakkında nâzil olmuşsa da, buradaki hitap genel olup ifade ettiği hüküm, kesinlikle bütün mükellefleri kapsar. Nitekim ‘emanetler’ kelimesi de ister Allah'la ister kullarla ilgili olsun bütün fülî, kavli ve itikadî hakları içeren bir anlam ifade etmektedir.

Osman b. Talha ile ilgili rivayet şöyledir: Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi günü şehre girince, Osman b. Talha Kâbe'nin kapısını kilitleyip damına çıktı; anahtarı vermek istemedi ve: Eğer Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğunu bilsem, anahtarı vermemezlik etmezdim, dedi. Bunun üzerine Ali b. Ebî Talip, onun elini büküp anahtarı aldı ve kapıyı açtı. Hz. Peygamber Kâbe'ye girip iki rekat namaz kıldı. Sonra dışarı çıkınca Abbas, Hz. Peygamber'den, anahtarın kendisine teslimini, hacılara su dağıtma ile Kâbe hizmetlerinin kendisine verilmesini istedi. İşte o zaman bu ayet nâzil oldu.

Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ali'ye anahtarı Osman b. Talha'ya geri vermesini ve ondan özür dilemesini emretti. Osman b. Talha, Ali'ye: Önce zorluk çıkardın, eziyet ettin; sonra geldin, özür diliyorsun, dedi. Ali de ona: Allah, senin hakkında Kur'an'dan bir ayet indirdi, dedi ve inen ayeti ona okudu.

Bunun üzerine Osman b. Talha kelime-i şehadeti söyleyerek Müslüman oldu. O zaman Cebrâil inip Hz. Peygamber'e, Kâbe hizmetinin ebediyen Osman b. Talha'nın neslinde kalacağını bildirdi.”³⁰⁷

4. Örnek: “Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz, bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.”³⁰⁸

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin iniş sebebi ile ilgili olarak üç farklı görüşe yer verdikten sonra, ayetin anlamının, bu rivayetleri de içine alan bir genelliğe sahip olduğunu söylemektedir:

³⁰⁵ Ebüsuûd, Cilt: II, s. 243.

³⁰⁶ Nisâ Sûresi, 4/58: “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ”

³⁰⁷ Ebüsuûd, Cilt: II, ss. 351-352.

³⁰⁸ Ahzâb Sûresi, 33/58: “وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغْيٍ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا”

“Deniliyor ki bu ayet, bazı münafıklar hakkında inmiştir. Bu münafıklar, Hz. Ali’yi incitiyorlardı ve asılsız dedikoduları ona duyuruyorlardı.

Diğer bir görüşe göre ise bu ayet, Hz. Aişe’ye iftira atanlar hakkında inmiştir.

Dahhâk ve Kelbî’ye göre ise bu ayet, bazı zinâkâr kişiler hakkında inmiştir. Bu kişiler, geceleri tuvalet ihtiyacını gidermek için evlerinden dışarı çıkan kadınları takip ediyorlardı. Genellikle sadece köle kadınları rahatsız ediyorlardı. Fakat bazen ya bilmeyerek veya bilmezden gelerek hür kadınları da rahatsız ediyorlardı. Zira bütün kadınların elbise ve kıyafetleri aynıydı.

Açık olan görüşe göre ise, bu ayet, sözü edilen durumların hepsini ve ileride gelecek olan (Ahzâb, 33/60) ‘kötü haber yayanlar’ın fîtnesini de kapsamaktadır.”³⁰⁹

5. Örnek: “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok merhametli olandır.”³¹⁰

Ebüssuûd Efendi, bu ayette yer alan “Allah’ın bağışlaması”nı, tövbe şartına bağlamanın ayetin zâhirine uygun olmadığını belirtmektedir. Çünkü bu ayetteki bağışlama, mutlak olarak (bir şarta bağlanmaksızın) ifade edilmiştir.

Ebüssuûd Efendi, ayetin bu şekilde genel bir anlam ifade ettiğine dair birçok deliller getirir. Bunlardan biri, Nisâ suresinin 116. ayetindeki “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar.” ifadelerinden anlaşılan mananın net olmasıdır.

Daha sonra Ebüssuûd Efendi, bu ayetteki bağışlamanın tövbe edenler hakkında olduğunu belirten sebab-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin, ayetin anlamındaki bu genelliği daraltamayacağını söyler.

Ancak Ebüssuûd Efendi bu yorumunu yaparken, söz konusu rivayete yer vermez:

“İniş sebepleri bağlamında, bu ayetin, tövbe edenler hakkında indiğine dair gelen rivayet de, bu hükmün (Allah’ın bağışlaması hükmünün) tövbe edenlere özel olmasını gerektirmez. Arap dilinde, mutlak ile kayıtlı olan ifadeler bir kelam içinde zikredildiklerinde, mutlak olanın kayıtlı olana göre yorumlanmasının zorunlu olduğu iddiası da burada geçerli değildir. Nasıl geçerli olsun ki, burada bir kelam değil, bir kelam gibi sayılma (sebeb-i nüzûl rivayeti ile ayetin bir kelam gibi sayılması) söz konusudur.”³¹¹

³⁰⁹ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 503.

³¹⁰ Zümer Sûresi, 39/53: “قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ”

³¹¹ Ebüssuûd, Cilt: VII, s. 212.

C. Rivayeti Ayetin Tefsirine Delil Olarak Kullanması

Ebüs-suûd Efendi, bazen bir ayetle ilgili yaptığı yorumu desteklemek amacıyla nüzûl sebeplerini takdim eder. Yani önce, ayetin anlamıyla ilgili bir izahta bulunur. Sonra da ayetin iniş sebebini açıklayan rivayetin bu izahı desteklediğini ifade eder. Bu gibi örneklerde okuyucuda, dirayetin rivayetten daha baskın olduğu yönünde bir izlenim oluşmaktadır.

1. Örnek: “Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak ve Yakup’un ve onun evlatlarının Yahudi ve Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: ‘Siz mi daha iyi bileceksiniz yoksa Allah mı?’ Allah’tan gelen bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.”³¹²

Ebüs-suûd Efendi, bu ayetin tefsirini yaparken, gramerle ilgili incelikleri dikkate alarak oluşan manaları açıklar. Ayrıca bu yorumlardan farklı olan bir görüşe de yer verir. İşte bu görüşe dayanak olarak, sebebi nüzûl ile ilgili rivayeti gösterir:

“Bu ayetin manasının şöyle olabileceği de söylenmiştir: ‘Siz Yahudiler, Allah hakkında ve sizden değil de Araplardan bir peygamber seçmesi ile ilgili olarak bizimle tartışıyor musunuz?’ İşte bu görüşün dayanağı şu rivayettir: Ehli Kitap, Hz. Peygamber’e: ‘Bütün peygamberler, biz İsrailoğulları’ndandır. Eğer sen de gerçekten peygamber olsaydın, bizden olurdun!’ dediler.”³¹³

2. Örnek: “De ki: Ey mülk ve hakimiyet sahibi Allah’ım! Sen mülkünü dilediğine verir, dilediğinden onu çeker alırsın. Dilediğini aziz, dilediğini zelil kılarırsın. Her türlü hayır yalnız Sen’in elindedir. Sen elbette her şeye kadirsin.”³¹⁴

Bu ayette, Allah’ın kudreti anlatılırken “mülkünü dilediğine verme ve alma” ile “dilediğini aziz kılma, dilediğini de zelil kılma” şeklinde karşıtlıklardan söz edilmektedir. Ancak ayetin devamında “Her türlü hayır yalnız Sen’in elindedir.” denmiş, “şer”den söz edilmemiştir. İşte bunun sebebini ifade sadedinde Ebüsuûd Efendi, farklı görüşler ileri sürmüş, bu görüşlerden sonuncusunu desteklemek için ayetin nüzûl sebebine yer vermiştir:

“Burada şerrin değil de yalnız hayrın Allah’ın elinde olduğunun söylenmesi şu sebeplerle olabilir:

³¹² Bakara Sûresi, 2/140: “أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ”

³¹³ Ebüsuûd, Cilt: I, s. 363.

³¹⁴ Âl-i İmran Sûresi, 3/26: “قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ”

a. İlahî hükme bizzat konu olan yalnızca hayırdır. Şerrin ilâhî hükme konu olması ise arızîdir. Zira cüz'î bir şerrin içinde mutlaka küllî bir hayır vardır.

b. Şerrin meydana gelmesinde kısmen sahibinin de etkisi vardır. Çünkü şer, sahibinin amellerinin karşılığıdır. Hayır ise salt ilâhî lütuftur.

c. Ayette şerrin zikredilmemesi, insanların edebi gözetip şerri Allah'a isnad etmemeleri içindir.

d. Burada söz konusu olan sadece hayırdır. Zira rivayet olunuyor ki: Resulullah, Hendek savaşında Medinelilerden her on kişiye kırk arşın hendek kazma işi verdi ve onlar da kazmaya başladılar. Derken hendekte kocaman bir kaya çıktı; küllümler, kazmalar, balyozlarla onu parçalamak mümkün olmadı. Sonra Selman-ı Fârisî (ö. 653) vasıtasıyla haber gönderildi ve Hz. Peygamber geldi. Selman'ın elinden küllüğü alıp bir darbe vurunca kaya parçalandı ve çıkan kıvılcım, karanlık bir evdeki lamba gibi hendeğin iki tarafını aydınlattı. O anda Hz. Peygamber tekbir getirdi. Müslümanlar da onunla beraber tekbir getirdiler. Sonra: 'Bana bu ışıktan Hîre sarayları göründü. Sanki onlar köpeğin azı dişleri gibidir.' dedi. İkinci defa vurdu: 'Bana Rum toprağındaki kızıl saraylar göründü.' dedi. Üçüncü defa vurduğunda da: 'Bana Sana sarayları göründü. Cebrâil de ümmetimin bu yerlerin hepsini fethedeceğini bana haber verdi. Size müjdelersun!' dedi. Bunu duyan münafıklar da Müslümanlara: 'Siz bu işe hayret etmiyor musunuz? Size umut veriyor, sizi boş vaatlerle oyalıyor. Yesrib'den Hîre saraylarını, Kisra şehirlerini gördüğünü ve o yerlerin sizin tarafınızdan fethedileceğini haber veriyor. Oysa siz açıkta meydan savaşı veremediğiniz için korkunuzdan hendek kazıyorsunuz.' İşte o zaman bu ayet nâzil oldu.³¹⁵

3. Örnek: “Gündüzün iki tarafında, gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl! Zira böyle iyilikler, günahları silip giderir. Bu, düşünen ve ibret alanlara bir nasihattir.”³¹⁶

Ebüssuûd Efendi bu ayetin “iyilikler, günahları silip giderir” kısmıyla alakalı olarak iki farklı anlam verir. Birincisi; “iyilikler, yapılmış olan bazı kötülöklere kefarete olur.” şeklindedir. İkinci anlam ise; “iyilikler, insanı, yapılmış ihtimali bulunan bazı kötülöklere düşmekten alıkoyar.” şeklindedir. İşte Ebüssuûd Efendi bu iki anlamdan birincisini izah ederken, delil olarak sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete yer verir:

“Muhakkak ki iyilikler, özellikle iyiliklerin özü olan namazlar, insanların çoğı zaman kendilerini kurtaramadıkları kötülöklere kefarete olur. Hadiste şöyle denilmektedir: 'Şüphesiz büyük günahlar işlenmedikçe, namazlar iki vakit arasında işlenen günahlara kefarete olmaktadır.' Bir görüşe göre bu ayet, Ebû Yeser el-Ensârî hakkında inmiştir. Anılan zat, bir yabancı kadını öpmüş, sonra pişman olmuş ve Hz. Peygamber'e gelip olanları anlatmış. Hz. Peygamber de ona: 'Rabbimin emrini bekle!' demiş. Sonra Hz. Peygamber ikindi namazını kılınca bu ayet inmiş. İşte o zaman Hz. Peygamber, o zata: 'Evet, şimdi git, zira bu kıldığın namaz, yaptığına kefarettir.' demiştir.

³¹⁵ Ebüssuûd, Cilt: II, s. 36.

³¹⁶ Hûd Sûresi, 11/114: “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ”

Ya da bu ayetin anlamı; iyilikler ve özellikle de namazlar, günahları işlemekten alıkoyarlar, şeklindedir. Nitekim bir ayette: ‘Şüphesiz namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.’ (Ankebût, 29/45) denilmektedir.”³¹⁷

4. Örnek: **“Kıyametin ne zaman kopacağını bilgisi, yalnız Allah katındadır. Yağmuru da O yağdırır, rahimlerde olanı da O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Her şeyi mükemmel bir tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan Allah’tır.”³¹⁸**

Ayetin metninde, sadece Allah katında olan şeyin, “kıyametin bilgisi” (ilmü’s-sâati) olduğu söylenmektedir. Ebüssuûd Efendi burayı biraz açarak “kıyametin kopma zamanının bilgisi” şeklinde bir izah yapar. Bu izahına delil olarak da sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti gösterir. Zira bu rivayette, “Kıyamet ne zaman kopacaktır?” şeklinde bir soru yer almaktadır:

“Bu ayetteki ‘kıyametin bilgisi yalnız Allah katındadır’ ifadesi, ‘kıyametin kopma zamanının bilgisi yalnız Allah katındadır’ anlamına gelmektedir. Çünkü rivayet olunduğuna göre, Hâris b. Amr adındaki zât, Hz. Peygamber’in yanına gelip ona: ‘Kıyamet ne zaman kopacak? Ben tohumlarımı toprağa ekтім; ne zaman yağmur yağacak? Eşimin hamileliği erkek mi kız mı olacak? Ben yarın ne yapacağım? Ben nerede öleceğim?’ diye sorular sordu. İşte bunun üzerin bu ayet nâzil oldu.”³¹⁹

D. Rivayetleri Eleştirmesi

Ebüssuûd Efendi, bazen de bir ayetin inmesine sebep olarak gösterilen rivayetleri “ayetin metnine uygun olmaması”, “önceki ve sonraki ayetlerin bağlamından kopuk olması” gibi sebeplerle eleştirir. Şimdi bununla ilgili örnekleri inceleyelim:

1. Örnek: **“Şimdi siz bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan öyle bir grup vardır ki Allah’ın kelamını dinlerler ve onu düşünüp anladıktan sonra, bile bile tahrif ederler.”³²⁰**

Ebüssuûd Efendi bu ayette sözü edilen “grup” ile kimlerin kastedildiğini izah etme sadedinde, ilk olarak kendisinin de tercih ettiği Abdullah b. Abbas’ın görüşüne

³¹⁷ Ebüssuûd, Cilt: IV, s. 384.

³¹⁸ Lokman Sûresi, 31/34: “إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا” وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

³¹⁹ Ebüssuûd, Cilt: VI, s. 443.

³²⁰ Bakara Sûresi, 2/75: “أَفَنظَمُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَغْلُومُونَ”

yer verir. Buna göre bu kişiler, Hz. Musa ile Tûr'a giden yetmiş kişinin içinde yer almaktadırlar.

Ebüssuûd Efendi, bu konuyla ilgili olarak isnadını belirtmemekle birlikte sebebi nüzûl rivayetleri arasında yer alan bir görüşe de yer vermiş ve bu görüşün ayetin metnine uygun olmayacağını gerekçeleriyle anlatmıştır:

“Bir başka görüşe göre ise bunlar, Peygamberimiz döneminde yaşayıp onun Tevrat'taki özelliklerinde değişiklik yapan ve recm ayetini de değiştiren Yahudilerdir. Fakat ayette, bu hâdise anlatılırken önce geçmiş zaman sonra gelecek zaman kipinin kullanılması, bu olayda dinleme ve tahrif etme işlerinin ikisinin de Peygamberimiz zamanından önce gerçekleştiğine delâlet etmektedir. Ancak bu sakıncayı bertaraf etme bağlamında; onların bu yaptıklarının, Peygamberimiz zamanından önce değil de bu ayetin inmesinden önce olduğu söylenebilir.

Bu ayetin tefsirinde ileri sürülen görüşlerden birincisi (Abdullah b. Abbas'ın rivayeti), ayette geçen 'dinleme' ve 'Allah'ın kelamı' ifadelerinin gereğine daha uygundur. Zira Tevrat, her ne kadar Allah'ın kelamı ise de 'el-Kitab' ismiyle söylenişi daha meşhurdur. Bu olayda ise Tevrat'tan 'el-Kitab' olarak değil de 'Allah'ın kelamı' olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Yahudilerin temel özelliği Tevrat'ı dinlemek değil, okumaktır. Özellikle tahrifatı gerçekleştiren Yahudi reislerinin vazifesi, Tevrat'ı dinlemek değil, onu okumaktır. Şu halde kast edilen mana şöyle olmalıdır: 'Siz ey mü'minler! Bu Yahudilerin sizin aracılığınızla iman etmelerini, sizin davetinize icabet etmelerini mi umuyorsunuz? Oysa kötülüğe bulaşma konusunda tıpkı kendileri gibi olan selefleri, Allah'ın kelamını vasıtasız olarak dinliyor, onun hakkında yakînen bilgi sahibi oluyor, üzerinde düşünüp anlıyor fakat yine de onu tahrif ediyor ve gereğini yapmıyorlardı. Heyhat!...'”³²¹

2. Örnek: “İnsanlardan birtakım akılsızlar: ‘Bu müslümanları daha önce yöneldikleri kıbleden çeviren sebep nedir?’ diyecekler. De ki: Doğu da Batı da Allah’ındır. O, dilediği kimseyi doğru yola iletir.”³²²

Ebüssuûd Efendi, bu ayette geçen “insanlardan birtakım akılsızlar” ifadesi ile kimlerin kastedilmiş olabileceğini açıklarken farklı görüşlere yer verir. Bunlardan birisi de, bu kimselerin Yahudiler olduğu ile ilgili görüştür.

Bu görüşü İbn Abbas ve Mücahid'den yapılan şu rivayetle açıklar:

“Böyle diyenler, Yahudilerdi. Çünkü onlar neshi inkar ediyorlardı. Bir de onlar, Hz. Peygamber'in atalarının kiblesi olan Kabe'ye değil de Beytü'l-Makdis'e yönelmesine alışmışlardı. Bu, onların hoşuna gidiyordu.”³²³

³²¹ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 265.

³²² Bakara Sûresi, 2/142: “سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”

³²³ Ebüssuûd, Cilt: I, s. 365.

Diğer görüşlere göre, burada kastedilenler münafıklar veya müşriklerdir. Ancak Ebüssuûd Efendi, ayette geçen, “insanlardan” ifadesinin genel bir anlam ifade ettiğini, bununla sadece Yahudilerin veya diğer grupların kastedilmesinin uygun olmayacağını belirtmektedir:

“Bir görüşe göre de, ‘birtakım akılsız insanlar’ ile kastedilen; münafık, Yahudi ve müşrik gruplarının her birinden, fesada dalmayı karakter haline getirmiş eşkıya ruhlu bazı insanlardır. Zaten en açık anlaşılan mana da budur. Zira o kâfirlerden sadece belirli bir grup kastedilmiş olsaydı, ‘insanlardan’ denilmesinin bir anlamı olmazdı.”³²⁴

3. Örnek: “Sen Kur’an okuduğun zaman, seninle ahirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz.”³²⁵

Ebüssuûd Efendi, bu ayette sözü edilen “perde”yi açıklarken bu perdenin; “Hz. Peygamber’in Allah’ın elçisi olduğunu anlamaya ve onun yüksek kıymetini kavramaya engel olan bir perde” olduğunu söyler. Yani bu perde, görme organı olan göz ile görülmeyi engelleyen bir perde değildir. Bu bağlamda söylenen bir rivayeti, şöyle eleştirir:

“Esmâ binti Ebî Bekir’den rivayet olunduğuna göre, Tebbet suresi nâzil olunca, Ebû Leheb’in şaşı olan karısı Ümmü Cemil, eline bir taş alarak geldi. O sırada Hz. Peygamber, Ebû Bekir ile birlikte mescitte oturuyordu. Hz. Ebû Bekir, Ümmü Cemil’i görünce: ‘Ey Allah’ın Resülü! O kadın geliyor, seni görmesinden endişe ederim.’ dedi. Hz. Peygamber de: ‘O, asla beni göremez.’ dedi ve Kur’an’dan ayetler okudu. Ümmü Cemil geldi, Ebû Bekir’in yanında dikildi ve Hz. Peygamber’i göremedi.

Ancak, ayetteki perdeyi bu manaya hamletmek, selîm zevkin kabul etmediği ve ayetlerin akışının da müsait olmadığı bir izahtır.”³²⁶

4. Örnek: “Ana ve babasına: ‘Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni tekrar diriltilemekle mi tehdit ediyorsunuz?’ diyen kimseye, ana ve babası Allah’ın yardımına sığınarak: ‘Yazıklar olsun sana! İman et. Allah’ın vaadi gerçektir.’ dedikleri halde o: ‘Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.’ der.”³²⁷

Esbâb-ı nüzûlî bilmenin önemini açıklarken değindiğimiz gibi, Mervan b. Hakem bu ayetin Hz. Ebubekir’in oğlu Abdurrahman hakkında indiğini söylemiş, Hz. Aişe de bu görüşe itiraz etmiştir. Ebüssuûd Efendi, Mervan b. Hakem’in bu

³²⁴ Ebüssuûd, Cilt: I, ss. 365-366.

³²⁵ İsrâ Sûresi, 17/45: “وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْثُورًا”

³²⁶ Ebüssuûd, Cilt: V, s. 224.

³²⁷ Ahkâf Sûresi, 46/17: “وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلْتُ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَعْجِلَانِ اللَّهَ وَتِلْكَ أَمَانُ”
“إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ”

görüşünü isnatsız olarak verdikten sonra, bir sonraki ayeti dikkate alarak bu görüşün, ayetlerin bağlamına uygun düşmediğini ifade eder:

“Bir rivayete göre bu ayet, henüz Müslüman olmadan önce Abdurrahman b. Ebî Bekir hakkında nâzil olmuştur. Ancak, bundan sonraki ayette zikredilen: ‘İşte onlar, haklarında ilâhî fermanın gerçekleşeceği kimselerdir.’ (Ahkâf, 46/18) cümlesi, bu görüşü reddetmektedir. Çünkü anılan zat, en faziletli ve en muhterem Müslümanlardan idi. Nitekim Hz. Âişe de, bunu söyleyenleri yalanlamıştır.”³²⁸

³²⁸ Ebüssuûd, Cilt: VII, s. 374.

SONUÇ

Esbâb-ı nüzûlün bilinmesi, Kur'an'daki hükümlerin hikmetinin açıklığa kavuşmasını sağlar. Bununla birlikte nüzûl sebeplerini bilmek, ayetlerin zahirinden anlaşılması ihtimali bulunan yanlışlıkların veya hasır şüphesinin giderilmesine yardımcı olur. Aynı zamanda ayetlerin daha kalıcı bir şekilde kavranması konusunda kolaylaştırıcı bir rol oynar.

Esbâb-ı nüzûlün ayetlerin anlamını kavrama konusundaki öneminden dolayı ilk dönemlerden itibaren bu konuda hem müstakil eserler telif edilmiş hem de müfessirler tefsirlerinde bu rivayetleri değerlendirmişlerdir.

Bu müfessirlerden biri de Miladi 1490 yılında İstanbul'da doğan ve asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbi el-İmâdî olan Ebüssuûd Efendi'dir. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde yaklaşık yirmi dokuz yıl boyunca şeyhülislamlık yapan Ebüssuûd Efendi, İslam tarihi boyunca görülen Kur'an'ı anlama çalışmalarına *“İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm”* adlı tefsiriyle katkıda bulunmuştur.

Ebüssuûd Efendi'nin “Sultânu'l-Müfessirin” unvanını almasına vesile olan bu eseri, İslam dünyasında büyük itibar görmüştür. Kendisinden sonra gelen birçok müfessir için esin kaynağı olan Ebüssuûd Tefsiri, kimi alimler tarafından Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinden üstün kabul edilmiştir.

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde esbâb-ı nüzûl konusunda yapılan rivayetlere o kadar çok yer vermiştir ki; sadece bu tefsirde yer alan nüzûl sebeplerinin derlenmesiyle, bu alanda yazılmış müstakil eserlerin hacmine yakın büyüklükte bir eser meydana getirilebilir.

Ebüssuûd Efendi, esbâb-ı nüzûl konusu da dahil olmak üzere, tefsirine aldığı konularla ilgili neredeyse hiç kaynak göstermez. Sadece birkaç yerde Fahreddin Râzi ile İmam Vâhidî'ye atıfta bulunmuştur. Bunun dışında Ebüssuûd Efendi, eserinin mukaddimesinde belirttiği üzere, Zemahşerî'nin *“Keşşâf”*ı ile Beyzâvî'nin *“Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl”* adlı eserinden istifade etmiştir. Ancak Ebüssuûd Efendi, bu eserlerden naklettiği anlaşılan nüzûl sebeplerini takdim ederken herhangi bir kaynak belirtmemektedir.

Ebüssuûd Efendi, Keşşâf ve Beyzâvî'den aldığı nüzûl sebeplerini bazen olduğu gibi aktarmış, bazen de bu rivayetlerle ilgili birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Buradan hareketle Ebüssuûd Efendi'nin, kimi yerlerde Keşşâf ve Beyzâvî'yi aşan bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz.

Ebüssuûd Efendi, esbâb-ı nüzûl takdim ederken çoğu zaman rivayetlerin isnadını belirtmemektedir. Bunun yerine, söz konusu olayın ayetin iniş sebebi olduğunu gösteren “rivayet edildiğine göre”, “denildiğine göre”, “işte bunun üzerine bu ayet inmiştir” gibi birtakım tabirler kullanmaktadır. Bu tabirlerin içinde en çok başvurduğu ifadeler, “rivayet edildiğine göre” ve “denildiğine göre” tabirleridir. Ebüssuûd Efendi bu tabirleri, kimi zaman ayetin iniş sebebini vermek için kullanırken kimi zaman da ayetin inmesinden önce yaşanmış olan tarihî hadiseleri betimlemek için kullanmıştır. Bu tabirleri kullanarak Ebüssuûd Efendi, tarihî hadiseleri betimleyici mahiyette olan rivayetlerin, ayetin iniş sebebi olarak değerlendirilmesi görüşünün zayıflığına işaret etmiş olmaktadır.

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde yer verdiği bazı rivayetleri sahabeye veya tabiin alimlerine isnat ederek aktarmıştır. Kendilerine isnatta bulunduğu sahabe ve tabiin isimleri büyük bir çeşitlilik arz etse de eserdeki tüm nüzûl sebepleri dikkate alındığında, bu şekilde isnadı belirtilen rivayetler, isnadı verilmeyenlere oranla daha azdır. Kendisine en çok isnatta bulunulan sahabî Abdullah b. Abbas'tır.

Ebüssuûd Efendi, ayetin anlamının anlaşılması için nüzûl sebebinin bilinmesine duyulan ihtiyacın fazla olduğu durumlarda, sebab-i nüzûl ile ilgili rivayeti, yorumladığı ayetin başında nakletmektedir. Kimi zaman ayetle ilgili tüm yorumları arz ettikten sonra en son olarak nüzûl sebebine yer veren Ebüssuûd Efendi, bazen birden fazla ayetin veya bir surenin inmesine sebep olan bir rivayeti zikretmiş, bazen de bir ayetin parçası olan bir bölümle ilgili olarak nüzûl sebeplerini takdim etmiştir. Bunların yanı sıra, Ebüssuûd Efendi'nin bir rivayetin değişik varyasyonlarına değindiği de olmuştur.

Bir ayetle ilgili birden fazla nüzûl sebebinin bulunması durumunda Ebüssuûd Efendi, bazen herhangi bir tercihte bulunmaksızın rivayetleri olduğu gibi aktarmıştır. Bazen de, kendi gerekçesini ifade etmek suretiyle veya müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne uyarak bu rivayetler arasından bir tercihte bulunmuştur.

Kur'an ayetlerinin anlamlarını nüzûl sebepleri ile sınırlandırmanın, Kur'an'ın evrensel mesajının anlaşılmasını gölgeleyebileceği endişesiyle Ebüssuûd Efendi, sık sık sebebin hususiliğine değil, hükmün umumiliğine itibar edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Tefsirinin dirayet yönünü gösteren noktalardan biri de Ebüssuûd Efendi'nin bazı rivayetlere eleştirel bir yaklaşım sergilemesidir. Eleştirilerine gerekçe olarak, ya söz konusu rivayetin ayetin bağlamına uygun olmadığını veya akl-ı selîm'in bu görüşü kabul etmeyeceğini öne sürer. Böylece Ebüssuûd Efendi, rivayete dayalı bir ilim olan Esbâb-ı Nüzûl konusunda dahi, akla verdiği önemi göstermiştir.

Ebüssuûd Efendi'nin *"İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm"* adlı tefsirinde esbâb-ı nüzûl konusuna yaklaşımıyla ilgili olarak olumlu yönden şunları söyleyebiliriz:

Ebüssuûd Efendi, tefsirinde nüzûl sebepleri ile ilgili birçok rivayete yer vermiştir. Bu da onun bu konuya verdiği önemi göstermektedir.

Keşşâf ve Beyzâvî'den aldığı bazı rivayetler üzerine yorumlarda bulunarak, kaynağı olan bu eserleri aşma çabası içinde olmuştur.

Bir ayetle ilgili birden fazla nüzûl sebebinin rivayet edildiği durumlarda, bazen tercihte bulunarak ayetlerin daha net anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır.

Sebebin hususiliğine değil, ayetin metninin ifade ettiği anlamın genelliğine itibar etmiştir.

Ayetin bağlamına uygun düşmeyen rivayetleri, gerekçelerini izah ederek eleştiriye tabi tutmuştur.

Ebüssuûd Efendi'nin nüzûl sebeplerine yaklaşımı konusunda olumsuz olarak değerlendirilebilecek noktalar şunlardır:

Esbâb-ı nüzûlü verirken çoğu zaman rivayetlerin isnadını belirtmemiştir.

Kaynakları olan Keşşâf ve Beyzâvî'den aynen yaptığı nakillerde bile kaynak göstermemiştir.

Konumuzla ilgili olarak arz etmeye çalıştığımız tüm bu olumlu ve olumsuz yönlerinin yanında Ebüssuûd Efendi'nin *"İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm"* adlı eseri, ifade ve üslûbunun güzelliği, ayetler ve sûreler arasındaki münasebeti güzel bir şekilde ortaya koyması ve İsrâîlî rivayetlere dalmaması bakımından tefsir tarihimizin kilometre taşlarından biri olma özelliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. **Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, tah. Şuayb el-Arnâvut ve arkadaşları, yersiz, 2001.

Akgündüz, Ahmet. “Ebüssuûd Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994.

Atâî, Nev'izâde. **Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Sekâik**, İstanbul, 1268 (h.).

Ateş, Süleyman. “İrşâdü'l-Akli's-Selîm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000.

Aydemir, Abdullah. **Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1968.

Beyzâvî, Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer. **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, tah. Muhammed Abdurrahman el-Mura'selî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418 (h.).

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. **Sahîhu'l-Buhârî**, tah. Muhammed Zühayr b. Nâsir, Dâru Tavkî'n-Necât, yersiz, 1422 (h.).

Bursalı Mehmet Tahir. **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333 (h.).

Cerrahoğlu, İsmail. **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

Cevdet Bey. **Tefsir Usûlü ve Tarihi**, haz. Mustafa Özel, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2002.

Düzenli, Yaşar. “Salebe Kıssası ve Kaynakları”, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: XXX, Sayı: 4, Ankara, 1994, ss. 11-29.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî el-İskilîbî. **İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerim**, tah. Halid Abdulğanî Mahfuz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî el-İskilîbî. **Ebussuûd Tefsiri Kur'an-ı Kerîm'in Meziyetlerinin Akl-ı Selîme Açıklanması**, çev. Ali Akın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414 (h.).

İbn Teymiye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. **Tefsir Usûlüne Giriş**, çev. Yusuf Işıcık, Esra Yayınları, İstanbul, 1997.

Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıç, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut. **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

Kâtip Çelebi. **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, 2. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

Kazvînî, el-Hatîb Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman. **el-Îzah fî Ulûmi'l-Belâğa**, tah. Muhammed Abdulmün'im Hafâcî, 5. Baskı, yersiz, 1980.

Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. **el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye**, Dâru'l-Mârif, Beyrut, tarihsiz.

Mecdî Efendi, Edirneli. **Tercüme-i Şekâik-ı Nûmaniyye**, İstanbul, 1269 (h.).

Mehmed Süreyya. **Sicill-i Osmanî**, Yayına hazırlayanlar: Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Keskin, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995.

Mennâu'l-Kattân. **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an**, ed-Dâru's-Suudiyye, Riyad, 1378 (h.).

Müstakimzâde Süleyman Sadedin. **Devhatü'l-Meşâyah**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.

Özel, Mustafa. **Kur'an ve Tefsir Terimleri Sözlüğü**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2006.

Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, tah. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut, tarihsiz.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. **Mefâtîhu'l-Ğayb**, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420 (h.).

Serinsu, Ahmet Nedim. **Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1994.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebubekr. **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an**, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1978.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî. **el-Muvâfakât fi Usûli'ş-Şerîa**, tah. Abdullah Draz, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1975.

Taşköprüzâde, Ebu'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi. **eş-Şekâikun'Nu'maniyye fi Ulemâid'-Devleti'l-Osmaniyye**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1975.

Tirmîzî, Muhammed b. İsa. **Sünenü't-Tirmîzî**, tah. Ahmed Muhammed Şakir ve arkadaşları, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1975.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.

Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed. **Esbâbü'n-Nüzûl**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, tarihsiz.

Yıldırım, Suat. **Anahatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş**, 5. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

Yıldırım, Suat. **Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali**, Defîne Yayınları, İstanbul, 2011.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**, 7. Baskı, Mektebe-i Vehbe, Kahire, 2000.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi'-Tenzîl**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut, 1407 (h.).

Zerkânî, Muhammed Abdulazim. **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1995.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an**, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Mârif, Beyrut, 1972.